Emil Huitfeldt.
13/7 97

Om

Arbeiderforholdene i Landbruget.

Foredrag

ved

den 2den nordiske Landbrugskongres i Stockholm
den 20de Juli 1897

af

J. Smitt,
Landbrugsdirektør.

Christiania.

Grøndahl & Søns Bogtrykkeri

1897.

Om

Arbeiderforholdene i Landbruget.

Foredrag

ved

den 2den nordiske Landbrugskongres i Stockholm
den 20de Juli 1897

af

J. Smitt,
Landbrugsdirektør.

Christiania.

Grøndahl & Søns Bogtrykkeri

1897.

I. Arbeiderforholdene i Almindelighed.

Naar det har været anseet berettiget til Forhandling i den anden skandinaviske Landbrugskongres, at foreslaa det her opstillede Thema, har dette sin Grund i, at Arbeiderforholdene i Almindelighed og deres heldige Ordning saavelsom Arbeidernes økonomiske Stilling og Livsvilkaar i nærværende Tid er Spørgsmaal, som staar paa Dagsordenen snart sagt over hele den civiliserede Verden. Videnskabsmænd, Statsøkonomer og Næringsdrivende paa de forskjelligste Omraader, saavelsom Staternes administrative og lovgivende Myndigheder, er i Virksomhed for at finde en Løsning af det Spørgsmaal: hvad kan der gjøres for paa den hensigtsmæssigste Maade at ordne Forholdet mellem Arbeidsgiver og Arbeider, saaledes at begge Parters berettigede Interesser sker Fyldest, til Fremme af Samfundets Velvære i det hele?

Spørgsmaalet om Arbeiderforholdenes Ordning har ikke alene theoretisk og videnskabelig Interesse, det trænger sig for Tiden frem som en Sag af den allerstørste praktiske Betydning, og dette gjør sig gjeldende ikke paa enkelte eller nogle særskilte Grene af den almindelige Virksomhed, men overalt og i alle Næringsveie.

Landbruget gjør heri ikke nogen Undtagelse.

I Industrien søger Fagforeningerne at beherske baade Arbeidere og Arbeidsgivere og søger at naa sit Maal, paa den ene Side ved Forestillinger og Løfter om Guld og grønne Skove og paa den anden ved Skræmmebilleder og Striker, ja tildels endog ved aaben Vold, om man ikke følger deres Raad. I Landbruget er det endnu ikke kommet saa vidt. Socialismen og Fagforeningerne er endnu ikke trængt rigtig frem hos Landarbeiderne; men der gjøres ivrige Bestræbelser for at vinde dem for denne Bevægelse. Lykkes dette, vil det være til Skade for Landbruget, idet Arbeiderbevægelsens Udskeielser, der almindeligvis kommer tilsyne i Form af Striker eller Arbeidsnedlæggelser, sandsynligvis vil have en endnu større Evne til at skade Landmandens Virksomhed end

Fabrikherrens. Om Arbeidet standses for nogle Dage eller endog nogle Uger ved en Fabrik, kan det vistnok foraarsage store Tab og være meget uheldigt; men om Arbeidet nedlægges ved et Landbrug, f. Ex. i Saatiden eller under Indhøstningen, skal der i første Tilfælde ikke mange Dages Udsættelse til, før det bliver for sent at bringe Sæd i Jorden; dette Aar er tabt for flere Kulturplanter, og der kommer Forstyrrelse i hele Driftsplanen. Nedlægges Arbeidet under Indhøstningen, ved enhver, hvad dette har at betyde. Avlingen kan blive ødelagt istedenfor at komme i Hus, og Landmandens Virksomhed for dette Aar er mer eller mindre fuldstændig spildt. Det er en Velfærdssag for en Landmand at undgaa dette, og han vil derfor, i Tilfælde han trues med Arbeidsnedlæggelse, være omtrent nødsaget til at gaa ind paa snart sagt hvilkesomhelst Fordringer for at undgaa økonomisk Ruin.

En vis Betydning for Landbruget og for Samfundsforholdene i det hele har det ogsaa om Socialismen vinder den talrige Klasse smaa Eiendomsbesiddere. Disse tænker sig Fordele, som de skulle vinde ved Skattelettelser, medens de ikke skulle berøres af Forandringen i Eiendomsretten. Denne Samfundsklasse er i flere Lande paa Grund af dens Medlemmers store Antal, i Besiddelse af en vis Indflydelse paa kommunale og politiske Valg og vil i Forbindelse med Arbeiderne omtrent, kunne beherske Samfundet, altsaa let forstaaeligt, at Socialismen her ønsker at vinde Tilhængere.

Den Betydning, som ligger i denne Bevægelses Udbredelse blandt Landarbeiderne, Arbeidsnedlæggelser m. v., er, naar man betragter Landbruget som et samlet hele, dog maaske mindre hos os end i flere andre Lande. Her er nemlig et forholdsvis meget stort Antal af Landets Jordbrug, som drives alene eller hovedsagelig ved Eierens og Familiens eget Arbeide med lidet eller intet Behov for Bistand af leiet Arbeide. Efter Jordbrugsstatistiken af 1891[1]) kan antagelig 67,6 pCt. af samtlige Landets egentlige Jordbrug (under 3 Skyldmark) henføres til denne Klasse. Efter Off. Stat. 3 Række no. 217 1891 skulde 67,6 pCt. af Jordbrugerne have under 60 Maal Indmark og en Besætning af 4 à 6 Storfæ eller derunder.

Af disse Tal fremgaar, at der er et betydeligt Antal Jordbrug, som er uafhængige af fremmed Arbeidshjælp; men der bliver dog altid tilbage et saavidt betydeligt Antal Brug, hvis Størrelse gjør dem afhængige af Tilgangen paa leiet Arbeidskraft, at der er den stærkeste Opfordring til at søge en tilfredsstillende Ordning

[1]) Off. Stat. 3 Række No. 217 Jordbrug 1886—90 Side 72.

af Arbeiderforholdene. Dette fremgaar med endnu større Klarhed af Skyldværdiens eller den dyrkede Jords Fordeling paa Brug af forskjellige Størrelser.

Denne Statistik viser, at der paa Brug af Størrelse indtil 3 Skyldmark falder samlet Skyld 117,679 Mark = 24.47 % af de egentlige Jordbrugs samlede Skyld, som var 480,944 Mark.

Selv om man her vil gaa saa langt som til den Forudsætning, at Brug indtil 3 Skyldmkrk er uafhængige af leiet Arbeidskraft, bliver der dog 75,53 % eller ca. 3/4 af Landets som „egentllige Jordbrug“ nyttede Areal, der maa dyrkes ved Hjælp af leiede Arbeidere.

Men den nævnte Forudsætning slaar neppe til, ialfald en Del Jordbrug under eller henimod 3 Skyldmark, kræver antagelig ialtfald nogen Bistand af leiet Arbeide. Behovet for fremmed Arbeide er altsaa ganske vist tilstede paa et saa stort Areal eller paa saa mange Eiendomme, som de anførte Tal betegner.

Er det altsaa givet, at omkring 75 % af vort Landbrug ikke kan drives uden leiede Arbeidere, er det i samme Øieblik klart, at en heldig Ordning af Arbeiderforholdene er en Velfærdssag saavel for Jordbrugerne som for Arbeiderne og for Samfundet, idet vor betydeligste Næringsvei — Landbruget — er ligefrem afhængig af dette Spørgsmaals Løsning.

Hvad der her paakalder Opmærksomhed er, hvorvidt der lader sig finde en Ordning, hvorved saavel Arbeiderens som Arbeidsgiverens Interesser fyldestgjøres, uden at nogen af dem paaføres uforholdsmæssige Byrder eller ledes ind i sociale Forhold, der maa betegnes som uantagelige.

Et Blik paa den Maade, hvorpaa Arbeidspriserne og Arbeidsforholdene i det hele i den senere Tid har udviklet sig, viser, at denne Sag har en stadig stigende Betydning. Følgende Tal kaster noget Lys over Arbeidsprisernes Bevægelse i Aarene 1870—90: (Se Tabel no. 1, næste Side).

Vælges her Aaret 1870 som udgangspunkt for en Sammenligning, findes indtil 1890 for

Dagarbeidere (Mænd) en Stigning af 30 og 38 % for en Sommerdag, respektive paa egen eller Husbondens Kost, og for en Vinterdag 29 eller 46 % eller i gjennemsnit 28 eller 40 %.

For Kvinder er Stigningen 57 eller 39 %.

For Husmænd findes Stigningen i Tidsrummet 1870—90 for Sommerdag 24 eller 29 %, for Vinterdag 22 eller 32 % og i Gjennemsnit for Aaret 23 eller 29 % paa egen eller Husbondens Kost.

1*

For Tjenere er stigningen i Aarsløn 1870—90 for mandlige 37 og for kvindelige 48 %.

En Eiendommelighed med Hensyn til Daglønnens Stilling til Kostholdet er her meget fremtrædende, nemlig at Stigningen i Dagløn er paatagelig stærkere, naar Husbonden yder Kosthold, og dette gjælder saavel Dagarbeidere som Husmænd.

Kostholdet sees i 1870 at værdsættes til Kr. 0,65 om Sommeren og Kr. 0,58 om Vinteren, i 1890 til Kr. 0,73 om Sommeren og 0,65 om Vinteren, altsaa:

1870	Kost	Sommer 0,65,	Vinter	0,58
1890	—	— 0,73,	—	0,65
		Stigning % 12		12.

Hvorvidt det svarer Regning for Gaardmanden at yde Kosthold, afhænger altsaa af, om han ved Kostholdet sparer mere eller mindre end Forskjellen i Dagløn. En nærmere Undersøgelse af dette Forhold vilde her føre for vidt; men Tallene synes at tyde paa, at Arbeiderne foretrækker eget Kosthold, da de med denne Ordning nøies med en forholdsvis mindre Dagløn, idet denne saavel for Dagarbeidere som Husmænd er stegen stærkere for Arbeide paa Husbondens Kost.

Tabel No. 1.

Aar.	Dagløn for Mænd.						for Kvinder.		Aarsløn for Tjenere.	
	Sommer.		Vinter.		Aaret.		Aaret.			
	Husbondens Kost.	Egen Kost.	Husbondens Kost.	Egen Kost.	Husbondens Kost.	Egen Kost.	Husbondens Kost.	Egen Kost.	Karl.	Pige.
	Øre.	Øre.	Øre.	Øre.	Øre.	Øre.	Ørc.	Øre.	Kr.	Kr.
1870	91	156	56	114	74	135	40	65	123	52
1875	136	214	89	160	112	187	49	104	181	71
1880	112	184	69	134	90	159	48	96	153	63
1885	122	194	76	142	99	168	52	98	163	73
1890	126	199	82	147	104	173	55	102	169	77
1870—90 +	35	43	26	33	30	38	15	37	46	25
1870—90 %	38	30	46	29	40	28	39	57	37	48
	Dagløn for Husmænd.									
1870	55	108	34	82	45	95				
1875	75	136	47	107	61	122				
1880	74	131	45	101	59	116				
1885	63	118	41	93	52	106				
1890	71	134	45	100	58	117				
1870—90 [1]) +	16	26	11	18	13	22				
1870—90 + %	29	24	32	22	29	23				

Af foranstaaende Tabel sees, at Dagl⌀nnen for Dagarbeidere er stegen fra 28 til henimod 50 %, for Kvinder med 39 og 57 % og for Husmænd fra 22 til 32 %. At dette maa have adskillig Indflydelse paa Driftens Overskud er indlysende.

En Undersøgelse af Forholdet i de forskjellige Landsdele viser, at Stigningen er sterkest i de store Jordbrugsdistrikter Søndenfjelds og i de trondhjemske Amter, men forholdsvis mindre paa Vestlandet — Lister og Mandal til og med Romsdals Amt.

I de østlige Amter var Stigningen i Dagløn for Dagarbeidere i 1870—90 for en Mand ca. Kr. 1,17 til 1,64 = Kr. 0,47 eller 40 %.

Endnu noget stærkere var Stigningen i de trondhiemske Amter, medens den i de vestlandske kun udgjorde Kr. 0,28 = 22 %.

Daglønnen for Arbeide paa Husbondens Kost har undergaaet lignende Forandring. I de østlandske Amter fra Kr. 0,46 til 1,03 = i Gjennemsnit 0,38, en Stigning af 53 til 100 %. I de trondhjemske Amter ca. 47 %; men paa Vestlandet er Stigningen fra Kr. 0,11 til 0,49 eller ca. 20 %.

Grundene til denne Forskjel i Arbeidspriserines Stigen i forskjellige Landsdele kan være flere, — maaske jevnere faldende Binæringer (Søfart, Fiskeri) kan øve nogen Indflydelse; men den stærkeste Grund ligger sandsynligvis i Grundeiendommens Udstykning. Paa Vestlandet drives en forholdsvis stor Del af Eiendommene ved Gaardbrugerens og hans Families eget Arbeide uden nogen større Leiehjælp. Derved bliver der altsaa mindre Spørgsmaal efter leiede Arbeidere og jevnere Priser. I den seneste Tid høres Efterretninger fra Vestlandet om, at dette Forhold med Arbeidspriserne er ifærd med at undergaa en Forandring i Retning af Mangel paa Arbeidere og stærkt stigende Priser, Der høres endog jevnlig, at Gaardbrugerne, saa gjerne de end vil, ikke kan sende sine Sønner paa Landbrugsskole, fordi det er saa vanskeligt at faa leiet en Arbeider i Sønnens Sted. I de senere Aar, 1887—92, sees ogsaa Udvandringen at have været meget stærk fra de vestlandske Amter, fornemlig Lister & Mandal, Stavanger og Romsdals Amter, ligesom i de to sidste Aar ogsaa fra begge Bergensamterne.

Af Tabel No. 3 paa næste Side sees, at Forholdet med

---

[1]) Stat. Aarb. 1884 Side 54 og 55. Off. Stat., Arbeidslønninger, 3die Række No. 61.

Tabel No. 2.

Dagløn for mandlige Dagarbeidere i Amterne 1870—90.

Amter.	Paa Husbondens Kost.							Paa egen Kost.						
	1870	1875	1880	1885	1890	1870—90.		1870	1875	1880	1885	1890	1870—90.	
	Øre.	Øre.	Øre.	Øre.	Øre.	+ Øre.	+ %	Øre.	Øre.	Øre.	Øre.	Øre.	+ Øre.	+ %
Smaalenene	46	86	71	78	92	46	100	108	166	136	151	162	54	50
Akershus	49	93	64	80	95	46	94	111	169	133	150	168	55	51
Hedemarken	57	98	71	79	87	30	53	123	179	144	152	162	39	32
Kristians	49	84	64	76	79	30	61	112	167	140	152	155	43	38
Buskerud	63	105	85	93	98	35	55	124	177	151	165	167	43	35
Jarlsberg & Larvik	63	113	86	92	103	40	63	127	190	157	152	172	45	35
Bratsberg	73	130	103	108	121	48	65	140	207	175	187	200	60	43
Nedenes	88	133	99	112	122	34	39	149	214	171	183	193	44	30
Lister & Mandal	72	127	93	99	121	49	68	133	206	157	164	188	55	41
Stavanger	65	97	73	88	95	30	46	118	166	134	145	157	39	33
Søndre Bergenhus	81	100	92	100	106	25	31	126	163	151	158	165	39	31
Nordre Bergenhus	86	89	87	93	97	11	13	136	139	140	141	147	11	8
Romsdals	82	103	84	88	97	15	18	133	161	135	137	157	24	18
Søndre Trondhjem	59	100	77	90	85	26	44	113	176	147	168	147	34	30
Nordre Trondhjem	57	97	75	88	85	28	49	113	177	139	165	165	52	46
Nordland	102	141	125	130	126	24	24	169	229	196	196	182	13	8
Tromsø	107	156	129	143	139	32	30	185	231	206	214	207	22	12
Finmarken	135	179	161	158	169	34	25	210	254	250	248	243	33	16
Riget	74	113	91	99	104	30	41	135	187	159	168	173	38	28

Hensyn til Stigning i Tjenerløn arter sig omtrent paa samme Maade for de forskjellige Landsdele som Stigningen i Dagløn.

Fra nogle Distrikter høres tillige Klage over, at Arbeiderne er mindre flittige og mindre duelige end før. Der siges, at de gjerne vil have Dagen til at gaa under den mindst mulige Anstrængelse.[1]) Ligeledes klages der over Mangel paa Disciplin, Agtpaagivenhed og Lydighed mod Husbondens Anordninger, saaledes at Arbeidet bliver langsomt eller slet udført, naar det ikke foregaar under Husbondens eller en Opsynsmands stadige Opsigt. Noget Lignende siges tildels ogsaa om de voxne Sønner, som opholder sig hjemme hos Faderen. De vil heller foretage sig adskillige andre Ting, eller ogsaa intet, end nyttigt og flittigt Arbeide paa Gaarden.[2])

I en Henseende er der vistnok en Tilbagegang i Arbeidsomhed, som neppe kan undgaa at vække Opmærksomhed, nemlig den Nyttiggjøren af Vinteraftenerne og saakaldte „Smaastunder" eller „ledige Stunder", d. v. s. Tider, som ikke anvendes til det ordinære Gaardsarbeide. Disse Stunder blev tidligere brugte til forskjellige nyttige Sysler, f. Ex. til at gjøre istand og forarbeide nyt, mangehaande Gaardsredskaber og Brugsgjenstande, som er nødvendige i den daglige Virksomhed. Denne Sysselsætning er nyttig i mange Henseender, den sparer Penge og medfører som al nyttig Gjerning Tilfredsstillelse for Sind og Tanker. Tidligere var det derfor almindeligt, at unge Mænd var kyndige i Brugen af almindeligt Værktøi, som Øxe, Kniv, Sag og Høvel og kunde udføre forskjellige Slags Arbeider. De lange Vinteraftener blev paa denne Maade nyttigt anvendte. Dette er nu i de fleste Landsdele forbi. Naar Dagslyset om Vinteren er borte, er der oftest ikke tale om at udrette mere den Dag. Man lægger sig da gjerne paa en Seng med en Tobakspibe i Munden, eller læser en Avis, eller foretager sig Ingenting. De fleste af Landsungdommen forstaar nu ikke at haandtere Værktøi, eller at udføre deslige Arbeider, som omtalt. Nu maa alting gjøres ved dertil oplærte Folk, bare der skal gjøres en Slædeskaak eller endog kun en Sælepind, maa den gjøres af Haandværkeren, ikke at tale om et sammensat Apparat som en Rive. Men alt sligt gjorde før Gutterne paa Gaarden selv.

---

[1]) Morgenbladet 1889 Nr. 32, 1893 Nr. 149, 1894 Nr. 7. 1897 No. 257 og 271.

[2]) Chr. Bruun: Frisindet Christendom, 1883 Side 47.

Tabel No. 3.

Tjenerlønnens Stigen i Amterne 1870—90.

Amter.	Tjenestekarle.						Tjenestepiger.					
	1870	1875	1880	1885	1890	+ %	1870	1875	1880	1885	1890	+ %
	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.		Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	
Smaalenene	132	192	168	179	202	53	59	78	73	82	99	87
Akershus	124	187	143	161	197	59	68	83	77	86	105	80
Hedemarken	110	179	151	158	171	55	54	73	72	77	86	56
Kristians	104	158	130	153	167	61	58	77	70	76	84	45
Buskerud	128	203	174	183	199	55	57	87	80	85	95	67
Jarlsberg & Larvik	152	239	191	194	210	38	56	83	79	86	94	147
Bratsberg	136	209	170	185	202	49	55	83	77	85	92	88
Nedenes	136	212	184	188	210	54	52	76	73	75	80	48
Lister & Mandal	124	205	143	158	179	44	42	68	58	66	74	68
Stavanger	94	134	114	119	125	33	44	58	54	57	64	94
Søndre Bergenhus	101	128	115	128	130	88	47	58	56	63	68	45
Nordre Rergenhus	94	119	111	117	122	25	48	60	60	63	69	44
Romsdal	100	145	129	129	153	53	43	57	56	57	65	51
Søndre Trondhjem	105	182	144	155	145	38	50	74	69	77	75	50
Nordre Trondhjem	119	172	144	157	164	38	55	72	73	74	75	36
Nordland	132	187	158	183	149	13	40	54	56	61	62	55
Tromsø	152	192	190	185	191	26	48	60	65	65	65	35
Finmarken	167	208	201	204	211	26	68	80	81	86	85	25
Riget	123	181	153	163	169	37	52	71	63	73	77	48

Rigtigheden af denne Skildring, som man hører fra mange Bygder, skal her hverken bekræftes eller benægtes; men at den i mange Stykker, maaske i Hovedsagen er korrekt, er vistnok utvivlsomt. Det vilde heller ikke være at vente, at den norske Landarbeiderstand skulde være ganske upaavirket af den almindelige Strømning, som gaar gjennem vor Tid i Retning af Krav paa personlig Frihed til at gjøre og lade, hvad der i Øieblikket findes mest behageligt, og at kræve den største Mon af Tilfredsstillelse mod det mindste Vederlag. Fordringer reises om lovbestemt kort Arbeidsdag, om Indflydelse paa Arbeidets Ledelse o. s. v.; man ved snart sagt ikke. hvor Fordringerne vil standse; men der peges ofte mod et Maal, som, om det naaes, vil blive Samfundets Fordærvelse. Disse Synsmaader har antagelig endnu ikke fundet almindelig Indgang i vore Landsbygder, hvorvidt det lader sig gjøre at hindre, at de skal vinde Overhaand, er vistnok ganske usikkert. Vi vil antage, at der dog i Almindelighed ikke saameget mangler Arbeidslyst, og meget kommer i disse Forhold an paa Gaardbrugeren selv — „som Herren er, følge ham Svende" —; men det kan vel hænde, at der ikke altid arbeides paa den mest produktive Maade. Der høres ikke sjelden af Folk, som har været noget ude, f. Ex. i Amerika, at man der arbeider paa en ganske anden Maade end hos os.

Er det altsaa givet, at Arbeidsomkostningerne er stegne, er herved tillige at mærke, at Stigningen rammer en af de betydeligste Poster paa Landmandens Udgiftsbudget, idet Arbeidsløn almindeligvis kan beregnes til fra 30 à 32 til omkring 40 Procent af Gaardens samtlige Udgifter.

Det fremgaar heraf, at Arbeidsløn udgjør ca. 30—40 $^0/_0$ af samtlige Driftsudgifter for ca. 75 $^0/_0$ af det samlede, for Landbrug nyttede Areal i Landet. Om man som et Gjennemsnit, der vistnok vil komme Virkeligheden saa nær, som man overhovedet kan vente at komme, vil antage 34 $^0/_0$, er det indlysende, at der her spørges om meget betydelige Værdier.

Kunde det ved en heldig Ordning indrettes saa, at denne Udgift maatte falde saa lidet byrdefuld som muligt, er det altsaa af fremtrædende Betydning for Landmandens Økonomi.

Aarsagerne til den stærke Stigning i Arbeidspriserne ligger formentlig tildels i Samfundets Udvikling i det hele. Det viser sig naar en Sammenligning tages for et længere Tidsrum, at alt menneskeligt Arbeide i vor Tid betales høiere end før. Dette rammer ligesaavel Landbrugets Arbeide som andet.

Indflytning til Byerne. En af de virksomste Aarsager er maaske, at Landbefolkningen og fortrinsvis Arbeiderklassen i en Række af Aar har vist en stærk Tendens til at forlade sine Hjemsteder for at søge Erhverv og Ophold dels i Byerne, dels i fremmede Lande.

Det er noksom bekjendt, at Arbeiderstanden i Landdistrikterne søger til Byerne, idet de venter der at finde et mere lønnende Arbeide, og en mere tilfredsstillende Tilværelse i det hele, end de tror at kunne opnaa i Hjembygden. Den fremadskridende Industri, Haandværk og større offentlige og private Virksomhed kan stadig sysselsætte flere Hænder og byde et tildels, men ofte ogsaa kun tilsyneladende, høiere lønnet Arbeide end Landbruget, hvortil kommer, at disse Arbeider i Byerne saavelsom selve Opholdet der forekommer mange mere tiltalende end det saakaldte „simple" Gaardsarbeide. Ogsaa den moderne socialøkonomiske Lovgivning om Fabriktilsyn, Arbeiderforsikring, Alderdomsforsikring osv. saavelsom i nogle Byer forskjellige kommunale Foranstaltninger som Skolebørns Bespisning, faste Stillinger for Kommunens Arbeidere osv. virker hen til at drage Arbeidere bort fra Landbruget. Mange flytter vistnok til Byen, fordi de haaber der ved „Lykkens Leilighed" lettere at kunne skabe en selvstændig Stilling end paa Landet. Hvilken nu end Aarsagen er, sees den Kjendsgjerning omtrent i alle Lande, at Byernes Befolkning faar en stærk Tilvext ved Indflytning fra Landet.

Udvandring til fremmede Lande, fornemlig Amerika, har i den senere Tid fra vort Land foregaaet i en udstrækning, som ialfald for nogle Landsdele utvivlsomt har havt Indflydelse paa Arbeiderforholdene.

Udvandringen til oversøiske Lande var i 5-aarene:

	Tilsammen	aarligt gjennemsnit	
1851—55	20 270	4 054	Stat. Aarb. 1880, Side 17.
1856—60	15 880	3 176	
1861—65	23 550	4 710	
1866—70	74 403	14 881	
1871—75	45 142	9 028	
1876—80	40 244	8 049	
1881—85	105 654	21 131	— — 1855—86 Side 20.
1886—90	80 876	16 175	— — 1891 „ 14.
1891—95	61 017	12 201	— — 1896 „ 20.

De fleste af disse Udvandrere har søgt et nyt Hjem i Amerika, kun en sammenligningsvis forsvindende Mængde har begivet sig til andre Landre. Saaledes var i Aarene 1883—92 det samlede Antal Udvandrere til andre Lande end Amerika kun 146 (Stat. Aarb. 1889 Side 20 og 1893 Side 18 og i Aarene 1891—95 kun 99 (s. A. 1896 Side 20). Disse Tal kan i en oversigtsmæssig Undersøgelse som nærværende sættes ud af Betragtning. Større Betydning har Udvandringens Fordeling paa Byerne og Landdistrikterne. For Aarene 1881—95 sees dette af følgende Tal:

Aarene	tilsammen udvandret		aarligt Gjennemsnit		Procent	
	By	Land	By	Land	By	Land
1881—85[1])	30 417	75 287	6 083	15 055	28,7	71,3
1886—90	27 870	53 114	5 574	10 623	34,4	65,6
1891—95	18 561	42 456	3 720	8 491	30,5	69,5

Af disse Tal fremgaar, at Udvandringen fra Landdistrikterne i de sidste 15 Aar har udgjort fra ca. 66 til 72 % af den hele Udvandring. Dette udgjør dog for Landdistrikterne en betydelig Mængde, nemlig i disse Aar 170 857 Personer, af hvilke skjønsmæssig kar antages, at omtrent ³/₄ eller 128 142 befandt sig i den arbsidskraftige Alder. Den overveiende største Del af Udvandrerne tilhører Arbeiderklassen.

Ifølge den sidste statistiske Undersøgelse af Januar 1891 fandtes der (Stat. med. 1893 Side 210) i Landdistrikterne:

	Mænd	Kkinder	tilsamen
1. Hjemmeværende Sønner, Døtre og Slægtninge, der hjælper ved Jordbrug og Fædrift	44 000	27 136	71 136
2. Tjenere sysselsatte ved samme . .	20 648	37 719	58 367
3. Andre Arbeidere ligesaa	24 118	5 874	29 992
Tilsammen	88 766	70 729	159 495

Udvandringen, fra Landdistrikterne, betegner altsaa en betydelig Afgang af Arbeidskraft, idet de fleste Udvandrere sandsynligvis kommer fra de tre nævnte Grupper af Arbeidere, maaske fornemlig fra de to under Benævnelsen „Tjenere“ og „andre Arbeidere“. Det er ogsaa i den senere Tid meget almindeligt fra

[1]) Stat. Aarb. 1885—86 Side 20, 1891 Side 14 og 1893 Side 18.

flere Landsdele at høre Klager over, at det er vanskeligt at opdrive den nødvendige Arbeidskraft, hvilket da fornemlig betegnes som en Følge af den stærke Udvandring til Amerika.

Aftagende Indvandring af svenske Arbeidere. En medvirkende Aarsag til mindre Tilbud af Arbeide og deraf følgende høiere Priser kan ogsaa, fornemlig for de østlandske Landsdeles vedkommende, søges deri, at den tidligere almindelige stærke Indvandring af svenske Arbeidere nu er saagodtsom ophørt. For nogen Tid siden var det almindeligt, at svenske Arbeidere i stort Antal om Vaaren vandrede ind over alle Bygder i den sydøstlige Del af Landet for at søge Sysselsættelse som Dagarbeidere, fornemlig i Landbrugets Tjeneste. Disse Mænd var meget anvendte baade i Onnearbeidet og udenfor dette, især ved Akkordarbeider, som Grøftgravning, Opdyrkning af Jord osv. Da de gjerne var nøisomme og flittige, overtog de i Almindelighed Akkord til rimelige Priser og tjente ved sin Arbeidsomhed og Duelighed ofte gode Penge. Om Høsten drog de tilbage sine Hjemsteder. Men dette er nu saagodtsom ophørt, som der siges dels paa Grund af Udvandring fra Sverige til Amerika, dels fordi der i Landet selv har været mere Brug for denne Slags Arbeidere til Jerbaneanlæg o. a.

Turisttrafiken. Som et medvirkende Moment i Retning af stigende Arbeidspriser og tildels Vanskelighed ved at faa Arbeidere, fornemlig i den travle Aarstid, kan ogsaa nævnes den voxende Turisttrafik. Turistvæsenet er nu ifærd med at voxe op paa en Maade, som er lidet gavnlig for Landet. Det paafører os en Mængde af den moderne Civilisations Misligheder, men faa eller ingen af dens Goder. Der anføres til dets Forsvar, at disse Fremmede bringer Penge ind i Landet, og dette er sandt, der kommer virkelig nogle Kroner; men vel at mærke, der ydes til Gjengjæld Værdi for disse Penge, enten i Form af Gjenstande, Mad og Drikke m. m., eller andre Ydelser, som Husly, Befordring og Tjenester af alle Slags. Den bagatelmæssige rene Fordel, som erhverves ad denne Vei, er for dyrt betalt med al den Lediggang, Snylteri og Umoralitet, hvortil Turistvæsenet giver Anledning. Skarer af Mænd i den arbeidskraftige Alder, saavelsom unge Gutter, gaar og venter ved Dampskibsstoppesteder og Jernbanestationer o. l. for at fange Fortjeneste fra Turisterne. I Sommertiden tjener de nogle Penge, men vænner sig fra ordentligt Arbeide, og bliver helst vante til Lediggang. Dette bidrager til, at Næringsveiene, fornemlig Landbruget, lider under Mangel paa Arbeidskraft. Selv om disse Folk, der om Sommeren forme-

lig strides om Fortjenesten ved Brygger og Stationer, den øvrige Del af Aaret ialfald af og til gaar i Arbeide hos Gaardmændene; er de i Regelen dovne og uduelige og altsaa til liden Hjælp.

Maskiner. Nogen Modvægt har Mangelen paa Arbeidskraft og høiere Arbeidspriser vistnok fundet i Anvendelsen af Maskiner, hvorved noget Haandarbeide spares. Der fandtes f. Ex ved sidste statistiske Undersøgelse (Januar 1891) 12 111 Slaa- og Meiemaskiner, 2 343 Radsaamaskiner og 241 Damptærskemaskiner. Det er indlysende, at disse Apparater sparer adskillig Folkehjælp; en Slaamaskine kan under gunstige Omstændigheder med 1 Mand og 1 eller 2 Par Heste udrette saa meget som 6 à 8 Slaattekarle.

Radsaamaskinen kommer ikke synderlig i Betragtning ved at spare Arbeide; thi en rask Saamand udretter meget mere om Dagen end Maskinen, og denne kræver 1 Mand og 2 Heste; men saa er dermed tillige Sæden nedmuldet, Harven behøver ikke at kjøres.

Damptærskemaskinen arbeider hurtigt; men mange Gaardbrugere finder, at den ikke arbeider egentlig nævneværdigt billigere end de almindelige Maskiner for Hestkraft. Fordelen ligger mere i, at man bliver færdig i ønskelig Tid, Kornet kan bringes paa Markedet i den beleilige Stund.

Det kunde have været af Interesse ogsaa at have Oplysning om Antallet af Hestriver. Disse forholdsvis billige Maskiner sparer en Mængde Haandarbeide.

Det maa dog ved Omtalen af Maskiner ikke glemmes, at heller ikke disse arbeider gratis. Maskinerne skal vedligeholdes og amortiseres, Kjøbesummen skal forrentes, der skal tilveiebringes Drivkraft og Styrelse. Arbeidet bliver især paa mindre Brug, hvor Maskinen kun bruges i kort Tid, ikke altid saa overordentligt billigt; men en stor Fordel er det, at Arbeidet kan blive gjort i rette Tid, og at man er mindre afhængig af Tilgangen paa Arbeidere.

En stærk Hindring for i fuld Udstrækning at nytte Maskinarbeide ligger i Jordens Udstykning, denne mislige Side af vore Landbrugsforholds Udvikling, hvis Ulemper kommer tilsyne ved alle Undersøgelser vedkommende vort Landbrugs økonomiske Udsigter. Udstykningen har nemlig ledet til, at der er en stor Mængde mindre Eiendomme, til hvis Drift fremmed Arbeidshjælp er nødvendig, men som ikke er saa store, at det kan svare Regning at anskaffe de kostbare Maskiner. Dette vilde betynge dem

med en altfor stor Inventariekapital. Disse Eiendomme bruger forholesvis meget Haandarbeide og er derfor vanskeligere stillede end baade de smaa, der kan drives væsentlig ved Eierens og hans Families Arbeide, og de større, der lettere kan bære de med Anskaffelse af Maskiner forbundne Omkostninger. En mindre Eiendom paa 150 à 200 Maal bliver af Hensyn til Arbeidsmidlerne og deres mest økonomiske Anvendelse forholdsvis dyrere drive end en større.

Landarbeiderne deler sig efter det Forhold, hvori de staar til Husbonden eller Arbeidsgiveren i fire Klasser:

1. Medlemmer af Familien (Sønner, Døtre og Slægtninge), der bor paa Gaarden og deltager i Arbeidet mod til Gjengjæld at nyde visse Rettigheder, som Husly og Kost, undertiden brug af et Stykke Jord og tillige Godtgjørelse i Penge.
2. Tjenere, der hører til Arbeidsgiverens Husstand og af ham nyder Kost og Løn.
3. Husmænd, hvis Stilling ligeoverfor Arbeidsgiveren eller Husbonden kan være meget forskjellig, idet der som Vederlag for Brugen af Husmandspladsen kan være paalagt dem almindelig Arbeidspligt efter Tilsigelse, eller at svare et bestemt Antal Arbeidsdage paa visse Aarstider, eller at udføre bestemte Mængder af visse Arbeider, som almindeligvis betegnes i Kontrakten. Samtlige Husmænd yder almindeligvis tillige en aarlig Afgift i Penge og oppebærer, naar de har paataget sig Arbeidspligt efter Tilsigelse, en bestemt Dagløn.

   Undertiden, men sjeldnere, yder Husmanden alene en Afgift i Penge for Brugen af Pladsen uden at paatage sig Arbeidspligt i nogen Form.
4. Dagarbeidere, der ikke staar i andet Forhold til Arbeidsgiveren, end at de arbeider hos ham for Dagløn og undertiden Kosthold, men forøvrigt, eftersom det falder dem selv mest beleiligt, søger Arbeide snart hos en, snart hos en anden Gaardbruger uden at binde sig til noget Sted eller nogen Arbeidsgiver.

Den nyeste statistiske Undersøgelse af 1ste Januar 1891 opstiller den med Jordbrug sysselsatte Del af Befolkningen saaledes:

Gaardbrugere, Selveiere[1]	108 510
Leilændinge, Bygselmænd, Forpagtere .	11 696
Brugere af selvstændig Jord	120 206

Hjemmeværende Sønner, Døtre og Slægtninge, der hjælper ved Jordbrug og Fædrrift[2]	44 000	27 136	71 136
Husmænd med Jord	26 548	3 077	29 624
Tjenere, sysselsatte ved Jordbrug og Fædrift	20 648	37 719	58 367
Andre Arbeidere, sysselsatte ved Jordbrug, Havedyrkning m. v. . . .	24 118	5 874	29 992
Arbeidere ved Landbrug	115 314	73 807	189 120

Heri er ikke medregnet Arbeidere, sysselsatte med Fiskeri, Skovdrift eller andet særskilt eller selvstændigt Erhverv.

II. Arbeider-Selveiere.

Til disse Klasser af Arbeidere kommer endnu en, som sandsynligvis ikke er meget talrig, men dog vistnok forekommer paa nogle Steder uden i Statistiken at være særskilt opført som Arbeidere, nemlig Smaabrugere eller Eiere af smaa Jordlodder, der er utilstrækkelige til en Families Underhold, saaledes at Eierne maa søge Erhverv ved Arbeide hos andre og da almindeligst hos de større Gaardbrugere.

Denne Klasse af Arbeidere har hos os formentlig endnu ikke naaet frem til nogen større Betydning; men den har desuagtet en vis Interesse, fordi den i den senere Tid fra flere Hold er skjænket adskillig Opmærksomhed. Der ytres endog tildels ivrige Ønsker om, at der ved Statens og Kommunens Mellemkomst skal tages virksomme Skridt for, at denne Samfundsklasse kan blive ret talrig. Navnlig reises der Krav paa, at Husmændene skal sættes i Besiddelse af Pladsene og derved gaa over i de smaa Eiendomsmænds Rækker.

Arbeidermødet i Kristiania 1892, der egnede Landarbeiderforholdene en særegen Opmærksomhed, vedtog følgende Beslutninger:

[1]) Off. Stat. 3die Række No. 244, 1896, de faste Eiendomme Side 91 k.
[2]) Stat. Med. 1893 Side 210.

At der ved Statens og Kommunens Foranstaltning aabnes Landarbeiderne billig Adgang til at erholde Jord ved Kjøb af Jordeiendomme og Udparcellering deraf til Arbeiderne, enten til Selveiendom eller Bygsel paa Levetid; —[1])

At Staten bistaar Arbeiderne i deres Opdyrkning af Jorden med billige Laan; —

At i Tilslutning til det 4de Landsarbeidermødes Udtalelser Arbeiderorganisationerne, saavel i By som Land, arbeider med alle lovlige Midler paa, at Husmandsvæsenet snarest ved Lov afskaffes, da det afføder økonomisk og moralsk Elendighed; —

Forøvrigt maa Mødet fremholde Nødvendigheden og Retfærdigheden af, at den Jordværdi, der skyldes Samfundets Væxt, beskattes af Staten.

Her opstilles temmelig vidtgaaende Fordringer. Stat og Kommune skal foranstalte, at Arbeiderne kan faa Jord og faa den opdyrket paa en billig Maade. Denne Billighed kan vel da ikke opnaaes paa anden Maade, end at der af Statens og Kommunens Midler maa ydes de nye Besiddere af Jorden en Gave; thi man kan ikke vente, at nogen Grundeier skal sælge sin Eiendom under gangbar Pris. Skulde disse Foranstaltninger gives nogen betragtelig Udstrækning, vilde det koste Stat og Kommune meget betydelige Pengesummer, altsaa en Gave til Arbeiderne paa Medborgeres Bekostning. Den Tanke, at Stat og Kommune skulde hjælpe til at skaffe Arbeiderne smaa Jordlapper, har ogsaa fundet velvillig Omtale, men er tillige modsagt, i Landmændenes Forsamling. (Ref. Aarsmødet 1885 Side 50, 59, 61, 62, 68, 73; — 1892 Side 125 anbefaler ikke det Offentliges Indskriden; men det sees, at Sympathien er tilstede.

Dette Krav om, at Staten skal bidrage til at skaffe Ubemidlede Adgang til at blive Grundeiere, er senere naaet saa langt frem at der er gjort en Begyndelse.

Til Storthinget i 1894 blev fremsat Forslag[2]) om, at Statsmagterne skulde sætte sig i Bevægelse, for at organisere billig Adgang for Landarbeidere til at erholde den fornødne Driftskapital til at erhverve Jord, Hus og muligens Besætning.

Dette mente Forslagstilleren burde iværksættes derved, at den dyrkbare Jord, som tilhører Staten skulde udbydes for en billig Pris og 2 à 3 % Renter. Dernæst skulde Staten tilbyde Kommu-

[1]) En lignende Beslutning blev den 23de Januar 1894 tagen af Arbeidermødet i Skien.

[2]) Af Repræsentanten Rinde, Dok. No. 38, 1894.

nerne Penge til 2 à 3 % til Kjøb af Jord naar denne frembydes til Salg. Disse Gaarde mente han Kommunerne skulde kjøbe og udstykke i Parceller paa 2 à 3 ha.; uden Fortjeneste, men med Pant i Eiendommen. Herved tilsigtedes, at aabne Arbeidere og Smaafolk Adgang til at faa egen Jord til rimelig Pris.

Samtidigt[1]) fremkom Forslag om, at der af Statskassens Midler skulde dannes et Fond stort Kr. 400,000, hvoraf Laan kan gives til Ubemidlede, til Opførelse af egne Boliger. Laanene forrentes med 3 à 4 % aarlig.

De nærmere Regler for Udlaan, Sikkerhed, Maximums Laanebeløb osv. gives af Kongen.

Derhos blev motioneret om Forandringer i Hypothekbankens Laaneregler, saaledes, at Laan kan gives mod Pant i Huse paa Landet, for at Laan kan nyttigjøres af Arbeidere, der har bygget eget Hus.

Ifølge disse Forslag fattede Storthinget under 20de Juli 1894[2]) følgende Beslutning:

„Storthinget samtykker i, at der af de ved Statslaan tilveiebragte Midler stilles indtil Kr. 800 000 til Kommunernes Raadighed for at udlaanes Ubemidlede til Opførelse, Erhvervelse eller Betaling af egne Boliger — paa følgende Vilkaar:

a. Ingen enkelt Kommune kan disponere over mere end Kr. 50 000,00.
b. Laanet forrentes af vedkommende Kommune med $3^3/_4$ %, der betales 2 Gange aarligt efterskudsvis.
c. Laan tilstaaes Ubemidlede af Kommunestyret til Opførelse, Erhvervelse eller Betaling af egne Boliger, dog kun forsaavidt Hus og Tomt ikke antages at være værd mere end Kr. 3 000,00.
d. Af saadanne Laan, der ikke maa overskride Kr. 1 500,00, svares til Kommunen høist 4 % Rente efterskudsvis. Afdrag betales efter Kommunens Bestemmelse, dog saaledes at Laanet i sin Helhed maa være indfriet inden 25 Aar.
e. Laanene udbetales Kommunerne efterhaanden, som disse i Henhold til Bestemmelserne i Post c og d disponerer samme.
f. Kommunerne har at afgive saadanne Oplysninger angaaende Laanenes Anvendelse, som Departementet maatte bestemme“.

Denne Beslutning blev ved kongelig Resolution af 30te August 1894 naadigst befalet tagen tilfølge, hvorhos Departementet

---

[1]) Repræsentanten Thoresen Dok. No. 41, 1894.
[2]) St. Tid. 1894 Side 2332. Departementets Cirkulære af 6te Oktober 1894.

for det Indre ved samme Resolution blev bemyndiget til at træffe de nærmere Bestemmelser, som denne Foranstaltning gjorde nødvendige.

Ved Siden af de af Storthinget bestemte Vilkaar for, at en Kommune kan erholde Laan af de bevilgede Midler, fastsatte Departementet i Henhold til ovennævnte Resolution følgende Bestemmelser for Laanenes Tilstaaelse:

1. Naar en Kommune andrager om Laan i det omhandlede Øiemed, har den at opgive, hvor mange Andragender fra Private om Laan der foreligger, og hvor mange af disse den finder at burde imødekomme.
2. Ved Andragender om Laans Udbetaling i Henhold til Storthingsbeslutningens Post e bliver at indsende Afskrift af de Vilkaar, paa hvilke Kommunen har bevilget Laanet.
3. Kommunen har inden Udgangen af hvert Aars Januar Maaned til Departementet for det Indre at afgive Indberetning om de foretagne Udlaan samt aflægge Regnskab for det forløbne Aar.
4. De $3^3/_4$ % Renter, som Kommunen i Henhold til Storthingsbeslutningens Post b har at erlægge til Statskassen, bliver at indbetale i denne hvert Aars 30te Juni og 31te December.
5. Afdrag, der betales af de private Laantagere, bliver, efter hvert som de indkommer, at indbetale i Statskassen.
6. Hvis Afdragene ikke indkommer i rette Tid fra de private Laantagere, kan Departementet for det Indre bestemme, at Afdragene alligevel af Kommunen indbetales i Sta.skassen overensstemmende med de mellem Laantagerne og Kommunen fastsatte Vilkaar.
7. Hvis de under Post 4, 5 og 6 omhandlede Renter og Afdrag af Kommunen ikke erlægges i rette Tid, kan Departementet for det Indre fordre indbetalt det til Disposition stillede Beløb, enten i dets Helhed eller for en Del.

Samtidigt besluttede Storthinget at stille indtil Kr. 200 000,00 til Kommunernes Raadighed til Kjøb af Jord, der agtes overdraget Ubemidlede til Indkjøbspris i Parceller paa ikke over 500 Ar dyrkbar Jord paa følgende Vilkaar:

„a. Ingen enkelt Kommune kan disponere over mere end Kr. 25 000,00.

b. Laanet forrentes af vedkommende Kommune med $3^3/_4$ pCt., der betales efterskudsvis 2 Gange aarligt.

c. Af den saaledes erhvervede Jord overdrages af Kommunesty-

ret Ubemidlede til Indkjøbspris Parceller af ikke over 500 Ar dyrkbar Jord.

d. Paa hver Parcel udlaanes af Kommunestyret indtil Kr. 1 500,00 af det Kommunen til Indkjøb af Hovedeiendommen tilstaaede Beløb. Laanene forrentes med høist 4 pCt. efterskudsvis, hvorhos Afdrag betales efter Kommunens Bestemmelse, dog saaledes, at Laanet i sin Helhed maa være indfriet inden 25 Aar.

e. Kommunerne har at afgive saadanne Oplysninger angaaende Laanenes Anvendelse, som Departementet maatte bestemme".

Denne Beslutning blev ved kongelig Resolution af 30te August 1894 naadigst befalet tagen tilfølge, hvorhos Departementet for det Indre ved samme Resolution blev bemyndiget til at træffe de nærmere Bestemmelser, som denne Foranstaltning gjorde nødvendige.

Ved Siden af de Storthinget givne Vilkaar for, at en Kommune kan enholde Laan af de bevilgede Midler, fastsatte Departementet følgende Bestemmelser:[1])

„I. Naar en Kommune ønsker Laan i det omhandlede Øiemed, har den gjennem vedkommende Amtmand til Landbrugsdirektøren derom at indgive Andragende, der stiles til Departementet for det Indre og maa være ledsaget af følgende Oplysninger:

a. Det ansøgte Laans Størrelse.

b. Navn, Gaards-Nummer, Brugs-Nummer og Skyld paa den Eiendom, der — helt eller delvis — agtes indkjøbt.

c. Kjøbesummen for Eiendommen og dens Forhold til Eiendomspriserne i Bygden; de øvrige Betingelser, hvorpaa Kjøbet skal ske.

d. Eiendommens Beliggenhed i Bygden, Adkomst og Afstand fra Vei, farbar Vandled, Jernbanestation eller Dampskibsstoppested.

e. Eiendommens Areal af dyrket og udyrket, dyrkbar og udyrkbar Mark, helst oplyst ved Kart, samt Udstrækningen af Havnegang eller Skov.

f. Eiendommen tilliggende Herligheder og Rettigheder af alle Slags samt paahvilende Servituter.

g. Hvorvidt der findes Huse og i saa Fald disses Tilstand og Brandtaxt.

---

[1]) Cirkulære af 7de December 1894.

h. Forklaringer angaaende Eiendommens Skikkethed for Udstykning.

II. Naar Laan tilstaaes nogen Kommune, vil der blive denne tilstillet Udkast til Laaneforskrivelse, som derpaa i underskreven Stand bliver gjennem Amtmanden og Landbrugsdirektøren at tilbagesende hertil, ledsaget af Udskrift af Kommunebestyrelsens Beslutning om Laanets Optagelse.

Laan vil blive tilstaaet paa følgende nærmere Vilkaar:

a. Kommunen maa snarest muligt søge Eiendommen igjen afhændet i Parceller overensstemmende med Storthingets Beslutning. Saafremt den indkjøbte Eiendom efter Forløbet af 5 Aar fra Laanets Udbetaling er helt eller delvis usolgt, kan Departementet bestemme, at Laanet helt eller med en forholdsmæssig Del skal tilbagebetales af Kommunen.

b. Naar Kommunen overdrager en Parcel af den indkjøbte Eiendom i Henhold til Storthingsbeslutningens Post c, og Skylddelingsforretning er afholdt, bliver Underretning herom gjennem Landbrugsdirektøren at indsende til Departementet med Oplysning om Kjøberens og Parcellens Navn, dennes Gaardsnummer og Brugsnummer, Skyld og Udstrækning og med Afskrift af de Vilkaar, hvorpaa Overdragelsen er skeet, særlig angaaende Størrelsen af og Betingelserne for det Laan, Kommunen har bevilget Kjøberen (ɔ: den Del af Kjøbesummen, der ikke kræves betalt kontant).

c. De $3^3/_4$ pCt. Renter, som Kommunen i Henhold til Storthingsbeslutningens Post b har at erlægge til Statskassen, bliver at indbetale i denne hvert Aars 30te Juni og 31te December.

d. Afdrag, der betales af de private Laantagere, bliver, efterhvert som de indkommer, at indbetale i Statskassen.

e. Hvis Afdragene ikke indkommer i rette Tid fra de private Laantagere, kan Departementet bestemme, at Afdragene alligevel af Kommunen indbetales i Statskassen overensstemmende med de mellem Kommunen og Laantageren fastsatte Vilkaar.

f. Forsaavidt de under Litr. c, d og e omhandlede Renter og Afdrag ikke erlægges af Kommunen i rette Tid, kan Departementet helt eller delvis fordre indbetalt det Kommunen tilstaaede Laan.

g. Hvis de af Kommunen til de private Kjøbere tilstaaede Laan efterat Udparcelleringen er tilendebragt, ikke tilsammen udgjør

et saa stort Beløb, som det Kommunen til Indkjøbet givne Laan, kan Departementet for Differencens Vedkommende fastsætte en passende Frist, inden hvilken denne af Kommunen skal tilbagebetales Statskassen.

h. Saalænge det Kommunen tilstaaede Laan ikke er helt tilbagebetalt Statskassen, har Kommunen gjennem Landbrugsdirektøren inden Udgangen af hvert Aars Januar Maaned til Departementet at indsende en samlet Indberetning om alt vedkommende det modtagne Laan, særlig Opgave over Udstykningens og Salgets Fremgang, hvor meget Parcellernes Kjøbere har tilbagebetalt af de dem tilstaaede Laan, og hvor meget der endnu er usolgt af den indkjøbte Eiendom, og hvorledes denne Del anvendes".

Til Veiledning for Kommuner, der ved Hjælp af Laan af nærværende Fond har erhvervet en Eiendom til Udstykning, bemærkede Departementet følgende:

Det ligger i Sagens Natur, at den indkjøbte Eiendom af Hensyn til Udstykningen bør være fri for Heftelser. I Andragender om Laan bør Kommunen derfor — forsaavidt den ikke i Øiemedet ogsaa vil disponere andre Midler — søge Laanets Størrelse sat til den hele paaregnede Kjøbesum og derpaa indfri alle Heftelser paa Eiendommen.

Forinden Kommunen skrider til Afhændelse af nogen Parcel, bør der — ialfald naar det gjælder en noget større Eiendom — af Kommunen være vedtaget en fuldstændig Plan for den hele Udstykning. Ved Planens Udarbeidelse bør Kommunen søge Assistance hos Distriktets Landbrugsingeniør.

Planen bør vise (afsat paa Kartet over Eiendommen forsaavidt saadant tilveiebringes) de enkelte Deles Størrelse og Beliggenhed og angive disses antagelige Værdi, samt for hver Parcel dens Jordbunds- og Terrænforhold, Dyrkningstilstand, Areal af dyrket og udyrket dyrkbar Jord, hvad det antagelig vil koste at faa den sidstnævnte opdyrket, og hvad der under almindelig Dyrkning antagelig kan avles, og hvilken Besætning der kan fødes.

Forsaavidt der til Eiendommen hører Havnegang eller Skov, som ikke ansees egnet til Dyrkning, bør det i Planen bestemmes, hvorvidt denne Del skal udstykkes og forholdsmæssig tillægges Parcellerne som Udmark, eller om den skal forblive udelt og tilhøre Parcellerne i Fællesskab. I de fleste Tilfælde vil det vel vise sig mest hensigtsmæssigt at tillægge hver Parcel dens bestemte Del af Udmarken, da dette giver den mest uhindrede Brug af Havnegang

m. v. Enten den ene eller anden Fremgangsmaade vælges, bør man imidlertid have for Øie at hindre, at Skoven ødelægges ved en forvidt dreven Hugst. Departementet vilde derfor finde det meget ønskeligt, om der i ethvert Tilfælde, hvor der hører Skov til Eiendommen, blev paalagt Parcellerne — hver for sig eller med Hensyn til det dem i Forening tilliggende Sameie — Forpligtelse til med Hensyn til Hugst i Skoven og dennes Behandling i det hele at rette sig efter visse af Kommunen fastsatte Bestemmelser og i saa Henseende underkaste sig Kommunens Kontrol.

Endvidere maa Delingsplanen i Tilfælde indeholde Bestemmelse om Gaarden tilhørende Herligheder og paahvilende Servituter. Disse sidste bør formentlig som Regel søges afløste, før Udstykning finder Sted.

Forsaavidt det for Udstykningen bliver nødvendigt til Brug for nogle eller alle Parceller at anlægge Vei, bør dennes Beliggenhed og Retning være angiven i Delingsplanen (og i Tilfælde aflagt paa Kartet), og der maa drages Omsorg for, at alle vedkommende Parceller blive lige berettigede til dens Brug og forholdsmæssigt forpligtede til dens fremtidige Vedligeholdelse.

I Delingsplanen bør ogsaa fastsættes Salgsprisen for hver Parcel. Efter Storthingsbeslutningen skal denne sættes til „Indkjøbspris“, hvorved maa forstaaes en forholdsmæssig Andel af, hvad Kommunen har betalt for Eiendommen tillagt de øvrige Omkostninger, Kommunen har paadraget sig ved Istandbringelse af Kart, Anlæg af Veie osv. Departementet antager, at det bør overlades til Kommunen selv at bestemme, hvorledes der skal forholdes med Udredelsen af Omkostningerne ved Parcellernes Afhændelse (Skjøde, Skylddelingsforretning).

Med Hensyn til den Sikkerhed, som Kommunen vil have at kræve hos Kjøbere af Parceller, finder Departementet Grund til at paapege, at den filantropiske Karakter af Storthingets Beslutning tilsiger, at der i den nævnte Henseende ikke gaaes frem paa samme Maade som i private Forhold. Kommunen, som maa forudsættes at sidde inde med nøiagtigt Kjendskab til Ansøgernes personlige Kvalifikationer og Forhold, maa med Hensyn til Sikkerheden kunne stille sig mere imødekommende end private Laangivere,

De ubemidlede Kjøbere af Parcellerne vil meget ofte trænge yderligere Laan for at komme igang paa sin Eiendom, særlig for at kunne faa opført de nødvendige Huse. Man tror at burde henlede Opmærksomheden paa, at Eierne vel i mange Tilfælde til sidst-

nævnte Øiemed vil kunne erholde Laan af det i Cirkulære af 6te Oktober d. A. omhandlede Fond til Ubemidlede til Opførelse, Erhvervelse eller Betaling af egne Boliger.

Storthinget i 1895 besluttede (13de Juli) paa ny at stille Kr. 700,000 til Kommunernes Disposition til Laan for Ubemidlede, for at skaffe sig egne Boliger, paa i det Væsentlige samme Vilkaar. Det blev dog bestemt, at Laanene fortrinsvis skulde ydes til Erhvervelse eller Opførelse, medens Betaling af tidligere kjøbte Boliger blev stillet i anden Række.

Som ny Bestemmelse, at Afdrag, der betales paa disse Laan kan af Kommunen atter udlaanes saansnart de naar op til et for Udlaan passende Beløb. Naar de saaledes indbetalte Afdrag op til Kr. 1500, uden at finde Anvendelse til nye Udlaan, skal det hele uanvendte Beløb strax indbetales i Statskassen.

Derved blev de til Dispossition stillede Midler altsaa under visse Betingelser, givet Karakteren af et til Kommunens Raadighed staaende permanent Laanefond. Disse saaledes til Disposition stillede Midler for Erhvervelse af Boliger er benævnt „Huslaanefondet".

Ved samme Beslutning (13de Juli 1895) blev stillet Kr. 300,000 til Kommunernes Raadighed, til Dannelse af kommunale Laanefonds til Kjøb af større Jordeiendomme, der agtes overdraget Ubemidlede til Indkjøbspris i Parceller paa ikke over 500 Ar dyrkbar Jord, eller til Laan paa mindre Jordeiendomme paa ikke over 500 Ar dyrkbar Jord, der af Ubemidlede agtes erhvervet til Selveierjord — paa Vilkaar, der kun afvige fra den tidligere Beslutning deri,

At Laanene nu ogsaa kan gives til Kjøb af særskilte Smaabrug -- ikke alene til Kjøb og Deling af større Gaarde.

At Maximumsgrændse for enkelte Laan sættes til Kr. 1000, eller om Eiendommen er bebygget eller agtes bebygget, kan der ydes yderligere Kr. 1000 som Laan.

At de til Kommunen betalte Afdrag paa disse Laan, af denne atter kan udlaanes saasnart de naar op til et for Udlaan passende Beløb. Gaar disse Afdrag op til Kr. 1000 uden at finde Anvendelse til nyt Udlaan, skal det hele uanvendte Beløb strax indbetales i Statskassen.

At saafremt Eiendom, der er kjøbt til Udstykning efter Forløbet af 5 Aar fra Laanets Udbetaling er helt eller delvis usolgt kan Departementes bestemme, at Laanet helt eller med en forholdsmæssig Del skal tilbagebetales af Kommunen.

Ved disse Bestemmelser, nemlig ved Tilladelsen til at bruge indkomne Afdrag til ny Laan, er ogsaa disse Midler givne Karakteren af et vedblivende kommunalt Laanefond og har faaet Navnet „Jordindkjøbsfondet".

Samtidigt blev bestemt, at Kommune, der ønsker at oprette kommunale Laanefonds, af begge disse Fonds tilsammen ikke kan tilstaaes mere end Kr. 50,000.

Til de af Storthinget opstillede Betingelser føiede Departementet følgende:

a. Do. $3^3/_4$ % Renter som Kommunen har at erlægge til Statskassen, beregnes fra Laanets Udbetaling og bliver at indbetale hvert Aars 30te Juni og 31te December.

b. Forsaavidt Renter ikke erlægges af Kommunen i rette Tid, eller Afdrag ikke indbetales i Statskassen overensstemmende med Storthingsbeslutningen, kan Departementet helt eller delvis fordre indbetalt det Kommunen tilstaaede Laan.

c. Hvis Laan er tilstaaet Kommunerne til Kjøb af en større Jordeiendom, der agtes udparcelleret, og de til de private Kjøbere tilstaaede Laan, efterat Udparcelleringen er tilendebragt, ikke tilsammen udgjør et saa stort Beløb, som det Kommunen til Kjøbet givne Laan, kan Departementet for det overskydende Beløb bestemme, at dette af Kommunen med en passende Frist, strax tilbagebetales Statskassen eller gives Anvendelse til andre Udlaan efter Fondets Regler.

Inden Udgangen af hvert Aars Januar har Kommunen at indgive til Departementet en Beretning, om Midlernes Anvendelse i det sidstforløbne Aar, affattet overensstemmende med et Schema som fra Departementet tilstilles Kommunen. Saafremt det viser sig, at en Kommune ikke har opfyldt de af Storthinget fastsatte Vilkaar for Laanene, vil disse i sin Helhed strax være forfaldne og blive inddrevne.

Ved Beslutning af 17de Juli 1896 har Storthinget paa samme Betingelser som i 1895 bevilget yderligere Kr. 1 000 000 til Forøgelse af Huslaanefondet.

Til dette Fond er ialt bevilget Kr. 2 500 000, heraf er indtil 17de Marts 1897 uddelt i følgende Amter:

Smaalenene	Kr.	145 410
Akershus	„	209 250
Hedemarken	„	157 210
Christians	„	20 825

Buskerud	Kr.	173 190
Jarlsberg & Larvik. . .	„	104 175
Bratsberg	„	216 695
Nedenæs	„	61 065
Lister & Mandal	„	55 050
Stavanger	„	16 700
Søndre Bergenhus . . .	„	22 400
Nordre Bergenhus . . .	„	1 000
Romsdal	„	7250
Søndre Trondhjem . . .	„	65 900
Nordre Trondhjem . . .	„	84 175
Nordland	„	76 235
Tromsø	„	10 800
Finmarken	„	8 100
Sum i Landdistrikterne . .	Kr.	1 435 430
Til Bykommuner	„	390 800
Tilsammen	Kr.	1 826 230
Endnu disponibelt Beløb . .	Kr.	673 764

Til Jordindkjøbsfondet er ialt bevilget Kr. 500 000 hvoraf uddelt i følgende Amter

Smaalenene	Kr.	22 600
Akershus	„	4 050
Hedemarken	„	58 000
Christians	„	29 280
Buskerud	„	1 200
Jarlsberg & Larvik	„	11 480
Bratsberg	„	13 890
Nedenæs	„	6 850
Lister & Mandal	„	12 200
Søndre Bergenhus	„	1 000
Romsdal	„	14 100
Nordre Trondhjem	„	70 830
Nordland	„	22 650
Sum	Kr.	268 130

Den 17de Marts 1897 endnu disponibelt Kr. 231 870.

Der er altsaa gjort en Begyndelse til at skabe smaa Selv-

eiere i Landdistrikterne og Huseiere baade i By og paa Land. Forudsætningen er vistnok, at de saaledes anvendte Penge skulle forrentes med samme Rentesats, som Staten selv giver for de laante Kapitaler, men hvorvidt Midlerne ville blive forvaltede saaledes, at der kan undgaaes Tab er det endnu Fremtiden forbeholdt at vise. Om Tab opstaar maa det altsaa nærmest bæres af Kommunen som Laantager, ligeoverfor Staten, men det kan ogsaa hænde, at det paa Andragende vil blive eftergivet og overført paa Staten. Iethvertfald er her et Ansvar ved offentlig Foranstaltning paalagt Samfundet og der er indledet en Statssocialisme, som nok kan tænkes at føre til lidet ønskelige Konsekvenser.

Vi skal ikke her indlade os paa nogen Undersøgelse angaaende Betydningen af Jordens Udstykning i Smaalapper, men kan dog derom henvise til Storthingsforh. 1862, 8de Del Dok. No. 17 og Indst. O No. 42 s A., hvor denne Sag er indgaaende behandlet.[1])

Der høres imidlertid nu fra enkelte Hold udtales Forhaabninger om, hvad disse „Selveierarbeidere“ eller “Arbeiderselveiere“ skal udrette for vort Landbrug. Der høres, at en flittigere, dygtigere Klasse kan man fra Agerbrugets Standpunkt ikke ønske sig. Medens Husmanden siges let at blive dorsk og ligeglad og ender paa Fattigkassen, har Selveieren en særegen Spore til Flid og Sparsommelighed, han vil gjernest være en mere fremadstræbende og intelligent Mand, hvilket kommer saavel hans eget lille som det større Jordbrug,[2]) hvor han yder Bistand i Onnetiderne, tilgode. Man lover sig altsaa meget af denne Klasse af Arbeidere.

Disse Forhaabninger vil dog sandsynligvis ikke gaa i Opfyldelse. De Mænd, der ordner sig paa den Maade, som her forudsat, erhverver Eiendomsret til et Stykke Jord, hvoraf de kan hente en Del af det nødvendige Livsophold for sig og sine, og har oftest liden eller ingen Kapital at begynde med. Skal de da skaffe sig Jord og Huse paa Kredit,[3]) bliver de siddende i Armod med betydelig Gjæld, faar efter deres Forhold tunge Renter og Afdrag og ser med Bekymring imøde hver Termin.[4]) Den eneste Redning er saameget som muligt at søge arbeide hos andre. Mandens Frihed til at gaa og komme fra og til det fremmede Arbeide efter Behag er maaske theoretisk talt ubestridelig; men praktisk har han Valget

---

[1]) Se ogsaa „Statsøkonomisk Tidsskrift“ 1890 Side 203. Ref. af Forhandlinger i Landmandsmødet 1893 Side 63—89.

[2]) Ref. 1892 Side 112.

[3]) Ref. 1885 Side 59; 1892 Side 125.

[4]) Stort. Dok. No. 78 1888 Side 6, 7.

mellem Arbeide eller Undergang. Men det er vel neppe sandsynligt, at denne Slags Grundeierværdighed er istand til at inspirere Manden med fast alle optænkelige Arbeiderdyder og derhos forlene ham en høiere Intelligens. Dersom Stat og Kommune tilpligtes at drage Omsorg for, at Arbeideren faar Jord billig, d. v. s. skjænke ham en Del af Værdien, da bliver vist hans økonomiske Kaar gunstigere; men dette opnaaes altsaa ved, at han af Samfundet, d. e. af sine Medborgere, modtager en Almisse. Men det har hidtil ikke været almindeligt at anse et Velvære, tilveiebragt paa denne Maade, som et skikket Grundlag for den Selvstændighedens Æresfølelse, der vel maa være Drivkraften for Arbeiderselveieren i den Skikkelse, som man under de ovenfor antydede Forudsætninger har tænkt sig ham.

Det høres ogsaa meget almindeligt fra forskjellige Landsdele, at Husmændene befinder sig i bedre økonomiske Kaar, end Dagarbeidere og smaa Selveiere.

Naar det, som ovenfor antydet, undertiden[1]) har været fremholdt, at den nye Arbeiderselveier-Klasse, som forventes i en nær Fremtid at skulle opstaa iblandt os, som Arbeidere hos Gaardmændene skal have saa afgjort Fortrin for Husmandsklassen, da beror dette antagelig paa en Misforstaaelse. Husmanden, som har valgt Eiendommen til sit Hjem for Fremtiden, har Bevidstheden om, at han er medvirksom og yder sit Bidrag til et lykkeligt Resultat af Gaardsdriften. At dette opnaaes, har for ham saavel en moralsk som en virkelig, materiel Interesse. Han knytter sig til Stedet og til Menneskene, og han staar i et meget nært Forhold til den hele Bedrift. Selveierarbeideren har ingensomhelst Interesse af det hele. Gaar det godt, er det for ham vel nok, gaar det slet, bekymrer han sig ikke derom. Det er ham ganske uvedkommende. Han betragter sig i Forhold til den Gaardmand, til hvem han sælger sit Arbeide, aldeles som enhver anden almindelig Dagarbeider. Han søger Arbeide hos en Husbonde idag, hos en anden imorgen, dette er ham ganske ligegyldigt, naar han kun faar Arbeide. Under disse Forhold turde det ikke være vanskeligt at se, hvilken af disse Gaardmanden helst bør tage i sin Tjeneste.

Forventningen om, at Selveierarbeiderne skal blive en saa udmærket Arbeiderklasse for de større Landbrugs Behov, vil sandsynligvis svigte, ikke alene fordi denne Klasse af Arbeidere ikke ligesom Husmanden er interesseret i, at Gaardsbruget giver et godt Resultat. Men det kan i Virkeligheden komme til at stille sig saa,

---

[1]) Ref. Aarsmødet 1892 Side 112.

og dette er det sandsynlige, at disse Folk, forsaavidt de kan undgaa det, slet ikke ønsker at stille sin Arbeidskraft til de større Gaardbrugeres Disposition, Det er nemlig mest almindeligt hos os, at naar nogen kjøber et Smaabrug, sker det for der at finde Anvendelse for sin egen Arbeidskraft, søge en Levevei ved at anvende sit Arbeide paa egen Jord istedetfor at arbeide for Dagløn hos Andre. Derfor kjøber Mænd, hvis Ønske absolut ligger i Retning af Selveie, gjerne en Jord, som helt ud optager deres Arbeide, og de har altsaa ingen Tid tilovers for Arbeide hos andre. Mindre Jordstykker, der ikke optager den største Del af Mandens Arbeide, kjøbes helst af saadanne, som ikke videre gaar i almindeligt Gaardsarbeide, men søger sit Erhverv paa anden Maade, som Haandverkere eller i Binæringer. Vi har derfor kun et ganske ringe Haab om, at denne forventede Arbeiderselveier-Klasse skal tilføre vort Landbrug nogen særskilt værdifuld Arbeidskraft.

III. Husmandsvæsenet.

Husmandsordningen synes hos os at være et heldigere Arbeiderforhold; at denne nu paa Grund af uklog eller uheldig Lovgivning er bragt i Nedgang, er ikke Institutionens Skyld; men dette skal nedenfor belyses noget nærmere. Her skal alene nævnes, at erfarne Gaardbrugere[1]) meget almindelig har den Opfatning, at Husmændene er deres bedste og paalideligste Arbeidere, ligesom det i mange Bygder er let at faa Pladsene bortsatte. „Det er saa godt at tilhøre nogen“,[2]) sagde en Arbeider paa Hedemarken, da han bad om paany at maatte fæste en Husmandsplads, som han nogle Aar tidligere havde frasagt sig, og Gaardmanden i den Anledning spurgte, hvorfor han nu vilde komme tilbage.

En Smaabruger, ligeledes paa Hedemarken, oplyste i et Møde, hvor Arbeiderforholdene diskutteredes, at han havde været Inderst; men da gik det tilbage for ham, saa blev han Husmand; da arbeidede han sig godt op; derefter blev han selveiende Smaabruger og

---

[1]) Ref. Aarsmødet 1884 Side 167 o. fl.
[3]) Ref. Aarsmødet 1884 Side 182.
[3]) Ref. Aarsmødet 1884 Side 184.

fandt nu Vanskelighederne større i denne Stilling end som Husmand.[3])

Naar der reises Spørgsmaal om for os at foretage noget bestemt Skridt for at ordne eller regulere Arbeiderforholdene i Landbruget, eller rettere Forholdet mellem Arbeider og Arbeidsgiver, da fæster Tanken sig nærmest ved den Klasse af Arbeidere, som gaar ind under Begrebet „Husmænd". For Tjenere har man Tyendelovgivningen, og for Slægtninge og Dagarbeidere kan der vel neppe blive Tale om nogen anden Ordning, end at det hele Forhold maa bestemmes ved Parternes Aftale for hvert enkelt Tilfælde

Husmændene indtager derimod en særegen Stilling, der allerede tidligt fandtes at paakalde Opmerksomhed og var Gjenstand for Lovgivningsmagtens ordnende Indgriben. Dette er forstaaeligt, da Husmandsstillingen er knyttet til Brug og Besiddelse af Jord, hvilket betinger et Forhold ligeoverfor Arbeidsgiveren af langt mere stabil Natur, ligesom det giver Anledning til et andet mangesidigt og tildels mere indviklet Retsforhold mellem dem end den løse Dagarbeiders Stilling.

Husmændene har hidtil — eller ialfald til meget nær vor Tid — sandsynligvis været vort Landbrugs vigtigste Arbeiderklasse. Disse Mænd har udrettet en særdeles betydelig Del af det Arbeide, som er nedlagt i vort Landbrug, saavel ved Jordens Nydyrkning som ved dens ordinære Drift. De er derhos selv tillige Brugere af Jord, deres hele Virksomhed er knyttet til Landbruget, det er altsaa let forstaaeligt, at den stærkere Forbindelse, hvori denne Arbeiderklasse har staaet med Landets Hovednæring, har bevirket, at dens Stilling i Samfundet er tillagt en større Betydning end den løse Dagarbeiders.

Af disse Grunde vil vi her gjøre Husmandsklassens Stilling i vort Samfund til Gjenstand for en nærmere Betragtning.

Husmandsvæsenet er i forskjellige Dele af vort Land ordnet paa et forskjelligt Grundlag, man kan gjerne skille mellem det østlandske og vestlandske Husmandssystem.

Betegnende for den østlandske Ordning, som forøvrigt ogsaa tildels, om end sjeldnere, bruges i de store Jordbrugsbygder i Søndre og Nordre Trondhjems Amter, at Husmanden modtager Pladsen uden at betale nogen Tiltrædelsesafgift, eller som det kaldes, Indfæstning. Pladsen har almindeligvis saa megen dyrket Jord, som det ansees nødvendigt og er bebygget for det forhaandenværende Behov.

Husene tilhøre i Regelen Pladsen. Undertiden ere de dog Husmandens Eiendom. Vedligeholdelsen paahviler i første Tilfælde

Tabel No. 4. **Oversigt over Husmandsklassens og Dagarbeiderens økonomiske Stilling i Amterne.**

Amter.	Dagløn Kr. Husmand. Kvinde. Sommer. Egen Kost.	Med Kost.	Vinter. Egen Kost.	Med Kost.	Dagarbeider. Kvinde. Sommer. Egen Kost.	Med Kost.	Vinter. Egen Kost.	Med Kost.	Aars Løn. Husb.-dreng. Dreng. Pige.	Kosthold. Aar. Kr. Dreng. Pige.	Dag. Kr. Mand. Kvinde	Aars-indtægt. Husm. Dag-arb. Kr.	Bebyggelse af Plads Kr.	Afgift Kr.	Avl Korn. Poteter. Hl.	Ko. Faar. Gjet.	Jord. Ager. Eng. Maal.
Smaalene	1,80	0,65	1,60	0,40	2,00	1,00	„	0,80	300	225	0,90	450	800	60	17	2—3	20
	„	0,50	„	0,30	„	0,60	„	0,50	250	180	0,70	400			25	2—3	15
									150							„	
Akershus	„	0,60	„	0,40	1,90	1,11	1,40	0,75	300	200	0,80	450	1000	30	22	2—3	10
	„	0,35	„	0,30	1,20	0,66	0,90	0,40	225	150	0,60	400			25	3—4	15
									125							„	
Hedemarken	1,50	0,80	1,20	0,80	1,80	1,20	1,50	1,20	300	180	0,70	550	1200	25	16	3—4	8—10
	1.00	0,50	0,80	0,40	1,10	0,60	1.10	0,60	250	150	0,50	500			25	4—6	18
									120							„	
Christians	„	0,80	„	0,50	„	1,00	„	0,60	275	190	0,70	475	900	35	16	2—4	5—6
	„	0,60	„	0,40	„	0,50	„	0,50	200	160	0,50	325			22	3—6	10—20
									120							„	
Buskerud	1,50	0,98	1,18	0,67	1,84	1,30	1,50	0,88	320	175	0,65	530	1300	50	9	2	16
	0,90	0,56	1,00	0,48	1,00	0,65	0,93	0,57	240	135	0,50	485			20	„	
									136							„	
Jarlsberg & Larvik	1,60	0,93	1,19	0,72	2,09	1,37	1,46	1,00	325	230	0,76	600	1500	60	15	2—3	30
	1,05	0,62	0,87	0,50	1,12	0,73	0,92	0,75	236	180	0,59	400			20	„	
									126							„	
Bratsberg	2,20	1,20	1,50	0,80	2,00	1,20	1,50	1,00	300	150	0,70	400	1000	40	10	2	20
	1,10	0,70	0,70	0,50	1,10	0,70	„	0,50	200	100	0,50	500			20	4	
									100							4	

Nedenæs . . .	2,00	1,50	1,60	1,00	„	„	„	„	„ 250	200	0,80	375	700	24	3 25	2 2	6
	1.00	0,60	1,25	0,50	„	„	„	„	100	150	0,50	325				„	
Lister & Mandal	2,25	1,25	1,75	1,00	2,28	1,25	1,75	1,00	„ 180	180	0,80	325	400	20	3	1—2 4—6	3
	1,20	0,60	1,00	0,50	1,20	0,60	1,00	0,50	90	100	0,50	300			20	3—4	6
Stavanger . .	2,00	1,50	1,50	1,00	„	„	„	„	550 [1] 180	150	0,60	200	600	20	5—8	1—2	4—6
	1,00	0,80	1,00	0,60	„	„	„	„	90	120	0,50	175			15	6—20[2]	15
Søndre Bergenhus . . .	1,40	1,10	0,90	0,80	2,00	1,20	1,30	1,00	175 130	100	0,60	275	700	20	4	2 6	10
	0,70	0,80	„	„	0,90	0,70	„	0,60	65	80	0,40	400		200	18	„	
Nordre Bergenhus . . .	1,60	1,20	1,20	0,90	1,70	1,20	1,20	0,86	200 175	100	0,50	400	400	2—5 10—40	6	3 8	2—3 Ud-
	1,00	0,70	0,80	0,50	1,00	0,70	0,80	0,45	90	80	0,45	300			20	2	slaatter
Romsdal . . .	1,80	1,40	1,40	0,80	1,80	1,40	1,40	0,80	„ 200	125	0,50	325	900	20	6	2—3 4	2—3
	1,00	0,80	0,80	0,60	1,00	0.80	0,80	0,60	160	100	0,40	300			11	„	10
Søndre Trondhjem	„	0,67	„	0,50	„	1,00	„	0,75	250 160	155	0,80	500	1200	16	10	2 8	9
	„	„	„	0,30	„	0,65	„	0.40	95	125	0,40	325			14	„	10
Nordre Trondhjem	2,00	1,00	1,35	0,60	2,00	1,40	1,50	0,70	350 200	175	0,75	400	800	25	10	2 5	6
	1,30	0,60	1,00	0,40	1,00	0,80	0,90	0,40	100	150	0,60	300			25	„	10
Nordland . . .	2,00	1,60	1,50	1,00	2,00	1,50	1,50	1,00	„ 175	150	0,60	450	750	30	5	2—6 4—20	3
	1,20	0,75	1,09	0,60	1,20	0,75	1,00	0,60	100	100	0,50	375			24	2—4	15

[1]) Paa egen Kost. [2]) Faar og Gjeter.

Gaardmanden, der lader udføre alle egentlige Reparationer, saaledes at Husmanden kun har det daglige Tilsyn. Er Bygningerne Husmandens Eiendom vedligeholder han dem selv, men erholder dertil oftest Materialier fra Gaardens Skov. Dette Eiendomsforhold til Husene forsvinder dog mere og mere eftersom Livfæstekontrakter bliver sjeldnere.

Da Hovedhensigten med at ansætte Husmænd, er at tilveiebringe en tilstrækkelig Stok af faste Arbeidere for Gaardsdriften, er det Regelen, at Husmanden paabindes Arbeidspligt efter Tilsigelse, med den Begrændsning, som Lov om Husmandsvæsenet af 24de September 1851 fastsætter, nemlig, at Husmand, som overtager dyrket Plads, har Ret til 1 og udyrket Plads 2 Fridage i Ugen. Dagløn bestemmes almindeligvis i Kontrakten og er gjerne noget lavere end for almindelige Dagarbeidere.

Afgift af Pladsen fastsættes almindelig i Penge med et Beløb, der svarer til $^{1}/_{3}$ eller $^{1}/_{4}$ af, hvad Brugen af Pladsen ansees virkelig at være værd.

Denne Afgift afgjøres almindeligvis ved Arbeide, hvis Værdi beregnes efter den for Husmanden kontraktmæssig fastsatte Dagløn.

Som Vederlag for det Arbeide som ydes paa Gaarden modtager altsaa Husmanden Pladsen for en Afgift 25—33 $^{0}/_{0}$ af den virkelige Værdi, og derhos en bestemt Dagløn, der i de forskjellige Amter sees af foranstaaende Tabel No. 4, som er indsamlet i indeværende Aar.

Enkelte af de i denne Tabel indtagne Talrækker, navnlig Husmænds og tildels Dagarbeideres Aarsindtægt, er dog sandsynligvis for lavt ansatte. Det samme gjælder maaske i nogen Grad Omkostninger ved Pladsens Bebyggelse.

Af disse Tal sees, at Arbeidspriserne i den senere Tid er gaaet stærkt op, det høres derfor fra de fleste Bygder, at Arbeidernes, navnlig Husmændenes Stilling er adskillig bedre end tidligere.

Derhos tilstaaes gjerne Husmanden fri Havnegang i Gaardens Mark for de Kjør og Faar, som holdes paa Pladsen. Ligesaa erholder han, forssavidt Gaarden har Skov en vis Mængde Ved mod selv at hugge og samle den i Skoven. Til Pladsens Brug faar han almindeligvis Heste fra Gaarden til Pløining o. s. v. undertiden gratis, men iethvertfald mod en meget moderat beregnet Betaling.

Foruden dette, som gjerne er fastsat i Kontrakten, erholder Husmanden almindelig ogsaa en og anden velvillig Bistand i sin Økonomi saasom Saakorn eller Sættepoteter mod billig Betaling, fri

Bedækning for sine Kjør ved Gaardens Oxe o. l. Haandsrækninger, som hver for sig ikke siger saa meget, men, som dog i samlet Sum Aar om andet ikke er uden Betydning.

Som Vederlag for hvad han saaledes modtager yder han altsaa Arbeide paa Gaarden i den Udstrækning, som Husbonden forlanger („Arbeidspligt efter Tilsigelse"), kun med den ovenfor anførte af Loven opstillede Begrændsning. Under dette System har Husmanden i Almindelighed, som ovenfor paavist, jævnt Arbeide hele Aaret.

Kontrakten lyder i den senere Tid saa godtsom altid paa Aarmaal, med Opsigelsesret fra begge Sider. Dersom begge kontraherende Parter finder sig tjent med Ordningen og dens Betingelser, er det dog almindeligt, at Husmænd bliver siddende paa samme Plads i lange Aarrækker.

Det vestlandske Husmandssystem har fra Alders Tid været almindeligt i Amterne Bratsberg og vestover til og med Romsdal og har i den senere Tid vundet overveiende Indgang ogsaa i de trondhjemske Amter, i Nordland har det ligesom paa Vestlandet fra ældre Tid været i Brug.

Under den i disse Landsdele almindelige Ordning kræves i nogle Tilfælde Tiltrædelsesafgift, der dog ikke er betydelig, mest almindeligt er, at den ikke fordres. Husmanden modtager her næsten altid dyrket Jord, meget almindelig eier han selv Husene, enten han bygger dem eller kjøber dem af sin Forgjænger, ikke sjelden gaar Pladsen ved fornyet Kontrakt fra Fader til Søn, som da tager Husene i Arv. Vedligeholdelse af Pladsens Bygninger bliver i dette Tilfælde Eierens egen Sag og betragtes da som Husbonden ganske uvedkommende.

Husmanden modtager her almindeligvis intet andet end Retten til Brug af Pladsen, undertiden Havneret for sine Kreature i Gaardens Mark, sjeldnere Ret til Ved og aldrig Husmaterialier, ligesaalidt som han faar nogen gratis Hjælp til Jordens Dyrkning, eller Bistand paa anden Maade.

Fæstekontrakten lyder almindeligvis paa Husmands og Hustrus Levetid. Som Vederlag for Brug af Pladsen betaler han en Afgift svarende omtrent til, hvad Brugen af Jorden ansees værd. Denne Afgift erlægges dels i Penge, dels i Arbeide, undertiden paa begge Maader. I de fleste Tilfælde yder han dog Arbeide for Pengeafgiften istedetfor at betale kontant. Naar Afgiften erlægges i Arbeide, bestemmes dette enten til et vist Antal Dage i Onnetiderne om Vaaren og Indhøstningen eller der fastsættes visse Ar-

beidsmængder f. Ex. at slaa eller skjære et vist Areal Eng eller Ager og at hjælpe til et Par Dage med Potetoptagningen. Nogen Arbeidspligt ud over, hvad der modsvarer Afgiftens aarlige Værdi finder ikke Sted. Udenfor den Tid, der saaledes medgaar til de kontraktmæssigt bestemte Ydelser, har Husmanden fuld Frihed til at søge Arbeide hvor han vil.

Dette Kontraktsforhold stiller altsaa de kontraherende Parter friere ligeoverfor hverandre, naar Afgiften er betalt, eller de bestemte Arbeidsydelser udførte, har de ikke mere med hverandre at skaffe.

Denne Forskjel i Ordningen af Husmandsforholdet i de østlandske og vestlandske Amter, antages oprindelig at være fremkaldt ved de landøkonomiske Brugsforhold. I de østlige Landsdele er der forholdsvis flere Eiendomme af den Størrelse, at de ikke kunne drives uden Bistand af leiet Arbeide. Da Tilgangen paa Dagarbeidere er mere usikker og altid vil falde kostbarere, idet disse Mænd maa betales med rede Penge, falder det vanskeligere at bygge Gaardsdriften paa deres Arbeide.

Det maatte være magtpaaliggende for Gaardbrugeren at skaffe sig tilstrækkelig Hjælp af faste Arbeidere, som han til enhver Tid kan have til sin Raadighed og som ere villige til at modtage en Del af sin Løn i Brug af Jord. Han kan derved nyttiggjøre adskilte eller fraliggende Jordstykker, som ikke bekvemt kan drives under Gaarden, men bortsat som Arbeiderjord yde et betydeligt Bidrag til Dækning af Gaardens Arbeidsudgifter. Paa denne Maade faar han altsaa den nødvendige Arbeidshjælp, med forholdsvis ringe kontant Udlæg. Holder han tillige Arbeiderne Kosten i Arbeidstiden, faar han derved Anledning til at nyttiggjøre en Del af Gaardens Produkter, hvorved ligeledes fremkommer en Lettelse med Hensyn til mindre Udlæg af kontante Penge.

Husmanden vinder paa sin Side Fordele, som fornemlig om han er Familieforsørger har stor Betydning, idet han faar Hus og Ved, paa samme Tid, som Afkastningen af Pladsens Jordvei yder et værdifuldt Tilskud til Familiens Underhold. — Stillingen som Husmand med Arbeidspligt medfører tillige at han, som ogsaa ovenfor paavist, i Almindelighed har stadigt Arbeide hele Aaret og om end Daglønnen i mange Tilfælde er lavere end for almindelige Dagarbeidere er det dog en Fordel at han ikke har mange ledige Dage, uden nogen Fortjeneste. Husmandsklassen har derfor i Almindelighed en gunstigere økonomisk Position. end de andre Landarbeidere.

Under den Ordning, som finder Sted i de vestlandske Amter har som ovenfor oplyst Husmanden ingen stadig Arbeidspligt, men det Arbeide som ydes falder altid paa den Tid af Aaret naar Daglønnen er høiest, nemlig i Onnetiderne, derved taber han altsaa en Del af den fordelagtigste Arbeidstid, han modtager af Husbonden intet andet end Brugen af Pladsen og har selv Omkestningerne ved Husenes Vedligehold. Hans Økonomi paavirkes derfor i stærkere Grad af hvorvidt han kan erholde stadigt Arbeide. Er dette ikke Tilfælde kommer han let i mislige økonomiske Kaar og det viser sig, at Husmanden under disse Forhold staar sig mindre godt, end den Husmand, som har en noget lavere Løn mod Brugen af Jord. Ovenstaaende Tabel viser i Overensstemmelse hermed gjennemgaaende mindre Indtægt for Husmænd paa Vestlandet end i de østlige Amter.

Der er, som anført neppe nogen Tvivl om, at Husmandsklassen fra lang Tid tilbage har udgjort en meget betydelig Del af Landarbeiderstanden, og at dens Arbeide har udgjort et væsentligt Led i Landbefolkningens økonomiske Virksomhed.

Ifølge den officielle Statislik C No. 11, 1870, Side 42 var Husmændenes Antal for hele Riget i Aarene:

1835 . . .	55 213,	1855 . . .	67 396,
1845 . . .	60 070,	1865 . . .	60 492.

For Aaret 1870 opgiver I. N. Mohn (Stat. Meddelelser om Husmandsklassen, Retstidenden 1880) Husmændenes samlede Antal til omkring 60 000, men med Fradrag af dem, der vel havde Plads, men tillige drev et andet Erhverv, som Fiskeri, Haandværk o. s. v., til 52 787 egentlige Husmænd. Han anfører (Side 3), at det neppe kan betvivles, at Husmandsklassen mellem Aarene 1865 og 1875 har lidt en ikke ganske ringe Indskrænkning. Absolut taget skulde Husmandsantallet i disse 10 Aar være formindsket med 7 500 eller med $^1/_8$ af den hele Mængde.

Regnes Antallet af Husmænd forholdsvis til Antallet af Gaardbrugere, oplyser Mohn videre, at der i Rigets Stifter for 100 Gaardbrugere i 1865 og 1875 var:

		1865. Husmænd.	1875. Husmænd.
Christiania	Stift	48	36
Hamar	—	92	80
Christiansand	—	35	27
Bergen	—	43	38
Trondhjem	—	87	76

I Tromsø Stift antager han, at der ikke er nogen væsentlig Nedgang i Husmændenes Antal.

Den off. Stat. C No. 11 for 1875 Side 167 angiver Antallet af

	Mænd.	Kvinder.	Sum.
Husmænd med Jord . .	47 940	4 886	52 826
—»— uden — . .	687	407	1 094
Tilsammen	48 627	5 293	53 920

Ovenfor er oplyst, at Husmændenes Antal senere yderligere er aftaget, idet der i 1890 var:

	Mænd.	Kvinder.	Sum.
Husmænd med Jord . .	26 548	3 077	29 625
Afgang fra 1875 . . .	21 392	1 809	23 201
Afgang %	44,7	36,1	44,8

Af disse Tal fremgaar, at Antallet af Husmænd med Jord er i stærk Aftagen. Hvorvidt dette er gaaet lige hurtig over hele Landet eller falder særskilt paa enkelte Landsdele, foreligger der, saavidt os bekjendt, endnu ikke Oplysning om.

Disse statistiske Oplysninger finder dog nsppe fuld Stadfæstelse ved, hvad man kan erfare ved Reiser i Bygderne. Der høres vistnok Forklaring om, at Husmandspladsene, ved forekommende Leighed, nedlægges til Ødemark eller Havnegang eller, naar Beliggenheden egner sig derfor, inddrages under Gaarden istedenfor at besættes paany, men det tør maaske tænkes, at nogen Forskjel i Forstaaelsen af Begrebet „Husmand", eller i de Betingelser, hvorefter Inddelingen og Beregningen er udført, kan have givet et Udslag, hvor Husmændenes Antal statistisk seet kan synes stærkere aftaget end i Virkeligheden er Tilfældet.

Aarsagerne til Nedgang i Husmændenes Antal angives forskjellig. Undertiden høres i enkelte Landsdele, at det er vanskeligere nu end før at faa Husmænd og Tjenere. Arbeiderklassen synes at foretrække Stillingen som Dagarbeidere, idet denne synes tildels at tiltale mere, maaske fornemlig ved den Frihed, hvormed den tilsteder, at man en og anden Dag efter Godttykke gaar til Arbeide eller ikke, eftersom det i Øieblikket maatte falde mest beleiligt. I enkelte Bygder høres endog, at især Ulysten til at tage Tjeneste er ganske overhaandtagende.

Den mest almindelige Aarsag til Husmandspladsenes Nedlæggelse høres der dog, naar man taler med Gaardbrugerne, er Hen-

synet til visse uheldige Bestemmelser i Loven om Husmandsvæsenet af 24de September 1851. De fleste erfarne Gaardbrugere anser et vel ordnet Husmandsvæsen som den heldigste Ordning af Arbeiderforholdene i Landbruget; men de finder ingen Mulighed for en hensigtsmæssig Ordning under den nu gjældende Husmandslov og foretrækker derfor undertiden at nedlægge Pladsene. I mange Bygder vil Arbeiderne forøvrigt gjerne være Husmænd. En Gaardbruger fra Hedemarken har f. Ex. oplyst, at han jevnlig faar Spørgsmaal om Plads og kan faa saamange Husmænd han vil have. Det oplyses tillige derfra, at det er en almindelig Opfatning blandt Arbeiderstanden selv, at Husmandsstillingen giver en langt stærkere økonomisk Position end den løse Dagarbeiders; der er af denne Grund adskilligt Spørgsmaal efter Plads, især naar de unge Arbeidere vil indgaa Ægteskab.

Den stedfundne Tilbagegang i Antallet af Husmænd er altsaa neppe grundet i nogen hos Arbeiderstanden tilstedeværende almindelig Ulyst til at være Husmand eller til at overtage Plads. Aarsagen ligger antagelig helst i den senere Tids Udvikling i Arbeiderforholdene i det Hele og under den nu gjældende Lovgivning, særskilt om Husmandsvæsenet. Det synes, som om der under den i den senere Tid raadende Tilstand i disse Forhold undertiden fra begge Sider har vist sig større Vanskeligheder ved at forene Husmandens og Gaardmandens Ønsker og Krav med Hensyn til Kontraktens Betingelser, og fornemlig synes enkelte af Lovens Bestemmelser at have vakt Betænkelighed hos Gaardmændene. Her ligger sandsynligvis Hovedgrunden til Husmandsklassens Aftagen. Det er forøvrigt ligetil, at Arbeideren gaar ud fra, at han maa faa Pladsen paa visse Betingelser, som han anser stemmende med sine Interesser. Kan ikke dette opnaaes, vælger han i mange Tilfælde heller Dagarbeiderens Virksomhed.

Gaardmanden paa sin Side har ligeledes visse Fordringer, som han ønsker fyldestgjorte; kan dette ikke ske, foretrækker han ikke sjelden at nedlægge Pladsen eller inddrage den under Gaarden.

Undersøges der, hvori Arbeidsgiverens og Arbeiderens Interesser skilles paa en saa afgjørende Maade, vil det findes, at denne Vanskelighed egentlig er mere tilsyneladende end virkelig og formentlig er opstaaet ved den kunstige Skillevæg, som Husmandsloven af 1851 har reist mellem Husbonde og Husmand, idet den har berøvet dem Kontraktsfriheden og ligefrem taget Misligheder fra den ene Side i Forsvar.

Husmanden ønsker som oftest Fæste paa Livstid eller ialfald

paa en Aarrække*), ikke paa et og et Aar; undertiden vil han antagelig tillige helst være fri for at svare Arbeide paa Gaarden efter Tilsigelse, men foretrækker, at Arbeidspligten begrændses til at udføre visse Arbeider, f. Ex. slaa eller skjære visse Maal Eng eller Ager, eller at svare et vist Antal Arbeidsdage, eller at oparbeide Afgiften af Pladsen istedenfor at betale den med Penge o. s. v.

Af de to her nævnte Grunde, som drager bort fra Husmandsstillingen, — Aarmaalsfæstet og Arbeidspligten — er det formentlig især den førstnævnte, som er virksom til at vanskeliggjøre Husmandsforholdet. Fæste paa Aarmaal giver en usikker Stilling; men Arbeidspligten kan lettere ordnes til begge Parters Tilfredshed, naar de med nogen god Vilje kommer hverandre imøde.

Gaardmanden vil ikke gjerne give Husmandskontrakt paa længere Tid eller paa Livstidsfæste, og da det fornemlig er for at sikre sig til enhver Tid at have tilstrækkelig Arbeidskraft til Gaardens Drift, han indsætter Husmænd, er det for ham en Hovedsag at finde Mænd, som er villige til at yde Arbeide.

Det er altsaa disse Interesser, det gjælder at forene. De kontraherende Parter betragter dem ikke sjelden som stridende, uagtet de under en rimelig Ordning vel nærmest maa siges at falde sammen. Det ligger egentlig saavel i Husbondens som i Husmandens Interesse, at Kontrakten lyder paa længere Tid eller helst paa Livstidsfæste. Husmanden er derved sikret et Opholdssted og i Almindelighed jevnt Arbeide for hele sin Fremtid og er desuden ikke stærkere bunden, end at han, om noget bedre skulde tilbyde sig for ham, kan blive fri ved at opsige Kontrakten. Saavidt man kan forstaa, gjælder ialfald i Praxis den bestemte Uopsigelighed kun fra Gaardmandens Side. Det almindelige er vel, at Kontrakten intet indeholder om Husmandens Opsigelsesret; men det betragtes vistnok som stiltiende Overenskomst eller som selvsagt, at Opsigelse i Tilfælde ikke vil møde nogen Modstand fra Gaardmanden. I ethvert Fald ligger det formentlig i Forholdets Natur, at det lidet vilde nytte for ham, ligesaalidt som det vilde medføre nogen Fordel, at fremtvinge Fortsættelse af et Tjenesteforhold, som Husmanden ønsker opløst. Der er altsaa fra Husmandens Side alene en Fordel ved at modtage Livsfæstekontrakt.

Det samme er formentlig Tilfældet for Gaardmandens vedkommende, forsaavidt man tør forudsætte, at han bruger Forsigtighed i Valget og kun fæster brave Husmænd, der kan paaregnes at ville stille sig i det rette Forhold ligeoverfor sin Husbonde.

*) Stort. Dok. No. 78, 1888, Side 8, 12, 15, 17.

Livstidsfæstet har ubestridelige Fordele fremfor Aarmaalsfæstet. Bevidstheden om, at han her har fundet et Opholdssted og én Virkekreds for Fremtiden, har som oftest en gavnlig Indflydelse paa den livsfæstende Husmand selv. Han betragter med større Interesse den Jord, han har fæstet, han føler sig knyttet til den, næsten som om den var hans Eiendom, og han lægger med Iver sit Arbeide til for at dyrke den bedre og øge dens Avling. Det kommer jo ham selv og hans Familie tilgode, og i Almindelighed kan han gjøre Regning paa, at de Grundforbedringer, han iværksætter, skal gavne hans Søn efter ham. Det livsvarige Fæste binder Husmanden ganske anderledes til Gaarden, til Stedet og til de Mennesker, med hvem han der færdes sammen. Det giver ham et andet Syn paa Forholdene i det Hele taget der paa Gaarden; han er mere vlllig til at anstrænge sig for at sikre et godt Resultat af Gaardsdriften og alt, hvad dertil hører. Han tager Del i sin Husbondes Anliggender og er villig til at fremme hans Interesser. Det er naturligt, at et godt Resultat af Gaardsdriften i mange Tilfælde ogsaa vil have en tilbagevirkende Indflydelse paa hans egen Stilling. Det er ligetil, at Husbonden lettere og med større Velvilje baade kan og vil yde sine Husmænd en og anden Bistand eller Lettelse, naar han ser, at hans Gaardsdrift ved deres Flid og Duelighed gaar fremad. Ved denne Ordning vil derfor lettere det Forhold indtræde, at Husmanden betragter Stedet som sit Hjem, hvilket han gjerne vil opretholde. Han bliver derfor en bedre og paalideligere Arbeider, der med større Iver vil paase, hvad der kan tjene til at fremme Husbondens Velfærd.

Livstidsfæsteren betragter sig selv som en mere agtbar Mand i Samfundet end Aarmaals- eller Opsigelsesfæsteren, der flytter og flakker uden at knytte sig mere bestemt til noget Sted. Denne, almindeligvis saavel i økonomisk som social Henseende bedre, Stilling giver Livstidsfæsteren Selvagtelse, og den giver ham Ansvarsfølelse ligeoverfor dem, som er afhængige af ham, hvilket har en gavnlig Indflydelse paa ham selv. Han vil derfor i Regelen være en bedre Husmand end Opsigelsesfæsteren.

Har altsaa Livstidsfæstet ubestridelige Fordele for begge kontraherende Parter, kunde det synes underligt, at dette ikke er det eneste eller ialfald det almindelige; men saa er det ikke. Uagtet der er Grund til at antage. at saavel Gaardmænd som Husmænd har været opmærksomme paa Fordelene ved Livstidsfæstet, er det dog en Kjendsgjerning, at denne Ordning i den senere Tid mindre

kommer til Anvendelse end tidligere. Heri ligger antagelig Svagheden ved vort Husmandsvæsen.

Naar man stiller det Spørgsmaal til erfarne Gaardbrugere, hvorfor Husmandskontrakter gjældende paa længere Tid, er blevne sjeldnere, høres som oftest den Opfatning, at det under de nu gjældende Bestemmelser om Husmandsforholdet er vanskeligt at bortfæste Plads anderledes end paa Aarmaal eller Opsigelse. Bestemmelserne i den nugjældende Husmandslov angaaende Fæstets Forbrydelse (§ 10) er saadanne, at de aabner Husmanden Adgang til at vise Forsømmelighed saavel i Opfyldelsen af Arbeidspligt som i Betaling af Afgiften og til i sin daglige Færd i mange Retninger at vise en vrangvillig eller utilfredsstillende Opførsel, uden at Husbonden har noget Middel til at værge sig derimod, medens det er meget vanskeligt at blive en saadan Mand kvit. Dertil hører Proces og Dom med forudgaaende langvarig Undersøgelse, hvilket kan vare gjennem Aar, medens Husmanden har Anledning til at fremture i sin utilfredsstillende eller utilbørlige Færd og berede Husbonden mange Vanskeligheder og Ubehageligheder. I Kontrakter paa længere Tid ser man tillige en Fare for, at Husmanden paa Grund af sin fastere Stilling med større Dristighed skal lade sine mindre heldige Tilbøieligheder komme tilsyne. Opsigelsesretten ansees derfor som et nødvendigt Værn, hvorvel den selvfølgelig ikke kommer til Anvendelse, saalænge Forholdet fra begge Sider findes tilfredsstillende.

Hvorvidt denne Frygt fra Gaardmændenes Side for, at fæste paa længere Tid skal blive misbrugt, er fuldt ud berettiget eller ikke, er det vistnok meget vanskeligt med Sikkerhed at afgjøre, men at den ikke er ganske ugrundet, turde neppe være tvivlsomt. Det er vistnok Erfaringen, som har belært Gaardmændene om den i denne Henseende sikreste Fremgangsmaade. At det ansees nødvendigt at benytte Frygten for Opsigelse som et Middel til at fremtvinge den Pligtopfyldelse, som man frygter paa anden Maade ikke vilde blive ydet, er formentlig skikket tll at give den hele Samfærden et andet Præg, end om den kunde bygges paa et gjensidigt Tillidsforhold.

Skulde der kunne fremkaldes nogen Forandring heri, da maatte dette vistnok ske derved, at der blev givet større Frihed til at indrette Kontrakter paa et længere Aarmaal eller endog paa Livstid paa saadanne Vilkaar, at Husbonden ligeoverfor en urimelig Husmand dog uden for store Vanskeligheder kunde faa Kontraktsforholdet opløst, medens Husmanden paa sin Side dog vilde opnaa større Betryggelse og fastere Stilling end under det ligefremme Op-

sigelsesfæste, hvor Opsigelse kan ske, endog uden at nogen Grund nødvendigvis maa angives.

Det vilde altsaa være lykkeligt, om man kunde optage Former for Kontraktsforholdet, under hvilke begge Parters Interesser kunde forenes. Dette vil antagelig opnaaes, om der i Kontrakten kunde indtages Opsigelsesret i Tilfælde af Kontraktsbrud; men dette kan ikke gjøres under den nugjældende Lov, som ligefrem tager visse Slags Kontraktsbrud i Beskyttelse.

Det samme med Hensyn til fælles Interesser gjælder det andet Hovedpunkt, Arbeidsydelsen. Ligesaavel som det er i Husbondens Interesse at have en tilstrækkelig og sikker Arbeidsstok, maa det være i Husmandens Interesse at være vis paa stadigt Arbeide. Saavidt man kan erfare, er det almindeligt, at Gaardmænd, som har paabundet sine Husmænd „Arbeidspligt efter Tilsigelse", ogsaa skaffer dem stadig Sysselsættelse. Undertiden høres endog Klager fra Husmændene over, at der kræves et saa stadigt Fremmøde paa Gaarden, at de ikke faar tilstrækkelig Tid til at dyrke sine Pladse. Dette vilde antagelig kunne lempes dels ved at afpasse Husmændenes Antal efter Gaardens Størrelse og Behov af Arbeidskraft, dels ved en hensigtsmæssig Ordning af Tiden eller ved fra og til efter Omstændighedernes Krav at anvende Dagarbeidere ved Siden af Husmandsarbeidet.

Under en hensigtsmæssig Anvendelse af Arbeidspligten er Husmanden antagelig bedre stillet end ved en Ordning med visse Arbeidsmængder eller Ydelse af visse Dage. Om denne Ordning skulde gjøres almindelig i de store Jordbrugsbygder, vilde det lede til, at Husbonden vilde betinge Husmandens Arbeide i de travleste Aarstider, da det dels er vanskeligere at faa Dagarbeidere, dels maa betales disse en høiere Dagløn, medens han vilde lade Husmanden være fri til andre Tider, naar det er vanskeligere at finde Arbeide, og i ethvert Fald kun til lavere Betaling. Under saadanne Forhold vilde Gaardmændene, for at sikre sig den nødvendige Arbeidshjælp gribe til den Udvei at nedsætte flere Husmænd. Dette vilde lede til, at der i de mindre travle Aarstider vilde være mange ledige Husmænd, som søger Arbeide. Der vilde altsaa blive et stort Tilbud af Arbeidskraft i Forhold til Behovet, det vilde blive vanskeligt at faa Arbeide, lav Dagløn og kanske mange ledige Hænder. Men ved en saadan Ordning vilde Husmanden være ilde tjent. Hans Frihed til at søge Arbeide hvorsomhelst vilde lidet gavne ham, naar han er udsat for at maatte tilbringe en større Del af Aarets Arbeidsdage i Ledighed uden Fortjeneste eller maaske,

i bedste Fald, søge et længere borte, ubekvemt liggende Arbeidssted for en lav Dagløn.

At dette Forhold vilde arte sig som antydet, er en ligefrem Følge af Stillingen. Medens Gaardmanden finder en moralsk Forpligtelse ligeoverfor den til stadig Arbeidspligt fæstede Husmand i Retning af at skaffe ham Arbeide og paa bedste Maade fremme hans Velfærd, erkjender han ikke at have nogensomhelst Forpligtelse mod Husmænd med bestemte Ydelser. Naar disse Arbeider er udførte eller Dagene optjente, søger han helst at sysselsætte Husmanden saa lidet som muligt. Hvad et saadant Forhold vil lede til, er ikke vanskeligt at forstaa, og det er indlysende, at det ikke vil blive til Husmandens Fordel. Det er ogsaa en Kjendsgjerning, at i de store Jordbrugsbygder er Husmændene med Arbeidspligt den Del af den almindelige Arbeidsklasse — bortseet fra Haandværkere o. lign. —, der staar sig bedst. Løsere fæstede Husmænd og især Dagarbeidere med Familie falder oftere Fattigvæsenet til Byrde end hine.

Det synes altsaa ogsaa paa dette Punkt, som Husbondens og Husmandens Interesser egentlig maa falde sammen. Naar det desuagtet fremstilles, som om dette ikke skulde være Tilfældet, maa Aarsagerne være at søge pae andre Hold.

IV. Husmandsvæsenets Udvikling.

Husmandsvæsenet er her i Landet en gammel Institution. Allerede ved Midten af forrige Aarhundrede blev der ved Kgl. Forordning (9de Oktober 1750) sat Bestemmelser for Husmandsvæsenets Ordning.

I den ældre Tid havde man saavidt nu kan sees, ikke her i Landet Husmænd i den Betydning, hvori dette Ord nutildags forstaaes. At bortsætte smaa Jordstykker mod derfor som Vederlag ydet Arbeide var dengang ikke Skik og Brug.

Den ældste Form, hvorunder Leie af Jord her i Landet har været brugt, er Leilændingsforholdet. Leilændingsklassen var i den ældre Tid meget talrig, Leiekontraktens Bestemmelser var efter den gamle Lovgivning ganske overladt til Parternes God-

tykke.[1]) Det almindelige var vistnok, at Leiekontrakten fastsatte Leie paa Aarmaal;[2]) men det synes, som Forudsætningen har været, at Leieforholdet skulde fortsættes, indtil det af en af Parterne ligefrem blev opsagt, uden at nogen formelig Fornyelse af Kontrakten ved Leietidens Udløb ansaaes nødvendig. Den almindelige kontraktmæssige Leietid var formentlig 3 Aar. Der var dog ingen Hindring for, at Parterne kunne bestemme hvilketsomhelst Antal Aar for Kontraktstiden, og Loven (M. L. G. og Chr. IV Landsleiebalken Kap. 1, Chr. V 3—14—10) bestemte udtrykkelig, at der ved Kontraktens Oprettelse skulde være efter M. L. 2 og efter Chr. IV 6 Vidner tilstede, hvis Vidnesbyrd senere kunde høres i Tilfælde af Tvist om Kontraktens Varighed eller andre Bestemmelser.

Leilændingen havde Ret til Jordens Brug og Besiddelse for den Tid, han kunde bevise, at Kontrakten var oprettet. Der var, saavidt man kan skjønne, dengang ikke Tale om skriftlige Kontrakter, ligesaalidt som Husmænd paa den Tid omtales.

Den aarlige Afgift blev betalt i Naturalpræstationer. Landskylden var fra først af Leilændingens eneste Ydelse til Jorddrotten.

Med Hensyn til Leilændingens Brugsret havde man detaljerede Lovbestemmelser. Han havde Ret til at gjøre sig Jordveien saa nyttig, som han ved almindeligt og forsvarligt Jordbrug kunde; men over Skoven havde han kun en meget indskrænket Brugsret og ligesaa til at flaa Næver, brænde Tjære og tage Skav. Han maatte ikke uden Jorddrottens Tilladelse overlade nogen Del af Eiendommen til andre.

Nogen Arbeidspligt var i den ældste Tid ikke paalagt Leilændingen; men der var dog ingen Hindring for, at saadan i Kontrakten kunde betinges. Senere synes det at være bleven almindeligt at fordre Pligtarbeide af Leilændingerne paa Kronens og Adelens Gaarde. Dette synes undertiden at være bleven opfattet som noget, der fulgte af sig selv, uden at det nødvendigvis maatte være fastsat i Kontrakten. I Løbet af det 16de Aarhundrede findes jevnlig Klager over for store Fordringer i denne Retning, uden at dog Fordringens Berettigelse i og for sig drages i Tvil. Saalænge Leilændingsforholdet var et frit Kontraktsforhold, hvorved ingen af Parterne var bunden længere, end han for sig fandt hensigtsmæssigt, var vel herom ikke saa meget at sige; men efterhvert som Forhol-

---

[1]) Brandt, Forelæsninger over den norske Retshistorie Side 286.

[2]) M. L. G. Landsleiebalken kap. 1.

det udviklede sig dertil, at det for Leilændingen var en Velfærdssag at blive ved Gaarden, er det klart, at Arbeidspligten, taget paa denne Maade, kunde blive meget byrdefuld.

Bygselforholdet er den eneste Form for Jordleie, som omtales i de ældre Love. Husmænd nævnes paa nogle Steder i Chr. V's Lov, f. Ex. 2—12—7—, 2—22—1 og 12, 3—17—1 og 21—7 og 5; men der tales intet Sted om Retsregler for Leie af Husmandspladse. Husmænd omtales dog 2—12—7 og 3—14—4 paa en Maade, som nærmest tyder paa, at de har siddet paa særskilte Pladse. Det sandsynlige er dog, at Betingelserne for disse Husmænd har rettet sig efter Lovens Bestemmelser for Leilændinge, eller at disse Bestemmelser fra først af har været anseede som gjældende ogsaa for Husmandsforholdet eller for al Leie af Jord. Paa denne Maade kan man tænke sig, at Husmandsvæsenet kan paa en Maade have udviklet sig af Leilændingsforholdet. Det er dog sandsynligt, at Husmændene fra først af i Almindelighed var Tjenestefolk eller Inderster. Det har ogsaa indtil den seneste Tid, ialfald indtil Midten af dette Aarhundrede, været temmelig almindeligt, at Inderster har havt et mindre Stykke Jord til Brug (oftest for at dyrke Poteter) og havt Husdyr (Faar), idet de for Aaret leiede Havnegang og Ret til at tage Hø og undertiden Løv i Udslaatterne.

Efterhvertsom Leilændingsforholdet udviklede sig saaledes, at Leilændingen kom til at paatage sig Arbeidspligt og i det hele kom til at blive mere afhængig af Jorddrotten, er det sandsynligt, at Husmandsvæsenet deraf er fremgaaet. Fra Stillingen som Leilænding med aarlig Afgift og Arbeidspligt ligger det egentlig meget nær at komme til Husmandsforholdet med de samme Ydelser og meget lignende Rettigheder, kun med den Hovedforskjel, at Husmandspladsen almindeligvis er meget mindre af Udstrækning.

Det er dog sandsynligt, at der paa den Tid, da Lovbogen udkom. fandtes Husmænd med Pladse, men at det ikke har været anseet nødvendigt at sætte særegne Lovregler angaaende deres Forhold til Jorddrotten, idet man dels har rettet sig efter de samme Regler, som efter Lov og Vedtægt ansaaes gjældende for de ovenfor nævnte Indersthusmænd, dels vistnok har gjort Lovbogens Bestemmelser om Leilændinge anvendelige ogsaa paa Husmænd med Plads. Dette synes i ethvert Fald med Sikkerhed at fremgaa af Forordn. af 9de Oktober 1750, hvor Husmænd med Plads første Gang ligefrem omhandles i Lovgivningen, eller hvor der første Gang ligefrem sættes Bestemmelser om Ordningen af Husmandsvæsenet

(Hallager: Den norske Obligationsret 1860, 2 D, Side 104). I denne Forordning paabydes, at „alle Odelsbønder, som nogle af deres Huse eller Jorder til saadanne Husmænd enten have overladt eller i Fremtiden overlade, skal derpaa meddele Husmanden en Fæste- eller Bygselseddel ved Dag og Datum". Bygselsseddelen skulde lyde paa Husmandens Livstid og paa hans Hustrus efter hans Død, saalænge hun sidder Enke. Ligesaa skulde deri indføres „Husets og Jordens Leilighed samt Bygselens Summa og den øvrige Tjeneste, Husmanden bør bevise Bonden, og hvis de paa begge Sider ere pligtige at efterleve, alt i Overensstemmelse med det Lovens 3. Bog 14. Kap. om Leilændinger anordner." Her er altsaa Lovbogens Bestemmelser om Leilændingsvæsenet ligefrem gjort gjældende for Husmænd, og det er neppe sandsynligt, at Forordningen her har paabudt noget, som tidligere var nyt og ukjendt. Det ligger nærmere at antage, at Paabudet er Resultatet af eller støtter sig til en allerede fra ældre Tid vedtægtmæssig anerkjendt Skik og Brug.

Ligesom Leilændingsforholdet vedtægtsmæssigt, om end ikke lovbestemt, ansaaes at gjælde paa Leilændingens og Enkens Levetid, bestemmer denne Forordning ligefrem, at Husmænds Bygsel skal være gjældende for Husmands og gjenlevende Hustrus Levetid, saalænge hun sidder Enke.

Forordningen fastsætter derhos Straf, om Bonden undlader at give saadan Fæsteseddel, som befalet, og antager Husmand paa mundtlig Bygsel: Bonden skal da betale det stemplede Papir dobbelt, og yde til Sognets Fattige en Rigsdaler, som uden Lov og Dom af ham udredes, og hvormed Fattigkommissionen i hvert Præstegjæld paa Landet bør have nøie Indseende.

Fra denne Tid var Husmandsvæsenet altsaa en ved særegne Bestemmelser lovfæstet Institution. Det varede dog ikke længe, før Husmandsforholdet udviklede sig saaledes, at det fandtes nødvendigt at sætte videregaaende Lovbestemmelser for dets praktiske Ordning.

Ved Forordn. af 29de April 1752 blev bestemt, at ingen maatte tvinges til mod sin Vilje at bortfæste Pladse i Indmarken, og forsaavidt Pladsen var bebygget, var det overladt Parterne at sætte Kontraktens Betingelser aldeles efter Godtykke, naar de kun ikke var stridende mod Lov og Ærbarhed, 5—1—2. Var Pladsen ikke bebygget, og Husmanden selv opførte Huse, eller om han kjøbte Husene af sin Formand eller hans Arvinger, da skulde enten Husbonden eller Eftermanden paa Pladsen, naar de ikke kunde

blive enige om Kjøb, erstatte ham Husenes Værdi efter uvillige Mænds Skjøn.

Dette gjaldt dog kun, forsaavidt ikke noget andet ved Kontrakt var bestemt. Ved Taxten skulde tages i Betragtning, om Tømmeret til Husene var taget i Gaardens Skov.

Havde Odelsbonden eller Landdrotten selv bygget og ryddet Pladsene, da skulde Husmændene betragtes som Tjenestefolk, der efter lovlig Udsigelse skulde flytte, medmindre de anderledes derom skriftlig forenes.

Den eneste Bestemmelse, som var ufravigelig paabudt, altsaa unddragen fra den fri Overenskomst i Kontrakten, var, at naar Husmand havde ryddet og bygget Plads i Udmarken, da havde han Ret til Fæste paa den for sin og Enkes Levetid, saalænge de upaaklageligen efterkommer de dem paahvilende Pligter.

For at begunstige Rydning og Dyrkning af Jord blev det ved samme Forordn. tillige bestemt, at den, som ryddede Jord i Kongens eller Bygdens Almindinger eller saadan Jord, som forhen ei er skyldsat, skulde nyde Skattefrihed i 10 Aar; men om Jorden var bløde og ufrugtbare Myrer, fik han 15 Aars Skattefrihed. Ved siden af disse Forordninger, der dog er temmelig ufuldstændige, vedblev man vistnok i forekommende Tilfælde at gjøre Lovbogens Bestemmelser om Leilændingsvæsenet gjældende for Husmændene.

Det synes dog, som Bestemmelserne i Forordn. af 1752 ikke er blevne tilbørligen overholdte; thi det fandtes nødvendigt ved Forordn. af 29de Juni 1792 at indskjærpe Forpligtelsen til at give skriftlig Fæsteseddel. Det fremhæves her ligefrem, at Forordningen er fremkaldt derved, at Husmænd i Norge ikke sjelden er udsatte for vilkaarlig Behandling af sin Jorddrot.

Naar Husmænd havde ryddet og bygget Plads, blev der ofte senere forlangt større Afgifter og paalagt dem flere Byrder end ved Overenskomsten fra først af bestemt. Da Kontrakterne i Almindelighed bestod i mundtlig Aftale, var det lige umuligt for Parterne at bevise og for Dommeren, naar Tvistigheder opstod, at bestemme Vedkommendes gjensidige Rettigheder og Pligter.

Bestemmelsen om skriftlige Kontrakter blev derfor ved denne Forordning fornyet og yderligere indskjærpet. Husbonden skulde beholde ligelydende, af Husmanden underskreven og med tvende Vitterlighedsvidners Paategning bekræftet Gjenpart af Kontrakten. Dersom Bonden forsømte dette og der opstod „Rettergangs-Trætte“ angaaende Besiddelsesret, Afgift og Arbeide, da skulde det ansees,

som om Pladsen var fæstet paa Husmands og Enkes Levetid mod den Afgift i Penge eller Arbeide, som i den sidste Tid havde været svaret.

V. Husmandsloven af 24de September 1851.

Paa det saaledes givne Grundlag udviklede Husmandsvæsenet sig videre, indtil det omkring Aaret 1850 fandtes nødvendigt at sætte mere udførlige Lovbestemmelser for at bringe Arbeiderforholdene i en sikrere Stilling, mere stemmende med Tidens Krav og med de raadende Forestillinger om den sociale Position, Arbeideren burde indtage.

Hvad der dengang særlig sees at have paatrængt sig Opmærksomheden, var den blandt Husmandsklassen almindelige Fattigdom, der efter en møiefuld Ungdom og Manddom ikke aabnede anden Udsigt for Alderdommen end Forsørgelse af Fattigvæsenet eller ialfald Hjælp af denne Institution.

Aarsagen til denne uheldige Tilstand søgte man tildels i, at Husmændenes Indtægt sagdes i Tidens Løb ligefrem at være bleven formindsket, idet det blev paastaaet, at Afgiften af Pladsene var bleven forhøiet, medens Arbeidslønnen var uforandret eller, som det fra enkelte Landsdele blev berettet, endog var nedsat. At dette i Virkeligheden skulde være Tilfældet, er dog vistnok tvivlsomt; men Arbeidslønnen eller i det hele taget Fortjenesten var i sig selv saa lav, at en Husmand, der havde stor Familie, ikke, eller kun med yderste Vanskelighed, kunde klare sig ved egen Hjælp. Dette havde vistnok fra lang Tid tilbage været saa, men var efterhaanden blevet mere fremtrædende, efterat den fremadskridende Kultur ogsaa begyndte at udstrække sin Indflydelse til Arbeiderklassen.

„Hvad enten man vil betragte et saadant Fænomen som et Gode eller som et Onde“ — siges i Indstilling fra Kommissionen[1]) af 1851 Side 11 — „saa staar det ikke til at nægte, at vor Arbeidsstand i den senere Tid kræver langt mere til Tilfredsstillelsen af sit Behov og gjør Fordring paa en langt større Andel af Livets Nydelser, end den forhen har gjort. Det løseste Blik paa vore

---

[1]) Af en Minoritet inden Kommissionen.

Indførselstabeller viser, at Konsumtionen af mange Artikler, der for ikke lang Tid siden var indskrænket til de mere bemidlede Klasser, nu er trængt ned i Folkets Masse og endog er bleven den en Fornødenhed. Dens Føde er maaske bedre, eller ialfald en større Kilde til Nydelse, end den har været; den bor og klæder sig bedre end forhen; Bøger, vistnok af det billigste Slags, og Aviser begynde at finde deres Vei til Husmandens Hytte“.

Efter at have paavist, at Tilfredsstillelsen af disse større Behov leder til større økonomiske Vanskeligheder, fordi Indtægten — efter Kommissionens Minoritets Mening — vel var stegen, men ikke i samme Forhold som Fordringerne til Livet, antager Minoriteten, at dette har ledet til et Misforhold, som har bevirket, at mange flere Familier end før har maattet begynde med at stifte Gjæld, som de med andre Livsvaner havde kunnet undgaa. Denne Gjæld har de ikke kunnet række at betale, og naar Antallet af Børn tiltager eller Familiefædrenes Arbeidskraft aftager, synker de ned i Armod og falder Fattigvæsenet til Byrde. Denne Minoritet inden Kommissionen bemærker derhos, at den ikke lægger Arbeiderklassen tillast, at den har forøget sine Fordringer paa Livets Bekyemmeligheder og Nydelser; den anser ikke dette ubetinget som en Feil, der, om det ogsaa betragtes som en saadan, vilde kunne foreholdes Arbeiderstanden af de mere bemidlede Klasser, hos hvilke det samme Fænomen har vist sig. Det kan efter Minoritetens Mening ikke engang betragtes som et Onde; thi hvorvel en saadan Stræben i den antydede Retning hos et helt Folk efter at gjøre sig Tilværelsen behageligere kan medføre betænkelige Følger, hvis den tager en skjæv Retning, leder den dog til fysisk og aandelig Anstrængelse og synes i det store taget at være en nødvendig Betingelse for Folkets Fremadskriden i økonomisk Velvære, ja endog i aandelig Dygtighed. Dernæst paavises, at det vilde være ligesaa lidet retfærdigt, som det er forgjæves, at forlange af Arbeiderklassen, at den skulde indskrænke sit Behov, og Minoriteten antager, at der ikke kan anvises noget andet Middel til at forbedre dens Stilling end at sætte den istand til at erhverve mere.

Grunden til, at Arbeiderklassens Erhverv for Tiden ikke var større, antog Minoriteten ikke laa i Undertrykkelse fra Arbeidsgivernes Side, men alene deri, at dens Arbeide ikke var mere værd, end hvad det virkelig betaltes med, og Aarsagen hertil søgte man i Ukyndighed og Mangel paa Kapital. — „Det gjælder upaatvivlelig ogsaa hos os, at det er Savnet af aandelig Dygtighed, af Fore-

tagelsesaand og Kapital, som hindrer endog vor simpleste Arbeidsmands Anstrængelser fra at være saa produktive som ønskeligt og muligt". Der paavises tillige, at Mangel paa Kapital og teknisk Dygtighed hos Driftsherren og Mangel paa Duelighed og aandelig Udvikling hos Arbeiderklassen selv egentlig er Roden til dens mislige økonomiske Kaar. Er dette saa i Almindelighed, gjælder det fortrinsvis om Husmandsklassen. Husmanden arbeider i Regelen stadig hos samme Mand, og Erfaring lærer, at Husmændene staar sig bedre hos den duelige Gaardbruger, der forstaar at lede og nytte sine Folk og sætte Pris paa dygtige Medhjælpere og derfor er villig til at tilstaa dem gunstige Vilkaar.

Ved Siden af denne Mangel paa Dygtighed og Arbeidssomhed og tildels tillige paa Sparsomhed i Levemaade fremhæves tillige den blandt Arbeiderklassen meget almindelige Letsindighed i at stifte Familie uden først at have erhvervet noget, hvormed man kan sætte Bo. Naar det unge Par kunde faa fat paa en Husmandplads, var Sagen greiet, og dette kunde, om begge var arbeidsføre og raske, vel gaa godt; men naar Familien voxede, eller der stødte Sygdom eller Uheld til, stod Armoden for Døren.

Det blev tildels ogsaa udtalt, at Arbeiderklassen i Landdistrikterne. ialfald i mange Landsdele, var altfor talrig, saaledes at derved Arbeidspriserne blev trykkede, og der ikke var lønnende Sysselsættelse at finde for alle, som ønskede den.

Under disse Omstændigheder var det helt naturligt, at der fremkom mange Forslag om, paa hvilken Maade man skulde afhjælpe det omhandlede Samfundsonde og hidføre lykkeligeee økonomiske Tilstande blandt Arbeiderbefolkningen. Der blev fra forskjellige Landsdele indhentet Oplysninger og Betænkninger angaaende Husmandsforholdene, og paa samme Tid fremkom Udtalelser om, hvad man tænkte sig, at der kunde gjøres.

Nogle Forslag gik ud paa direkte ad Lovgivningens Vei at gribe ind i disse Forhold mellem Husbonde og Husmand, saaledes at denne skulde have større Sikkerhed for at vedblive i sin Stilling og nyde Frugterne af sit Arbeide paa Pladsen. Der blev foreslaaet at tilsikre Husmanden større Rettigheder og mindre Forpligtelser ligeoverfor Husbonden, end for Tiden var almindeligt. Der blev saaledes foreslaaet, at Husmandspladse alene skulde kunne bortfæstes paa Livstid eller ialfald paa et større Antal — fem eller flere — Aar, at Opsigelsesfristen skulde forlænges, at der skulde fastsættes et Maximum af aarlig Afgift pr. Maal Jord eller af

Indfæstningssum eller af aarlige Arbeidsdage, hvortil Husmanden kunde forpligtes. Enkelte vilde, at det skulde bestemmes,

At Husmanden skulde have mindst en vis Dagløn, —

at Husbonden skulde være forpligtet til at skaffe Husmanden stadigt Arbeide eller ialfald til at lade ham arbeide hos sig fremfor andre, —

at Husmanden skulde være berettiget til altid at afgjøre sin Arbeidspligt med Penge, eller ialfald i Sygdoms- eller Alderdomstilfælde skulde have Ret til enten at afgjøre Arbeidspligten med Penge eller at sende en anden i sit Sted.

Videre fandt man, at det burde forbydes at lønne Husmanden med Varer istedenfor Kontanter. Husbonden skulde være forpligtet til at laane Husmanden Heste i Onnetiderne, laane ham Sædkorn, indestaa for Husmandens Forpligtelser, hans Afgifter til det Offentlige, ligesom flere Bestemmelser i lignende Retning blev foreslaaede.

Der blev ogsaa fremsat Forslag, sigtende til at forbedre Husmændenes Kaar ad inddirekte Vei, nemlig ved at give Fattigvæsenet Ret til at paalægge den Husbonde, som efter Fattigkommissionens Skjøn overbebyrdede sine Husmænd, en extra Fattigafgift. Andre af de fremkomne Forslag gik ud paa at forekomme eller hindre letsindig Stiftelse af Familie og Forarmelse af Husmandsklassen, dels ved direkte at forbyde, dels ved Foranstaltninger, som gik ud paa at hindre Nedsættelse af Husmænd aldeles uden Jord eller paa altfor smaa, til en Families Underhold utilstrækkelige Pladse.

Lovkommissionen havde altsaa en Mangfoldighed af Forslag til Overveielse; men den kunde ikke overbevise sig om Hensigtsmæssigheden af ved Lovbud at gribe ind i Kontraktsforholdet mellem Husbonde og Husmand.

Kommissionen antog, at virksomme Lovbud her ikke lod sig gjennemføre, ligesom saadanne ifølge de indkomne Beretninger ikke syntes paakaldte fra alle Dele af Riget, navnlig ikke fra Distrikter, hvor Skovdrift eller Fiskeri udgjorde væsentligere Næringsveie end Jordbruget. Man troede ikke at kunne finde absolute Lovbestemmelser angaaende Forholdet mellem Husmand og Husbonde, som kunde gjøres gjældende for hele Riget.

Desuden kunde det ikke heller indrømmes, at den Omstændighed, at Husmændenes økonomiske Vilkaar i de egentlig jordbrugende Bygder efterhaanden var blevne knappere og Armoden blandt dem større, i og for sig kunde give tilstrækkelig Grund til

at foreskrive Indskrænkninger i Kontraktsfriheden. Det maa dog erkjendes, at i Jordbruget, som i enhver anden Virksomhed, bliver Arbeidslønnen til en vis Grad afhængig af Søgningen efter Arbeide, og at altsaa en stærkere Konkurrence om at erholde Husmandspladse kan bevirke, at Husbonden faar større Raadighed til at foreskrive Husmændenes Vilkaar. Det var fra flere Steder fremholdt, at Folkemængdens Forøgelse havde ledet til, at Arbeiderklassen var bleven talrigere end nødvendigt for det forhaandenværende Behov af Arbeide. Endel af dens Medlemmer havde derfor vanskeligt for at finde stadig og lønnende Sysselsættelse, hvortil kom, at mange Jordbrugere i forskjellige Dele af Landet, som Robygdelaget, Jæderen, Bergens Stift, Akershus og Smaalenene, fandt det kostbart at drive Gaarden med Husmænd, og at de ialfald midlertidig stod sig bedre paa at drive Garrden med faste Tjenere og Dagarbeidere, af hvilke der især i de Søndenfjeldske Bygder frembød sig mange fra Sverige.

Ved Besvarelsen af Spørgsmaalet om, hvorvidt det maatte ansees hensigtsmæssigt at binde Husbonden til visse Vilkaar ved Antagelse af Husmænd, antog Kommissionen, at man heller ikke kunde undlade at tage i Betragtning, hvorvidt Arbeiderklassen selv for nogen Del var Skyld i den forekommende Forarmelse og de slettere Vilkaar. Vist er det, at i den største Del af de indkomne Betænkninger udhæves den arbeidende Klasses Letsindighed i at stifte Familie som væsentlig bidragende til dens Forarmelse, ligesom den udvidede Adgang til at erholde Fattigunderstøttelse, der har vist en Indflydelse til at slappe Individernes Energi og Iver efter at finde Midler til at hjælpe sig selv, fra flere Steder omtales som meget betænkelig.

Da Forværrelsen af Husmændenes Stilling altsaa maatte ansees som en Følge af Tingenes naturlige Gang og det tillige maatte erkjendes, at Lovgivningen ikke havde gjort noget Skridt, som kunde have bidraget til at fremkalde denne Tilstand, kunde det heller ikke fra en rigtig Statshusholdnings Standpunkt forsvares, at Lovgivningen skred ind og foreskrev Husbonden visse Vilkaar for Antagelsen af Husmænd.

Kommissionen antog, at en saadan Indskriden fra Lovgivningen alene kunde forsvares som Modvægt mod andre kunstige eller vilkaarlige Indgreb i Næringsfriheden eller som et Nødmiddel mod overgaaende Samfundskriser. Men saadanne Tilstande var ikke forhaanden. Jordbrugerne maatte derfor have Ret til at vente, at om der fra Statsstyrelsen Side kunde gjøres noget for at fremme

de mest trængende Samfundsklassers Kaar, da maatte dette ske ved andre Midler end ved at paabyrde Jordbrugerne Arbeidere eller Husmænd paa saadanne Betingelser, paa hvilke de selv ikke vilde antage dem. Dette vilde være at gjøre Jordbrugerne ansvarlige for en Tilstand, der var fremkaldt ved mange, af dem uafhængige Aarsager.

Kommissionen ansaa det altsaa ganske utilraadeligt ved Lov at paabyde visse ufravigelige Bestemmelser for Husmandsforholdet. Den troede at kunne gaa ud fra, at deslige Bestemmelser, som fra flere Hold bleve bragte Forslag, f. Ex. Bud om Kontrakter paa Livstid eller paa en længere Aarrække, bestemt Maximumsafgift pr. Maal Jord, længere Opsigelsesfrist o. s. v., snarere vilde modvirke det tilsigtede Formaal, idet Jordbrugerne da antagelig vilde undlade at fæste Husmænd og foretrække at drive Gaarden ved Tjenere og Dagarbeidere. Dette laa saameget nærmere, som Husmandsarbeidet paa flere Steder allerede under de forhaandenværende Forhold var anseet som kostbart. Om man endog i Forbindelse med indskrænket Kontraktsfrihed vilde skride til den overordentlige og dristige Forholdsregel at forbyde Jordbrugerne at nedlægge Husmandspladse og paalægge dem at bortleie disse paa lovbestemte Vilkaar, kan det neppe betvivles, at Lovbudet vilde blive omgaaet og altsaa uvirksomt. Kommissionen fremhævede tillige, at Lovbestemmelser af den antydede Art ogsaa vilde bidrage til at forøge den ved ubesindig Agitation i visse Dele af Landet allerede opkomne Spænding mellem Grundeierne og Arbeiderklassen; Loven vilde ligefrem gjøre dem til Fiender. Det patriarkalske Forhold mellem Husbonde og Husmand, som endnu saa hyppig fandt Sted, vilde med et Slag blive tilintetgjort, og efter Tingenes Natur vilde dette komme til at ramme Husmanden som den svagere Part først og føleligst.

Uagtet Kommissionen altsaa, som anført, ikke ansaa en Indskrænkning i Kontraktsfriheden hensigtsmæssig, antog man dog, at Loven burde opstille visse Bestemmelser, som, i sig selv naturlige og rimelige, kunde give en Rettesnor, naar de kontraherende Parter ikke udtrykkelig og skriftlig var blevne enige om noget andet. Paa denne Maade troede man ogsaa at virke til, at Forholdet efterhaanden i Regelen frivillig vilde blive ordnet efter disse i Loven opstillede Vilkaar, om det end ikke var Parterne forment med fuld Ret at kunne afvige derfra.

Som saadanne „deklaratoriske" Lovbud troede man at burde foreslaa Bestemmelser for at sikre Husmanden den for Pladsens

Dyrkning nødvendige Frihed fra Arbeidspligten og Ret til i visse Tilfælde (Alderdom eller Forfald) at lade Pligtarbeidet udføre ved en anden; ligesaa om aarligt Regnskabsopgjør og om de Betingelser, under hvilke Husmanden taber sin kontraktmæssige Ret til Pladsen, hvad der ved Fraflytning skal gjælde med Hensyn til Godtgjørelse for Forbedringer, eller i Tilfælde af at Indfæstningssum er betalt, m. m.

Kommissionen var her, ved at foreslaa deklaratoriske Bestemmelser for Ordningen af Parternes økonomiske Forhold til hverandre, utvilsomt inde paa den rigtige Vei[1]) til at lede Husmandsvæsenet ind i en heldig Udvikling. Kommissionens Forslag til Lov blev imidlertid forandret under den senere Behandling saaledes, at disse deklaratoriske Bestemmelser for største Del blev ufravigelige. Den Beslutning til Lov om Husmandsvæsenet, som under 24de September 1851 erholdt kongelig Stadfæstelse, lagde i visse Retninger endog temmelig stærke Baand paa Kontraktsfriheden til liden Gavn for Husmandsstanden og for Udviklingen af Landdistrikternes Arbeiderforhold i det hele.

„Lov angaaende Huusmandsvæsenet“ af 24de September 1851 har følgende Ordlyd:

§ 1. Huusmandscontracter skulle af Huusbonden besørges skriftlig oprettede i Overvær af 2de Vidner, som ved sin Medunderskrift tillige bevidne, at Contractens Indhold er Parterne bekjendt. Af Contracten skal Huusmanden leveres et Exemplar. Hvis ikke denne Forskrift inden 1 Aar, efterat Huusmanden med Huusbondens Vidende har taget Pladsen i Brug, er bleven iagttaget, uden at Vrangvillighed fra Huusmandens Side heri er Skyld, ansees Pladsen at være Huusmanden fæstet paa hans og efterlevende Hustrues Levetid, saalænge hun i Enkestand forbliver, paa de Vilkaar, hvorom Parterne fra først af mundtlig vare forenede, eller, hvis disse ikke kunne oplyses, paa de Vilkaar, hvorpaa Pladsen i den sidstforløbne Tid har været bortfæstet. Forsaavidt Pladsen i det heromhandlede Tilfælde er ny oprettet, og den mundtlige Overeenskomst ikke kan oplyses, blive Vilkaarene at bestemme ved Skjøn efter Forskrifterne i § 13.

§ 2. Bestaaer Pladsen i udyrket Mark, der skal opryddes, skal Fæstet gives paa Huusmandens eller Enkes Livstid, og kan, som Følge heraf Huusmanden og hans Enke ikke tvinges til at fravige saadan Plads uden i det Tilfælde, som i § 10 omhandles.

Det Samme gjælder, om der, foruden den udyrkede, tillige hører dyrket Mark til Pladsen, saafremt denne sidste ikke er over 2 Maal

---

[1]) Noget lignende var allerede skeet ved Forordn. af 29de April 1752.

eller 5000 Qvadratalen, og den udyrkede mindst er dobbelt saa stor som den dyrkede Mark.

§ 3. Omendskjønt Fæste paa Huusmandsplads, formedelst manglende Iagttagelse af Forskrifterne i § 1, er blevet livsvarigt, skal dog Huusmanden paa Huusbondens Forlangende være forpligtet til at undertegne skriftlig Contract om Pladsens fremtidige Brug, naar Contracten gaaer ud paa livsvarigt Fæste og derhos ikke indeholder andre Vilkaar end dem, som Følge af Forskriften i § 1. Paa samme Maade forholdes, naar Hunsmandsplads er tiltraadt i udyrket Mark, og skriftlig Contracts Oprettelse maatte være forsømt.

§ 4. Huusmandscontracter bør af Husbonden besørges thinglæste. Skeer det ikke, og Contracten forkommer, gjælder det Samme, som i § 1 er bestemt for det Tilfælde, at skriftlig Contract ei er bleven oprettet.

§ 5. Gebyret for Thinglæsnlng af en Huusmandscontract er 16 — sexten — Skilling.

§ 6. Huusmand, som har forbundet sig til efter Tilsigelse at forrette Arbeide for Huusbonden, tilkommer en Søgnedag i Ugen fri for Arbeidspligten, saafremt han har modtaget dyrket Plads, men 2 Dage ugentlig, naar han har modtaget Fæste som nævnt er i § 2. Dagen eller Dagene vælges af Huusmanden, forsaavidt Bestemmelse derom senest i den foregaaende Uge af Huusbonden ikke er afgiven. Huusmandens Kone maa ikke i Contrakten forpligtes til Arbeide hos Huusbonden. De ovenfor omhandlede Fridage kunne istedetfor at til staaes hver Uge med begge Parters Samtykke tilstaaes for et længere Tidsrum paa eengang.

§ 7. Huusmanden er berettiget til, saafremt ikke anderledes ved skriftlig Contract er bestemt, at lade sit Pligtarbeide hos Huusbonden udføre ved en anden paalidelig Arbeider, som besidder den fornødne Kyndighed i og Duelighed til det Arbeide, hvortil Vedkommende er forpligtet.

§ 8. Huusmand maa ikke antage Inderst, medmindre det sker med Hjemmel af Fæstecontracten eller Huusbondens Samtykke. Dog kan han indtage paa Pladsen sine ugifte Børn, naar disse ei føre egen Huusholdning. Endvidere kan en Huusmand efter det opnaaede 60de Aar, samt i Tilfælde af Sygelighed eller Udcommandering i militair Tjeneste, saavelsom Huusmandsenke, der besidder Plads efter sin afdøde Mand, indtage til Pligtarbeides Udførelse eller til Pladsens Drift en eenslig Person eller et Par Ægtefolk, hvilke fra troværdige Mænd have at skaffe Vidnesbyrd for deres Retskaffenhed og Duelighed. De saaledes indtagne Folk erhverve dog ved denne deres Tjeneste ingen Fortrinsret til senere at komme i Besiddelse af Pladsen. Heller ikke have de, om de føre egen Huusholdning, Ret til at tage Brændsel paa

Huusbondens Eiendom, om end Huusmanden selv er tilstaaet en saadan Ret.

§ 9. Paahviler det Huusmanden at forrette Arbeide for Huusbonden efter Tilsigelse, skal Huusbonden ved hvert Nytaar og senest inden næstpaafølgende 14de April opgjøre Regnskab med ham. I manglende Fald taber Huusbonden hvad han efter Opgjør maatte faae tilgode hos Huusmanden, og det for hele den siden seneste Opgjør forløbne Tid, forsaavidt saadant tidligere er foregaaet. Dog gjælder dette ikke Tilgodehavende, hvorfor Huusbonden har modtaget særeget Gjældsbrev, ligesom Huusbonden heller ikke taber sit Krav, saafremt Huusmanden har undladt efter Tilsigelse at indfinde sig til Regnskabs Opgjørelse.

§ 10. Huusmand forbryder sit Fæste, naar han

a. gjør sig skyldig i 3de Gange i Løbet af 1 Aar at forsømme Arbeidspligten, eller i Opsætsighed, Æresfornærmelse, Trudsler eller voldelig Adfærd imod Huusbonden, dennes Hustru eller den, som staaer i Huusbondens Sted

b. uden Hjemmel bortfører Hø, Halm eller Gjødsel fra Pladsen, eller i andre Maader svigagtigen, eller, til Trods for Huusbondens Advarsel, i Brugen af Pladsen eller de samme tilliggende Rettigheder, forholder sig imod Contracten, eller uhjemlet og til Huusbondens Skade benytter dennes Eiendom,

c. trods Huusbondens foregaaende Advarsel, beholder til Huse paa Pladsen uden Hjemmel af Forskrifterne i § 8 indtagen Inderst, eller nogen med Hjemmel af bemeldte § indtagen Inderst, der har gjort sig skyldig i noget saadant Forhold, som i denne Paragraphs Litr. a, b og d er omhandlet, eller som har været anseet med Strafarbeide.

d. gjør sig skyldig i Tyveri eller bedragersk Adfærd mod Husbonden, ved Mishandling af hans Kreature eller i andre Maader forsætlig tilføier eller søger at tilføie Huusbonden Skade, eller uagtet Advarsel ved grov Skjødesløshed, strafbar Omgang med Ild eller i andre Maader udsætter Huusbondens Eiendom for Fare.

Fæstet forbrydes ligeledes, om Huusmandens Hustru gjør sig skyldig i saadant Forhold, som ovenfor er omhandlet.

For Unøiagtighed i Afgiftens Erlæggelse forbrydes ikke Fæstet, medmindre der 3 Gange efter hinanden hengaaer 6 Maaneder over den fastsatte Tid, forinden Afgiften betales.

§ 11. Ved at bedømme, hvorvidt Fæstet bør forbrydes, bør Dommeren tage Hensyn til, hvorvidt Huusbonden eller dennes Hustru, eller den, som staar i Huusbonds Sted, kan ansees ved misligt Forhold fra sin Side, saasom ved utilbørlig eller voldsom Adfærd, uforsvarligt Kosthold, utilbørlig Undladelse af at udbetale Huusmanden hans Tilgodehavende, vilkaarlig Indskrænkning af hans Rettigheder eller i andre Maader, at have givet Anledning til det Paaankede.

§ 12. Opsigelse er, i Tilfælde af Fæstes Forbrydelse, ufornøden, og er Huusmanden i saadant Tilfælde ikke berettiget til at vedblive Pladsens Besiddelse længere end til næste Faredag. Ellers maa mellem Huusbonde og Huusmand Opsigelse finde Sted inden 29de September, og Fraflyttelsestiden eller Faredag for Huusmanden er den 14de April.

§ 13. Med Hensyn til Fravigelser fra Pladsen fastsættes Følgende:

a. Naar en Huusmand, der har havt Fæste paa bestemt Aaremaal eller paa Opsigelse, maa fravige Pladsen paa Grund af Opsigelse fra Huusbondens Side, tilkommer ham Erstatning for den Forøgelse af Pladsens Værdi, der maatte være en Følge af Forbedringer, som han kan oplyse at have foretaget enten ved Jordveien eller Huusbonden tilhørende Bygninger paa Pladsen, og som kunne antages at ville forøge Huusbondens Indtægt i Tilfælde af ny Bortfæstning. Ved Afgjørelsen af Spørgsmaalet, om der tilkommer Huusmanden nogen Godtgjørelse, og i saa Fald ved Fastsættelsen af dennes Størrelse, bliver at tage i Betragtning, hvorvidt det ved Bestemmelsen af Vederlaget for Pladsens Besiddelse kan skjønnes i sin Tid at være blevet taget Hensyn til Nødvendigheden af Forbedringer.

b. Har Huusmanden med Huusbondens Minde opført noget Huus paa Pladsen, eller afkjøbt den forrige Bruger af Pladsen noget saadant, bør Huusbonden, om ikke anderledes mellem ham og Huusmanden ved skriftlig Contract er fastsat, naar Fæstet af hvilkensomhelst Grund ophører, give Husmanden eller dennes Bo eller Arvinger en billig Godtgjørelse for deslige Huuse, mod at de tilfalde Pladsen. Denne Pligt paaligger dog kun Huusbonden, forsaavidt Huusene for Pladsen skjønnes nyttige eller nødvendige, og den Godtgjørelse, der kan kræves, strækker sig ikke til mere, end Beløbet af den Forøgelse, Pladsens Værdi ved dem kan ansees at have modtaget, ligesom det ved dens Ansættelse skal tages i Betragtning, om Tømmeret er taget i Huusbondens Skov eller af ham leveret. Vil Huusmanden ikke benytte den heromhandlede Ret mod Huusbonden staar det ham frit for inden paafølgende 3die Mai at bortflytte saadant Huus, som ovenfor er omhandlet; dog ikkun saafremt Tømmeret til samme ei er taget af Huusbondens Skov eller af Husbonden leveret; thi i dette Tilfælde saavelsom om Bortflyttelsen ikke sker inden lovbefalet Tid, kan Huusbonden forlange, at der i Henseende til Huset kan forholdes som ovenfor er sagt.

c. I Mangel af mindelig Overeenskomst bestemmes saadan Godtgjørelse, som i nærværende § omhandles, ved Skjøn af Stedets Lensmand og 2de uvillige Mænd, der opnævnes af Fogden uden Betaling. I Tilfælde af Paaanke afgjøres Tvisten ved lovligt Overskjøn ved dobbelt Antal Mænd, som inden 4 Uger bliver at requirere hos Dommeren.

d. Saafremt ikke anderledes er bestemt, kan Huusbonden i Fraflyt-

telsestilfælde forlange sig overdraget den paa Pladsen værende Gjødsel og Foder, den første uden Betaling, Foderet efter Taxt, med hvilken forholdes efter de ovenfor angaaende Skjøn givne Regler. Medens Pladsen derimod er i Brug, kan Huusbonden ikke fordre sig leveret nogen Deel af den paa Pladsen faldende Gjødning, naar Brug derfor haves paa Pladsens Jordvei.

§ 14. Hvis Fattigkommissionen finder, at nogen Huusbond udsætter Fattigvæsenet for forøgede Byrder ved at paabinde sin Huusmand eller Strandsidder Forpligtelser, der i Forhold til Størrelsen og Godheden af hans Plads eller Grund og til de med samme forbundne Rettigheder ere for strænge, kan den ilægge ham et extraordinairt Bidrag til Fattigvæsenet uden Afgang i den almindelige Fattigskat.

§ 15. Den i L. 6—5—5 omhandlede Huustugt tilkommer ikke Huusbonden over Huusmanden eller dennes Hustru.

§ 16. Huusmand, som contractmæssigen er opsagt, hvad enten han har Jord at bruge eller ikke, kan udkastes, naar han ikke til Faredag godvilligen flytter. Ligeledes kan den, som vitterlig ikke har nogensomhelst Hjemmel til Besiddelsen af det Huus eller den Plads, hvorpaa han sidder, efter Huusbondens Forlangende uden Lovmaal og Dom udkastes.

Udkastelsen forrettes af Lensmanden mod samme Gebyr og Godtgjørelse, som er bestemt for ham i Lov angaaende hvad der skal betales ved Retter m. m. af 13de September 1830 § 113.

Finder nogen af Parterne sig forurettet ved saadan Forretning eller derunder afsagt Eragtning, kan han, naar Stevning udtages inden 4 Uger efter Forretningens Afholdelse, til første derefter indtræffende Thing, hvortil lovligt Varsel kan gives, indanke den til Prøvelse ved den Eiendoms Værnething, hvorunder Pladsen er beliggende, hvor Forretningen da, efter af Dommeren forgjæves anstillet Forligsprøve bliver at paakjende.

§ 17. I den Huusmanden tilkommende Besiddelsesret kan ikke tages Udlæg for Gjæld.

§ 18. Uden Jorddrottens Samtykke maa Leilænding ikke, under Straf af Bøder, nedlægge eller oprette nogen Huusmandsplads. I Tilfælde af Overtrædelse heraf er derhos det Passerede ugyldigt, og kan Huusmanden søge sin Opretning hos Leilændingen.

Paa Jord, der er udlagt til Brug for nogen Embeds- eller Bestillingsmand, maa ingen Huusmandsplads nedlægges, eller nogen saadan oprettes, medmindre Tilladelse dertil meddeles af Kongen eller den, han dertil bemyndiger. Til Bortfæste af ældre Huusmandpladse paa saadant Gods udkræves derimod kun Tilladelse for det Tilfælde, at Bortfæstningen skeer paa ufordeelagtigere aarlige Vilkaar for Gaardens Besidder end dem, som forhen have fundet Sted; derhos maa ingen Indfæstningspenge tages.

Overtrædelse heraf straffes med en Mulct af 50 Speciedaler for hver Gang; det Passerede er derhos ugyldigt, og kan Huusmanden søge sin Opretning hos den Embeds- eller Bestillingsmand, der har indsat ham.

§ 19. Forsaavidt der bliver Spørgsmaal om den i § 13 omhandlede Godtgjørelse for Forbedringer paa en Plads, henhørende under en Gaard, som bruges af nogen anden end Eieren, paaligger det denne at udrede Godtgjørelsen. Paa Gods, der er udlagt til Brug for Embeds- eller Bestillingsmænd, paaligger det den af disse at udrede Godtgjørelsen, som er brugsberettiget til Gaarden paa den Tid, Spørgsmaalet om Erstatningen opstaaer.

§ 20. Huusmandscontracter, som ere oprettede af en Eiendoms Besidder i Præscriptionstiden, er ikke forbindende for den Odelsmand, som indløser Gaarden, medmindre Contracten angaaer en gammel Huusmandsplads og er afsluttet paa sædvanlige Betingelser.

§ 21. For Afgift til Fattigvæsenet ere Huusmandsfolk frie, medmindre de ere i en saadan Formuesforfatning, at Fattigvæsenets Bestyrelse finder Grund til at iligne dem Afgift.

Istedetfor den i L. 2—12—7 og Lov (angaaende nærmere Bestemmelse i Henseende til Geistlighedens og Kirke-Betjentes Indkomster) af 14de Juni 1816, § 3, omhandlede Høstdag skal en Huusmand eller Huusmandsenke erlægge til Præsten 12 Skilling aarlig. For det Aar, hvori Vedkommende nyde nogensomhelst Understøttelse af Fattigvæsenet, bortfalder Pligten til at svare denne Afgift, saavelsom den Huusmænd, overeensstemmende med L. 2—22—12 paahvilende Afgift af 8 Skilling aarlig til Kirken, hvilken sidste Ydelse ifølge Forordningen af 13de August 1734 § 10 ligeledes bortfalder, forsaavidt Huusmanden ikke erholder Plads i Kirken.

De ved nærværende Lovs Bekjendtgjørelse ansatte geistlige Embedsmænd beholde imidlertid, saalænge de i samme Embede forblive, Ret til af Huusmandsfolk at kræve Høstdag som tilforn.

§ 22. Forskrifterne i foregaaende § blive ogsaa at anvende paa Strandsiddere, Inderster og overhoved Enhver, som i Henseende til de i denne § omhandlede Afgifter hidtil har været sat ved Siden af Huusmænd.

§ 23. Forordningen af 9de October 1750, forsaavidt den endnu maatte være gjældende, Forordningen af 29de April 1752 §§ 1—5 inclusive, samt Forordning af 29de Juni 1792 ophæves. Ligesaa ophæves § 24 af Lov om civile og militaire Embedsgaarde af 25de August 1848.

Denne Lov giver i flere Punkter Indtryk af, at Lovgiverne har anseet det nødvendigt at tage Husmændene i Beskyttelse mod

Gaardbrugernes Vilkaarlighed. Loven opretholder Bestemmelsen i Forordn. af 1752 og 1796 om skriftlige Kontracter, der ogsaa skal thinglæses, hvilket antagelig er i begge Parters Interesse. For at give Husmand rimelig Tid til at Arbeide for sig selv eller paa Dyrkningen af sin Plads fastsætter Loven, at naar han har modtaget dyrket Plads, skal der tilkomme ham 1, og om Pladsen er udyrket eller forholdsvis lidet dyrket — ikke over 2 Maal dyrket mod mindst dobbelt saa meget udyrket Jord —, skal han have 2 Fridage i Ugen. I dette Tilfælde skal Pladsen tillige ufravigelig bortfæstes paa Husmandens og Enkes Levetid. Saafremt ikke anderledes ved skriftlig Kontrakt er bestemt, ligesom i visse Forfaldstilfælde, er Husmanden berettiget til at lade sit Pligtarbeide paa Gaarden udføre ved en anden. Husmandens Hustru maa ikke forpligtes til Arbeide paa Gaarden. Paahviler der Husmanden Arbeidspligt efter Tilsigelse, skal Husbonden ved Nytaar eller senest inden 14de April give ham Opgjør for det foregaaende Aar. Sker dette ikke, uden at Husmanden ved Undladelse af efter Opfordring at møde til Regnskabsopgjør er Skyld deri, har Husbonden tabt, hvad han muligvis har tilgode fra Tiden siden forrige Opgjør (§ 9).

De Bestemmelser i Loven, der især har givet Anledning til Vanskeligheder, og som utvivlsomt har havt en uheldig Indflydelse paa vort Husmandsvæsens Udvikling, findes i §§ 10 og 11, hvor det heder:

„Huusmand forbryder sit Fæste, naar han

a. gjør sig skyldig i 3de Gange i Løbet af 1 Aar at forsømme Arbeidspligten, eller i Opsætsighed, Æresfornærmelse, Trudsler eller voldelig Adfærd imod Huusbonden, dennes Hustru eller den, som staar i Huusbondens Sted,“

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

„For Unøiagtighed i Afgiftens Erlæggelse forbrydes ikke Fæstet, medmindre der 3 Gange efter hinanden hengaaer 6 Maaneder over den fastsatte Tid, forinden Afgiften betales.“

Ifølge § 10 a kan altsaa en Husmand 2 Gange hvert Aar forsømme sin Arbeidspligt og alligevel sidde lige sikkert paa sin Plads. Husbonden har ikke noget Middel til at blive ham kvit. Men saadanne Forsømmelser kan f. Ex. i Onnetider komme i høi Grad ubeleilig, og den Husmand, som af Vrangvillighed forsømmer, vil ganske vist vide at vælge den Tid, som for Husbonden er mest generende, eller hvorved han tilføier Husbonden den føleligste Ulempe.

Har tillige Husbonden ikke iagttaget den Forsigtighedsregel at have Vidner tilstede ved Tilsigelsen, saa kan Husmanden ligefrem benægte, at han er tilsagt. Der kan af dette Forhold opstaa store Ulemper og mangehaande Misforhold. Ligeledes Bestemmelsen i Slutningen af §en, der giver Husmanden Leilighed til 2 Gange efter hverandre at forsømme Afgiftens Erlæggelse indtil 6 Maaneder. Han kan altsaa ustraffet oversidde Betalingstiden 6 Maaneder 2 Aar i Rad, naar han betaler i rette Tid det 3dje og i Almindelighed vil kortere Forsømmelse ikke medføre Fæstets Fortabelse selv ved stadig Gjentagelse. Det er klart, at naar en Gaardbruger nedsætter Husmænd for at sikre sig Arbeidshjælp til Gaardens Drift og en passende Indtægt af Jordstykker, som paa denne Maade bedst nyttiggjøres, kan upaaregnede Afbrydelser i Arbeidet bringe ham betydelige Tab og Forlegenheder; men da Loven tager den uefterrettelige Husmand i Beskyttelse, er derved intet at gjøre saalænge han ikke overskrider de meget rummelige Grænser, som Loven har optrukket.

Kommer det dog endelig saa langt, at Gaardmanden tror at kunne reise Tiltale mod Husmand til Fæstets Fortabelse, bestemmer Loven i § 11, at der skal tages Hensyn til, hvorvidt Husbonden eller dennes Hustru eller den, som staar i Husbondens Sted, kan ansees ved misligt Forhold fra sin Side, saasom ved utilbørlig eller voldsom Adfærd, uforsvarligt Kosthold, utilbørlig Undladelse af at udbetale Husmanden hans Tilgodehavende, vilkaarlig Indskrænkning af hans Rettigheder eller i andre Maader at have givet Anledning til det paaankede. Her giver altsaa Loven Anvisning paa en Undersøgelse af det daglige Liv paa Gaarden, om Husbondens daglige Færd ligeoverfor sine Folk, Kostholdet o. s. v., altsaa en Undersøgelse af de mest intime Forhold i det daglige Liv og i det huslige Stel, hvilke ved Vidneførsel skal drages frem for Offentligheden. Det er let at indse, hvilke Ulemper og Ubehageligheder heraf kan opstaa. Her kan siges, at dette faar den Husbonde finde sig i, som ikke behandler sine Folk vel, og dette er berettiget; men ligeoverfor en slet og vrangvillig Husmand kan det let ramme ogsaa den brave Husbonde, hvis Færd i et og alt er forsvarlig. Dertil kommer, at deslige Processer kan drage ud i lang Tid — i aarvis —, og imidlertid kan Husmanden paaføre sin Husbonde utrolige Ulemper og Ærgrelser saavelsom ligefrem Tab. Det er derfor ikke at undres over, at Gaardmændene under denne Lov er blevne forsigtige med at nedsætte Husmænd med Livstidsfæste.

I det hele taget viser det sig nu i de fleste Landsdele, at Husmændenes Tal er i Tilbagegang. Dette er kun en Fortsættelse af den Bevægelse inden Husmandsklassen, som Mohn statistisk har paavist var begyndt allerede i 1866. Den nyeste statistiske Undersøgelse har bekræftet Rigtigheden af de nævnte skjønsmæssige Beretninger om, at Husmændenes Tal fremdeles aftager. Det ligger nær at slutte, at dette fornemlig er en Følge af Bestemmelserne i den nu gjældendende Husmandslov, idet Gaardmændene ikke drister sig til at give Livstidsfæste og Arbeiderklassen foretrækker Dagarbeiderens Stilling fremfor Husmandens paa, hvad de anser som mindre sikre Vilkaar.

Dette maa vistnok ansees som uheldigt; thi den lykkeligste Udvikling af vore landøkonomiske Arbeiderforhold vilde antagelig ligge i Retning af et velordnet og saavel for Arbeider som Arbeidsgiver tilfredsstillende Husmandsvæsen.

VI. Forslag til ny Lov om Husmandsvæsenet 1884.

Husmandsvæsenets Stilling har ogsaa i den senere Tid tildraget sig Opmærksomhed. Der er fremkommet Udtalelser om, at Husmændenes Stilling er mislig, og man har tildels hørt Beskyldninger mod Gaardmændene for, at de ikke behandler sine Husmænd paa rette Maade, og paa Grundlag heraf er der reist Krav paa, at der fra Statsstyrelsen maatte foretages hensigtsmæssige Skridt, sigtende til at fremkalde Forandringer i den bestaaende Tingenes Tilstand.

Hvorvidt disse Klager over Forholdet mellem Arbeidsgivere og Arbeidere har været berettigede, skal her ikke gjøres til Gjenstand for nogen Undersøgelse; men der har utvivlsomt været adskillig Overdrivelse. Ganske vist tør man ikke benægte, at enkelte Gaardbrugere kan have opført sig mindre vel mod sine Underordnede; men i Almindelighed har dette i den senere Tid neppe i nogen nævneværdig Grad været Tilfældet, eller, rettere sagt, det har været Undtagelser. For Oplysninger om denne Sag og om den Maade, hvorpaa der tildels har været skrevet, kan vi henvise til Referat af Forhandlingerne i det af „Selskabet for Norges Vel“

afholdte Diskussionsmøde i 1884 Side 159—196 og Referatet fra Mødet i 1885 Side 12—92. Ligeledes findes i Præmisserne til et for Storthinget i 1884 fremsat Forslag til „Lov om Husmandsvæset" (Storthingsdokument No. 19 for 1884) en Fremstilling af Sagen, hvori Husmandsvæsenets nuværende Stilling skildres med temmelig stærke Farver.

For at raade Bod paa de Ulemper, som nu er forbundne med vort Husmandsvæsen, fremkom dette Forslag i 1884. Det var egentlig fremkaldt ved en Forestilling angaaende Revision af Husmandsloven fra Hedalens Husmandsforening, der blev indsendt til Storthinget i 1883 og af dette tilstillet Justitskomiteen til Behandling. Dette foranledigede tre af Komiteens Medlemmer til at tage Sagen under Behandling, hvoraf Resultatet blev Udarbeidelse og Fremsættelse for Odelsthinget i 1884 af et Forslag til Lov om Husmandsvæsenet. Dette Forslag, der er undertegnet af 7 Storthingsmænd, indeholder en Række Forandringer fra den nu gjældende Lov, hvoraf de vigtigste angaar Spørgsmaalet

om Fæstets Varighed, —

om Erstatning for Forbedringer paa Pladsens Jordvei og Huse og —

om Arbeidspligten.

Med Hensyn til Fæstets Varighed foreslaaes i § 2: „Husmandskontrakter skal ikke gjælde for kortere Tid end fem Aar. Bestaar Pladsen af udyrket Mark, der skal opryddes, skal Fæstet gives paa Husmandens eller Enkes Levetid". Denne Bestemmelse om Kontrakt paa mindst 5 Aar vil neppe vise sig heldig, idet Gaardeieren sandsynligvis vil betænke sig paa at binde sig fast til saadan Leiekontrakt, saalænge den i Forslaget § 5 indtagne Bestemmelse om Forandring i Arbeidsforholdet er gjældende, ligesom den nu gjældende Lovs § 10 sidste Passus (se ovenfor) om Unøiagtighed i Afgiftens Erlæggelse er optagen i dette Forslag.

Bestemmelsen om, at udyrket Mark skal være Gjenstand for Livsfæste, har neppe nogen synderlig Betydning for nogen af Parterne; thi, om en Grundeier vil antage en ny Husmand, vil han altid kunne foretage den nødvendige Dyrkning af Jorden, saaledes at denne Bestemmelse ikke kommer til Anvendelse.

Af større Betydning er imidlertid Bestemmelsen i § 5:

„Husmandscontracter maa ikke forpligte Husmanden til Arbeide efter Tilsigelse for Husbonden. Denne Bestemmelse skal imidlertid ikke være til Hinder for, at Husmanden underhaanden kan indgaa Ooverenskomst med Husbonden om personligt Arbeide

for denne. Men saadanne Overenskomster skal kun gjælde for et Aar ad Gangen. Og skal Husmandens Vægring af at indgaa en saadan Overenskomst ikke kunne medføre Forbrydelse af Fæstet“.

Disse Bestemmelser i §§ 2 og 5 vil uden Tvivl, om de skulde blive gjældende Lov, have til Følge, at alt Husmandsvæsen, ialfald i store Strækninger af Landet, vil forsvinde, eftersom Pladsene ved de nuværende Indehaveres Afgang bliver ledige. Da Gaardmandens egentlige Hensigt med Antagelse af Husmænd er at sikre sig sig stadig Arbeidshjælp til Gaardens Drift, er det selvsagt, at naar Loven forbyder ham at opnaa dette, er der ikke længere for ham nogen Grund til at bortfæste sine Pladse. Den Tilladelse, Lovforslaget giver til at indgaa særskilte Overenskomster om Arbeide, gjældende paa et og et Aar ad Gangen, giver en altfor uvis Erstatning for den hidtil gjældende Kontraktsfrihed med Hensyn til Arbeidsydelse. Om Husmand fæstes paa Lovens korteste Tid, 5 Aar, og samtidig indgaar Overenskomst om Arbeide det første Aar, har han uhindret Adgang til at nægte Arbeide i alle de andre fire, men bliver dog siddende paa Pladsen, saaledes at Gaardmanden heller ikke der kan skaffe en anden, villigere Arbeider Opholdssted. Under saadanne Betingelser vil i mange Bygdelag neppe nogen Gaardmand antage Husmænd. At dette ogsaa i stor Udstrækning stemmer med den jordbrugende Almenheds Opfatning af Forholdet, fremgaar med Klarhed af Erklæringer fra flere Herredsstyrelser, som ligefrem udtaler, at Forbud mod Arbeidspligt vil lede til, at Husmandsvæsenet ophører.

I Forslagets § 10 bestemmes, at „ved Fravigelse fra Pladsen har Husmanden Ret til Erstatning for de Forbedringer, han har foretaget ved Pladsen“. Ret til Erstatning som nævnt tilkommer ogsaa Husmanden efter den nu gjældende Lov, dog med visse Indskrænkninger og nærmere Bestemmelser, hvilke i det omhandlede Forslag tildels er udeladte. Den vigtigste af disse er udentvivl, at Retten til Erstatning efter den nu gjældende Lov er betinget af, at Husmanden fraviger Pladsen efter Opsigelse fra Husbonden. Dette har nogen Betydning, da det kan tænkes, at Husmandens væsentligste eller endog eneste Motiv til at flytte er at erholde dette Erstatningsbeløb eller reise dette Erstatningskrav, hvilket paa den Tid maaske kan komme Husbonden meget ubeleiligt.

I den nu gjældende Lov er tillige fastsat, at der ved Bestemmelsen af Erstatningsbeløbet skal tages i Betragtning, om det kan skjønnes, at ved Fæstekontrakten (Afgiftens Størrelse) er taget

Hensyn til Nødvendigheden af Forbedringer. Der burde vistnok ogsaa tages Hensyn til, hvorvidt Husmanden ved Pladsens Brug allerede kan skjønnes at have havt Vederlag for havte Omkostninger eller Arbeide paa Forbedringer; men derom siges i Lovforslaget intet.

Der høres i den senere Tid fra forskjellige Steder Ønsker og Krav om Revision af Husmandslovgivningen, og hvad der da opstilles som det Maal, hvortil man bør komme, er fornemlig:

At Arbeidspligten ophæves eller indskrænkes til, at Afgiften for Pladsen kan oparbeides. Undertiden forlanger man endog, at denne Arbeidspligt skal opfyldes, for mindst det halve, ved Akkordarbeide (Dok. 1888 No. 78 Side 24), eller at Arbeidet ikke maa kræves mere end visse, f. Ex. de tre første, Dage i Ugen om Sommeren; —

At Dagløn maa sættes til samme Beløb, som almindeligt for Dagarbeidere, ligesom det indrømmes, at da bør Afgiften af Pladsen sættes til fuld Værdi.

At Husmandskontrakt skal gjælde paa Husmands og Hustrus Levetid;

At Husmænd maa være berettigede til Føderaad af Pladsen; —

At Husmandsplads skal bortsættes efter Taxt (Side 32); [1]) —

At Husmand ved Fraflyttelse er berettiget til fuld Erstatning for Forbedringer paa Pladsen (Side 12).[1]) Erstatningen bestemmes af Skjønsmænd — 2 Gaardmænd og 2 Husmænd —, valgte af Formandskabet; —

At Husmandens Børn maa have Fortrinsret til Fæste paa Pladsen (Side 12 og 19),[1]) tildels lyder Kravet paa samme Betingelser, som Forældrene har havt (Gausdal), undertiden (Romsdal) paa saa rimelige Betingelser, at de kan se sig istand til at hjælpe Forældrene paa deres gamle Dage.

Der opstilles ogsaa mange andre Ønsker og Krav; men vi skal ikke videre vidtløftiggjøre nærværende Fremstilling ved at gaa nærmere ind derpaa. Særmærket for alt dette er, at heri ligesom i det ovenfor omhandlede Forslag til ny Husmandslov fremholdes en stærk Indskrænkning i Kontraktsfriheden som ønskelig.

Storthingets Justitskomite (1884), som havde dette Forslag til Behandling, var ikke enig i at lægge saa stærke Baand paa Kontraktsfriheden, som i Lovforslaget antydet. Navnlig fandtes

---

[1]) Storth. Dok. No. 78, 1888.

der ikke at være noget synderligt vundet ved den vilkaarlig valgte Minimumstid for Husmandskontrakters Gyldighed, 5 Aar. Derimod ansaa Komiteen det vistnok ønskeligt, om det lod sig gjøre ved Lov at ordne det saa, at Husmanden sikredes mod at rykkes op, naar han selv eiede Husene, ogsaa om Pladsen kun bestod af dyrket Jord. Men at faa dette ordnet paa en for begge Parter hensigtsmæssig Maade ved en almen Lovregel antog Komiteen vanskelig lader sig gjøre. Med Hensyn til Erstatning for Forbedringer antog man, at der maaske bør indrømmes Husmanden større Ret, end han har efter Husmandslovens § 13. Men paa den anden Side faar man heller ikke gaa Husbonden for nær, hvilket frygtedes at ville blive Tilfældet, om man vedtog Lovforslagets § 10, som uden Hensyn til Aarsagen til Fravigelsen og uden Hensyn til, om Husmanden allerede i selve Brugen har havt fuld Valuta for de gjorte Forbedringer, paalægger Husbonden en ubetinget Erstatningspligt for disse.

Heller ikke i det efter Komiteens Mening uden Sammenligning vigtigste Punkt, Spørgsmaalet om Arbeidspligten, kunde Komiteen erklære sig enig i Forslaget, idet man ikke fandt Bestemmelsen i § 5, Forbud mod Forpligtelse til Arbeide efter Tilsigelse i Forbindelse med Adgang til Arbeidskontrakt paa et og et Aar ad Gangen, at være heldig. Komiteen antog, at om Bestemmelsen ikke sattes i Forbindelse med Regelen i § 2, om Fæstets Varighed, vilde den lede til, at Husmænd kun indsattes paa Aarmaal, og blev dette forbudt, vilde der rimeligvis søges andre Udveie til at bringe Husmanden i et saadant Afhængighedsforhold, at han blev nødt til aarlig „underhaanden" at indgaa Overenskomst med Husbonden om personligt Arbeide. Komiteen antog dog, at det burde forbydes i Kontrakten at indtage Forpligtelse for Husmanden til — selv eller ved andre — at arbeide efter Tilsigelse; thi en saadan Forpligtelse tror man i Længden maa virke slappende og nedbrydende baade i sædelig og økonomisk Henseende. Derimod antog Komiteen, at Husmand maatte kunne forpligte sig til — selv eller ved en anden — som Vederlag for Brugen af Pladsen at udføre bestemte Arbeider eller at arbeide bestemte Dage uden Løn eller mod den i Bygden for uafhængige Arbeidere almindelige Dagløn til Optjening af Pladsafgiften. Heller ikke en videregaaende Forpligtelse til at paatage sig bestemt Arbeide fandt Komiteen Grund til at forbyde, naar der kun opstilles saadanne Betingelser derfor, at Husmanden beskyttes mod at synke ned i Trællekaar.

Herved tænkte Komiteen sig, at der maatte levnes Husmanden tilstrækkelig Tid til forsvarlig at drive sin Plads og ved fleraarigt Fæste gives ham nogen Tid til aarlig at søge anden lønnende Sysselsættelse, og under enhver Omstændighed at Pligtarbeidet fastsættes saaledes,

at han ikke hindres i at anvende sin ledige Tid paa hensigtsmæssig Maade,

at Husmænd lønnes med fuld Dagløn efter Bygdens Priser for uafhængigt Arbeide, og

at han i samme Omfang, hvori han forpligter sig til at arbeide for Husbonden, faar Ret til at kræve Dagløn hos denne, selv om Husbonden ikke skaffer ham Arbeide.

I Overensstemmelse med Justitskomiteens Indstilling (Indst. O No. 59 1884) beslutted Odelsthinget under 18de Juni følgende Henvendelse til Regjeringen:

„Sagen oversendes Regjeringen med Anmodning om at lade indhente Herredsstyrelsernes Erklæring angaaende samme, navnlig hvad angaar Spørgsmaalet om Husmænds Arbeidspligt, samt at forelægge Besvarelserne for første eller næstfølgende Storthing".

Som Følge af denne Anmodning lod Departementet for det Indre i Cirkulære til samtlige Amtmænd af 28de Juli s. A.[1]) udgaa Opfordring til at indhente Herredsstyrelsernes Erklæring. Der indkom i Løbet af samme og følgende Aar Erklæringer fra 465 Herredsstyrelser.[2]) Af disse har dog 43 dels sagt sig ude af Stand til at udtale sig om Sagen, dels i sin Almindelighed sluttet sig til Ønsket om Indskrænkning i Husmændenes Arbeidspligt uden at give nogen Erklæring om, hvorvidt de i dette Punkt er enige i det foreliggende private Lovforslag eller i Justitskomiteens Bemærkninger om samme.

Herredsstyrelserne Erklæringer falder temmelig forskjellige i de forskjellige Landsdele.[3]) Det falder her i Øinene, at de Vilkaar, paa hvilke Husmandspladse almindeligvis bortfæstes, er temmelig afvigende, navnlig med Hensyn til Husmandens Arbeidspligt. I de Distrikter paa Østlandet og Nordenfjelds, hvor Agerbruget og Skovdriften er Hovednæringsveien, er det almindeligt, at der paabindes Husmanden Forpligtelse til naarsomhelst — selvfølgelig med

[1]) Odelsth. Prp. No. 29 1887 Side 11.

[2]) Samme Prp. Side 16 o. f.

[3]) Samme Prp. Side 12.

de i Husmandsloven paabudte Indskrænkninger — at møde efter Tilsigelse til Arbeide paa Gaarden mod en i Kontrakten fastsat, i Regelen liden Dagløn. I de øvrige Distrikter indskrænker Arbeidspligten sig almindeligvis til, at Husmanden udfører Arbeide for Husbonden kun til Optjening af Afgiften for Pladsen efter en bestemt, ogsaa her i Regelen liden Dagløn, eller at han som Vederlag for Pladsens Brug arbeider et vist Antal Dage i Onnetiderne eller udfører visse Arbeider, som visse Maal Slaat eller Skur, Optagning af Poteter o. s. v. I disse Bygder er derhos Fæste paa Husmands og Hustrus Levetid mest almindeligt, ligesom der mangesteds erlægges Indfæstning ved Tiltrædelsen af Pladsen, hvis Bygninger oftest tilhører Husmanden.

Forholdsvis faa Herredsstyrelser har udtalt sig for det private Lovforslag eller for nogle af dets enkelte Bestemmelser. Heller ikke fra andre Kanter har dette Forslag vundet Tilslutning. Flere Herredsstyrelser har udtalt, at de paa Bane bragte Indskrænkninger i Kontraktsfriheden sandsynligvis vil have til Følge, at Husmandspladsene i stor Udstrækning vil blive inddragne og Husmændene afløste af jordløse Arbeidere, hvilket ikke ansees heldigt. Et ikke ringe Antal Herredsstyrelser har udtalt sig for, at Arbeidspligten ikke bør gaa videre end til at oparbeide Afgiften for Pladsen, og tildels for, at Husmanden bør have samme Dagløn som andre Arbeidere. Herved er dog forudsat, at Afgiften forhøies.

I de Distrikter, hvor Arbeidspligten allerede nu er begrændset, som ovenfor antydet, finder man Forandring i Husmandsloven unødig.

Om Bestemmelsen i Lovforslagets

§ 2, at Husmandskontrakt ikke maa gjælde for kortere Tid end 5 Aar, har 45 Herredsstyrelser erklæret sig for og 129 mod; —

§ 5, Forbud mod Arbeidspligt efter Tilsigelse, har 48 erklæret sig for og 89 imon den foreslaaede Indskrænkning; —

§ 10, Forandring i Erstatningspligt for de af Husmanden udførte Forbedringer paa Pladsen, har 44 erklæret sig for og 102 imod Forandringen.

Enkelte Herredsstyrelser har oplyst, at Forholdet mellem Husmand og Husbonde i den senere Tid har bedret sig i flere Henseender, og at det nu jevnligere sker, at de i Husmandskontrakterne bestemte gjensidige Præstationer sættes til fuld Værdi, saa at Husmanden for sit Arbeide paa Gaarden faar den for andre Arbeidere almindelige Dagløn. For saa vidt er der altsaa Tegn

til, at Forholdet er paa Vei til at forandres, og Herredsstyrelsernes Udtalelser synes at gjøre det sandsynligt, at Udviklingen fremdeles vil komme til at gaa i denne Retning ogsaa uden Lovens Mellemkomst. Det er forøvrigt maaske sandsynligt, at den Misnøie med deres Kaar, som siges at være almindelig blandt Husmændene i de store Jordbrugsbygder, for en væsentlig Del hidrører fra den store Forskjel i social Henseende mellem Gaardmænd og Husmænd. Er dette saa, da har Misnøien andre Aarsager og dybere Rødder end i den nuværende Ordning af Arbeidspligten og den nu gjældende Husmandslovs Bestemmelser i de øvrige af Komiteen paapegede Punkter. Disse Forhold kan ikke heller rækkes af nogen Lov.

Ved Oth. Prp. 29 for 1887 blev for Storthinget fremlagt Beretning om denne Sag, ledsaget af de indkomne Erklæringer, men nogen Lovforandring blev ikke besluttet.

VII. Direktoriatets Lovforslag 1896.

Det har allerede længe fremstillet sig for Landbrugsdirektoriatets Opmærksomhed, at Arbeiderforholdene i vort Landbrug har udviklet sig paa en Maade, som ikke er stemmende hverken med Arbeidernes eller Arbeidsgivernes Interesser.

Det bliver efterhvert mere almindeligt at drive Landbruget ved Tjenere og Dagarbeidere, medens Husmandsklassen forsvinder og Pladsene lægges ned.

Det er klart for enhver opmærksom Iagttager, at dette hovedsagelig skyldes to samtidigt virkende Aarsager, nemlig:

De uheldige Bestemmelser i Lov om Husmandsvæsenet af 24de September 1851, for hvilke vi ovenfor kortelig har redegjort, have som anført bidraget til at fremkalde et Misnøies- og gjensidigt Mistillidsforhold mellem de kontraherende Parter, som har ledet til en uheldig Forandring i det personlige Forhold hvori disse staar til hverandre, og havt til Følge, at Gaardmændene finder det for vanskeligt at indsætte Husmænd paa faste Betingelser og derfor inddrage Pladsene og,

Den senere Tids sociale Bevægelse, i Retning af et forandret Forhold mellem Arbeidsgiver og Arbeider, for hvis Indtrængen

ogsaa paa Landbrugets Omraade den gjældende Husmandslov tildels har banet Veien.

Naar der i Ly af selve Loven opvoxer et Misnøies- og Mistillidsforhold, da er Uviljen over bestaaende Samfundsforhold og Arbeide for at faa disse forandrede, navnlig i nivellerende Retning en meget nærliggende Følge. Naar Misnøien tillige ægges og ledes ved, at der fra adskillige Hold stadig tales om Nød og Undertrykkelse, som den ene Samfundsklasse siges at lide af den anden, er det klart, at Forholdene let ville udvikle sig i en alt andet end ønskelig Retning.

Direktoriatet har derfor anseet det ønskeligt, at de i Lovens Bestemmelser liggende Aarsager til en mindre heldig Udviklingsretning kunde bortryddes ved hensigtsmæssige Forandringer i Loven, hvilke selvfølgelig maatte gaa i Retning af udvidet Frihed for de kontraherende Parter, til selv at bestemme de Vilkaar, de hver fra sin Side maatte finde hensigtsmæssige eller brugbare som Grundlag for en Overenskomst.

En nødvendig Følge af denne Betragtning er tillige, at den Tendents i Retning af Beskyttelse for den ene Part, tildels endog i Tilfælde af ligefrem Kontraktsbrud, hvilket er fremtrædende i den nu gjældende Lov, maa bortfalde og enhver af Parterne maa betragtes som voxen og myndig Mand, der baade er skikket til selv at varetage sine Interesser og pligtig til at bære Ansvaret for sine Handlinger.

Foruden en videre Frihed i Bestemmelsen af Kontraktens Vilkaar, maa der ogsaa aabnes lettere Adgang til at opløse et Kontraktsforhold, som paa nogen af Siderne findes uholdbart.

Paa Grundlag af disse Betragtninger har Landbrugsdirektoriatet udarbeidet et Udkast til Revision af Husmandsloven, hvilket blev sendt til ud til Erklæring af Amtmændene, Amtsthingene og Landhusholdningsselskaberne i samtlige Amter.

Samtlige Erklæringer yder de Grundprinciper hvorpaa Udkastet er bygget sin Tilslutning og anbefaler det dels uforandret, dels med nogle mindre Ændringer til at vedtages som Lov.

Af Akershus Amtsthings Komiteindstilling hidsættes:

„Komiteen er med Forslagstilleren enig i, at Husmandsinstitutionen er den, baade for Gaardbruger og Landarbeider, heldigste Ordning af Arbeidsforholdet paa Landet. Det er derfor et landsnyttigt Arbeide at søge at faa ordnet Husmandsvæsenet paa en saavel for Gaardbruger som Arbeider heldig Maade. Komiteen er fremdeles enig med Forslagsstilleren i, at en mulig Reform af

Lovgivningen i dette Forhold bør gaa i Retning af større Kontraktsfrihed. Saadan som Arbeiderforholdene arter sig for Tiden, og paa Grund af den større Oplysning, Arbeiderstanden er i Besiddelse af, er der mindre Betænkelighed ved at overlade saa meget som muligt til Parternes fri Overenskomst. Derved, at Loven betragter Husmændene som en Klasse, der ikke har Forstand eller Mod til at varetage sine egne Interesser, sætter den et Underklassestempel paa Standen, som det netop er i Institutionens Interesse at faa bortryddet, og som aldeles ikke stemmer med de faktiske Forhold. Hvor meget man end theoretiserer over Arbeidspligt, Afhængighed, Tyranni, det maa dog alle, der nøiere sætter sig ind i Forholdet, erkjende, at Husmanden indtager en ganske anden fri og selvstændig Stilling, end Fabrikarbeideren, og staar i social Henseende ikke tilbage for nogen anden Arbeider. Naar der alligevel foreslaaes en Husmandslov, bør denne hovedsagelig indeholde deklaratoriske Bestemmelser, der kunne komme til Anvendelse, naar Parterne Intet har aftalt, eller deres Aftale er ufuldstændig, ligesom saadanne Bestemmelser kan være et Fingerpeg ved Kontrakters Indgaaelse. De Bestemmelser, der i Loven skal være absolute, bør hovedsagelig indskrænke sig til Ordningen af de Forviklinger, som maatte opstaa, naar Forholdet skal opløses enten efter Opsigelse eller ved Kontraktsbrud fra nogen af Parterne.

Her gjælder det paa den ene Side, at en Gaardbruger uden altfor mange Vanskeligheder kan blive kvit en Husmand, der viser sig ubrugelig eller urimelig at have med at bestille, og paa den anden Side, at Husmanden sikres Erstatning for de Forbedringer, han har foretaget paa Pladsen, som at ogsaa han, om han bliver udsat for en urimelig Husbond, kan komme fra Forholdet, uden at lide for stort Tab. Komiteen lægger saameget mere Vægt paa, at Husmanden tilstedes Erstatning for nyttige Forbedringer, som netop Husmandsvæsenets Trivsel bedst fremmes, naar Husmanden aldrig behøver at være ræd for at lægge Arbeide paa Pladsens Dyrkning-“

Hedemarkens Amtsthing. Enstemmig Udtalelse af 11te Juni 1895: „Amtsformandskabet er enigt i at Kontraktsfriheden bør udvides, endog i en videre Grad end i Udkastet foreslaaet, idet man anser et for stærkt Baand hindrende for det gode Forhold mellem Husbond og Arbeider“.

Det kgl. Selskab for Norges Vel. Direktionen har i Skr. af 14de November 1895 udtalt:

Det er Direktionen bekjendt, at der findes ikke faa Landmænd, der fremfor Husmænd foretrække Arbeidere med Opsigelse som for Tjenestefolk, hvilke Arbeidere ialmindelighed gives frit Hus, fri Ved og et Stykke egen Potetesjord eller Anledning til paa Gaardens Jordvei at sætte et vist Kvantum Poteter. Ikke destomindre maa Direktionen med Hr. Direktøren være enig i, at Bibeholdelsen af Husmandsvæsenet maa ansees som en Sag af Betydning for vort Jordbrug, ligesom Direktionen er tilbøielig til at tro, at denne Anskuelse er den mest almindelige inden vor Gaardbrugerstand.

Direktionen er ogsaa enig deri, at skal det lykkes paa en heldig Maade at opretholde nævnte Institution, da bør der søges tilveiebragt Forandringer i Husmandsloven af 24de September 1851, der ikke kan siges at have tilfredsstillet rimelig Hensyntagen til begge kontraherende Parters Interesser, og som derfor maa antages at være en ikke uvæsentlig medvirkende Aarsag til den stærke og stadige Aftagen i Husmændenes Antal.

Direktionen skal med Hr. Direktøren specielt fremhæve Nødvendigheden af, at der søges gjennemført den størst mulige Kontraktsfrihed, idet den nuværende Husmandlov indsnører de kontraherende Parter i for stærke Baand."

En Lovrevision, bygget paa det i Præmisserne til det foreliggende Udkast fremholdte Princip — udvidet Kontraktsfrihed for Parterne —, er anbefalet fra alle Amter undtagen Romsdal og Finmarken, for hvilke Sagen siges at være uden Interesse. Hedemarkens Amtsthing tiltræder Tanken om Lovrevision, medens Amtmanden og Landhusholdningsselskabet finder den unødvendig, men dog bifalder Principet — udvidet Kontraktsfrihed.

Det foreliggende Udkast uden Bemærkninger eller en Lovforandring, bygget paa de Synsmaader, som i Udkastet er gjort gjældende, er anbefalet af:

Amtmændene i 6 Amter nemlig: Smaalenene, Buskerud, Jarlsberg & Larvik, Bratsberg, Søndre Bergenhus og Nordland. Desuden har Amtmanden som Formand i Landhusholdningsselskabet sluttet sig til dettes bifaldende Erklæring i Lister & Mandals og i Stavanger Amt.

Landhusholdningsselskaberne i 8 Amter, nemlig de ovenfor nævnte 6 og desuden Lister & Mandal og Stavanger Amt.

Amtsthingene i 9 Amter, nemlig Smaalenene, Hedemarken, Christians, Buskerud, Bratsberg, Lister & Mandal, Stavanger, Søndre Bergenhus og Tromsø.

Udkastet er bifaldt med nogle Bemærkninger af:

Amtmændene i 3 Amter, nemlig Akershus, Nordre Bergenhus og Nordre Trondhjem.

Landhusholdningsselskaberne i de samme 3 Amter.

Amtsthingene i 6 Amter, nemlig Akershus, Jarlsberg & Larvik, Nedenæs, Stavanger, Nordre Bergenhus og Nordland.

Ingen Udtalelse er afgiven af:

Amtmændene i Christians, Nedenes og Søndre Trondhjems Amter.

Landhusholdningsselskaberne i de samme 3 Amter.

Af Erklæringerne sees, at i alle Amter, for hvilke Sagen findes at have nogen Interesse, har det Grundprincip, hvorpaa Udkastet er bygget — udvidet Frihed for de interesserede Parter til at ordne Kontraktens Bestemmelser, mere efter eget Ønske end hidtil — vundet Tilslutning. Udkastet har ligeledes vundet Bifald, idet der kun fra enkelte Steder gjøres nogle mindre Bemærkninger til enkelte §§. Kun fra et Par Amter er det bragt under Overveielse at lægge Baand paa Kontraktsfriheden, som ikke findes i den nu gjældende Lov f. Ex. Forpligtelse for Husbonden til, om Husmanden har paataget sig Arbeidspligt efter Tilsigelse, da at skaffe ham stadigt Arbeide. Ligesaa anføres, at der bør være Bestemmelse for, at Husmand skal nyde almindelig Dagløn og erlægge fuld Afgift af Pladsen. Fra et Par Amter anbefaler man endog Lovbud om at begrænse Arbeidspligten til Maximum et bestemt, ringe Antal Dage.

Direktoriatet kunde ikke tilegne sig den Opfatning, at det skulde være tilraadeligt at optage i denne Lov nye Tvangsregler. Der er mere end nok deraf i den nu gjældende Lov. Man har ogsaa fra den Modtagelse, som blev Revisionsforslaget af 1884—87 tildel, tilstrækkelig Erfaring for, hvorledes den interesserede Almenhed betragter Tvangsbud. Disse ansees almindeligvis ikke ønskelige hverken for Arbeider eller Arbeidsgiver, og vil utvivlsomt blive besvarede med Husmandsvæsenets Tilintetgjørelse, til Skade for Grundeierne, for Arbeiderne og for vort Landbrug i det Hele.

Landbrugsdirektoriatet har derefter udarbeidet Forslag til

Lov om Husmandsvæsenet.

§ 1. (§ 1).

Husmandskontrakt skal af Husbonden besørges skriftlig oprettet i Overvær af 2 Vidner, som med sin Underskrift tillige

bevidner, at Kontraktens Indhold er Parterne bekjendt. Af Kontrakten skal Husmanden leveres et Exemplar.

Hvis ikke denne Forskrift, inden 1 Aar efterat Husmanden med Husbondens Vidende har taget Pladsen i Brug, er bleven iagttagen, uden at Vrangvillighed fra Husmandens Side heri er Skyld, ansees Pladsen at være Husmanden fæstet paa 1 Aar ad Gangen paa de Vilkaar, hvorom Parterne fra først af mundtlig var forenede, eller hvis disse ikke kan oplyses, paa de Vilkaar, hvorpaa Pladsen i den sidst forløbne Tid har været bortfæstet. Forsaavidt Pladsen i det heromhandlede Tilfælde er ny oprettet. og den mundtlige Overenskomst ikke kan oplyses, bliver Vilkaarene at bestemme ved Skjøn efter Forskriften i § 10.

§ 2. (§§ 4 og 5).

Husmandskontrakt bør af Husbonden besørges thinglæst. Sker det ikke, og Kontrakten forkommer, gjælder det samme, som i § 1 er bestemt for det Tilfælde, at skriftlig Kontrakt ikke er bleven oprettet. Gebyret for Thinglæsning af en Husmandskontrakt er 50 — femti — Øre.

§ 3. (§ 2).

Bestaar Pladsen i udyrket Mark, der skal opdyrkes, kan Fæste kun gives paa Husmands og efterlevende Hustrus Levetid, saalænge hun i Enkestand forbliver, eller paa mindst 10 Aar. Fæster af saadan Plads kan altsaa ikke før den i Kontrakten bestemte Tid opsiges eller tvinges til at fratræde Pladsen uden at have gjort sig skyldig i Kontraktsbrud eller Forseelse, som efter denne Lov § 8 medfører Fæstets Fortabelse.

Har Husmand Fæste paa længere Tid end et Aar, kan han alligevel ved Benyttelse af den lovbestemte aarlige Opsigelse faa Kontrakten hævet.

§ 4. (§ 6).

Husmand, som har forbundet sig til efter Tilsigelse at forrette Arbeide for Husbonden, tilkommer 1 Søgnedag i Ugen fri for Arbeidspligten, saafremt han har modtaget dyrket Plads, men 2 Dage ugentlig, naar han har modtaget Fæste, som nævnt er i § 3. Dagen eller Dagene vælges af Husmanden, forsaavidt Bestemmelse derom senest i den foregaaende Uge af Husbonden ikke er afgiven. Husmandens Hustru maa ikke i Kontrakten forpligtes til Arbeide hos Husbonden. De ovenfor omhandlede Fridage kan istedetfor

at tilstaaes hver Uge med begge Parters Samtykke tilstaaes for et længere Tidsrum paa engang.

§§ 5, 6 og 7 som nu gjældende Lov §§ 7, 8 og 9. Side 54—55 ovenfor.

§ 8. (§ 10).

Husmand forbryder sit Fæste, naar han

a. gjør sig skyldig i Opsætsighed, Æresfornærmelse, Trudsler eller voldelig Adfærd mod Husbonden, dennes Hustru eller den, som staar i Husbondens Sted,

b. uden Hjemmel bortfører Hø, Halm eller Gjødsel fra Pladsen eller i andre Maader i Brugen af Pladsen eller de samme tilliggende Rettigheder forholder sig imod Kontrakten, eller uhjemlet og til Husbondens Skade benytter dennes Eiendom.

c. trods Husbondens foregaaende Advarsel beholder til Huse paa Pladsen, uden Hjemmel af Forskrifterne i § 6 indtagen Inderst, eller nogen med Hjemmel af bemeldte § indtagen Inderst, der har gjort sig skyldig i noget saadant Forhold, som i denne Paragrafs Litr. a, b og d omhandlet, eller som har været anseet med Strafarbeide,

d. gjør sig skyldig i Tyveri eller bedragersk Adfærd mod Husbonden, ved Mishandling af hans Bofæ eller i andre Maader forsætlig tilføier eller søger at tilføie Husbonden Skade, eller ved grov Skjødesløshed eller strafbar Omgang med Ild eller i andre Maader udsætter Husbondens Eiendom for Fare.

Fæstet forbrydes ligeledes, om Husmandens Hustru gjør sig skyldig i saadant Forhold som omhandlet.

Naar ikke anderledes i Kontrakten er bestemt, forbrydes ikke Fæstet ved Unøiagtighed i Afgifgiftens Erlæggelse, medmindre der 3 Gange efter hverandre hengaar 6 Maaneder over den fastsatte Tid, forinden Afgiften betales.

Ved Bedømmelsen af, hvorvidt Forsømmelse af Arbeidspligt skal medføre Fæstets Forbrydelse, skal i Mangel af anden Aftale tages Hensyn til, hvorhvidt saadan Forsømmelse har været Husbonden til Skade, kan antages at være grundet i Vrangvillighed eller oftere har gjentaget sig; dog forbrydes altid Fæstet, naar Forsømmelser har fundet Sted 3 Gange i Løbet af et Aar.

§ 9. (§ 12).

Opsigelse er i Tilfælde af Fæstets Forbrydelse ufornøden, da Husmanden isaafald er forpligtet til straks at fravige Pladsen.

Ellers maa mellem Husbonde og Husmand Opsigelse finde Sted inden den 29de September, og Fraflyttelsen eller Faredag for Husmanden er den 14de April.

§ 10. (§ 13).

Med Hensyn til Pladsens Fravigelse fastsættes Følgende:

a) Naar Husmand, der har havt Fæste paa bestemt Aarmaal eller paa Opsigelse, maa fravige Pladsen paa Grund af Opsigelse fra Husbondens Side, tilkommer ham Erstatning for den Forøgelse af Pladsens Værdi, der maatte være en Følge af Forbedringer, som han kan oplyse efter bestemt Aftale med Husbonden at have foretaget enten ved Jordveien eller Husbonden tilhørende Bygninger paa Pladsen, og som kunne antages at ville forøge Husbondens Indtægt i Tilfælde af ny Bortfæstning. Ved Afgjørelsen af Spørgsmaalet, om der tilkommer Husmanden nogen Godtgjørelse, og i saa Fald ved Fastsættelsen af dennes Størrelse, bliver at tage i Betragtning, hvorvidt det ved Bestemmelsen af Vederlaget for Pladsens Besiddelse kan skjønnes i sin Tid at være blevet taget Hensyn til Nødvendigheden af Forbedringer, saavelsom om Husmanden ved Pladsens Brug kan skjønnes helt eller for en Del at have fundet Erstatning for skeet Paakostning.

b) har Husmanden med Husbondens Minde opført noget Hus paa Pladsen, eller afkjøbt den forrige Bruger af Pladsen noget saadant, har Husbonden, om ikke anderledes mellem ham og Husmanden ved skriftlig Kontrakt er fastsat, naar Fæstet ved Opsigelse fra Husbondens Side ophører, at give Husmanden eller dennes Bo eller Arvinger en billig Godtgjørelse for deslige Huse, mod at de tilfalde Pladsen.

Saadan Godtgjørelse erlægges dog ikke, naar Fæstet ved Forbrydelse efter § 8 fortabes eller af Husmanden opsiges.

Denne Pligt paaligger dog kun Husbonden, forsaavidt Husene for Pladsen skjønnes nyttige eller nødvendige, og den Godtgjørelse. der kan kræves, strækker sig ikke til mere, end Beløbet af den Forøgelse, Pladsens Værdi ved dem kan ansees at have modtaget, ligesom det ved dens Ansættelse skal tages i Betragtning, om Tømmeret er taget i Husbondens Skov eller af ham leveret. Vil Husmanden ikke benytte den heromhandlede Ret mod Husbonden, staar det ham frit for inden paafølgende 3die Mai at bortflytte saadant Hus, som ovenfor er omhandlet; dog ikkun saafremt Tømmeret til samme ei er

taget af Husbondens Skov eller af Husbonden leveret; thi i dette Tilfælde, saavelsom om Bortflyttelsen ikke sker inden lovbefalet Tid, kan Husbonden forlange, at der i Henseende til Huset kan forholdes som ovenfor er sagt.

c) I Mangel af mindelig Overenskomst bestemmes saadan Godtgjørelse, som i nærværende Paragraf omhandles, ved Skjøn af Stedets Lensmand og 2de uvillige Mænd, 'der opnævnes af Fogden uden Betaling. I Tilfælde af Paaanke afgjøres Tvisten ved lovligt Overskjøn ved dobbelt Antal Mænd, som inden 4 Uger bliver at rekvirere hos Dommeren.

d. Saafremt ikke anderledes er bestemt, kan Husbonden i Fraflyttelsestilfælde forlange sig overdraget den paa Pladsen værende Gjødsel og Foder, den første uden Betaling, Foderet efter Taxt, med hvilken forholdes efter de ovenfor angaaende Skjøn givne Regler. Medens Pladsen derimod er i Brug, kan Husbonden ikke fordre sig leveret nogen Del af den paa Pladsen faldende Gjødning, naar Brug derfor haves paa Pladsens Jordvei.

§§ 11, 12, 13, 14, 15 og 16 ordlydende som §§ 15, 16, 17, 18, 19 og 20 i den nugjældende Lov, se ovenfor Side 57—58.

§ 17 lig nu gjældende § 21 kun at 1ste Punktum er udgaaet.

§ 18 og 19 lig nu gjældende § 22 og 23.

§§ 3, 11 og 14 i nu gjældende Lov er udgaaede.

I dette Forslag er der lagt an paa at opnaa nødvendige Reformer, uden at gjøre større Forandringer i hvad der hidtil har været gjældende Ret end nødvendigt, idet man, forsaavidt der overhovedet skal være en Lov, ikke har anseet det heldigt at gjøre stærkere Forandring i det Bestaaende, end det tilsigtede Formaal kræver.

Hvad der er tilsigtet er en Udvidelse af Kontraktsfriheden navnlig med Hensyn til Bestemmelser for Kontraktsforholdets Opløsning i Tilfælde af Misligholdelse. At den hidtil gjældende Lov endog ligefrem har taget visse Arter af Kontraktsbrud fra Husmandens Side i Forsvar, maa ansees uheldigt og det har i høi Grad været til Skade for Husmandsklassen selv og for Husmandsvæsenet i det hele. Det har i Forbindelse med Vanskelighederne ved at faa Kontraktsforholdet opløst, afskrækket Gaardmanden fra at give Livstidsfæste og begunstiget mindre rettænkende Husmænd i deres ligeoverfor Husbonden utilfredsstillende Forhold. I det foreliggende Forslag er derfor i § 8 (nu gjældende Lov § 10) fore-

taget den Forandring, at Bestemmelsen om Fæstets Fortabelse paa Grund af Forsømmelse af Arbeidspligt og Unøiagtighed i Erlæggelse af Afgift, er gjort afhængig af Bestemmelse i Kontrakt, hvorved Husbonden altsaa kan sikre sig mod de af de hidtil gjældende Bestemmelser følgende Ulemper. Dette gjælder her fornemlig Bestemmelsen om Forsømmelse af Arbeidspligten, der let kan medføre betydelig Skade, medens Unøiagtighed i Erlæggelse af Afgift har mindre Betydning, da Husbonden som oftest har Anledning til at erholde denne godtgjort ved Arbeidet.

Ligeledes er der i § 10 (før § 13) foretaget Forandringer, med Hensyn til Husbondens Erstatningspligt for de Forbedringer, som Husmanden maatte have foretaget paa Pladsen. Det har nemlig vist sig, at de ældre Bestemmelser kunde udnyttes til Fremme af ubillige Krav og vanskeliggjøre en rimelig Ordning.

Den nu gjældende Lov § 11 aabner Anledning til vidtgaaende personlige Angreb og kan medføre Ubehageligheder af mangfoldig Art, uden paa nogen Maade at have tilsvarende Evne til at betrygge retmæssige Forventninger og Krav.

Den ansaaes uheldig og er derfor udeladt.

Der er i nærværende Udkast til Lov om Husmandsvæsenet søgt saavidt muligt at bortrydde Ubilligheder og Anledninger til Tvistemaal, under Varetagelse af begge de kontraherende Parters Interesser.

Dette Udkast blev sendt Departementet for det Indre den 16de Januar 1896, men er endnu ikke der taget under Behandling.

Det er dog et Spørgsmaal om det overhovedet er nødvendigt i denne Materie at have nogen Lov. Der høres ofte den Mening, at det heldigste vilde være at overlade Ordningen af dette Forretningsforhold ganske til de kontraherende Parters Godtykke. —

Vistnok er det saa, at Husmandens Stilling som Bruger af Jord betinger et Retsforhold ligeoverfor Husbonden, noget forskjelligt fra andre Arbeidere, men det indsees ikke, hvorfor dette Forhold mere end Forpagterforholdet skulde nødvendiggjøre en særegen Lov.

Direktoriatet er efter senere Betragtninger blevet mere og mere tilbøielig til at slutte sig til den Mening, at en Lov her er unødig og at den bedste Reform er at ophæve den nugjældende Lov uden at sætte nogen anden istedet.

VIII. Slutning.

Af ovenstaaende Fremstilling af Husmandsvæsenets Udvikling og de i den seneste Tid skete Forsøg paa at tilveiebringe Forandringer sees, at de samme Klager over formentlig tilstedeværende Ulemper har gjentaget sig til forskjellige Tider.

De Forestillinger og Erklæringer, som fremkom til Lovkommissionen af 1851, fremholder omtrent de samme Besværinger og anbefaler lignende Midler, som nutildags fremholdes. I 1851 greb man til det Middel at lægge visse Baand paa Kontraktsfriheden i Haab om derved at afhjælpe de Ulemper, som antages at hefte ved vort Husmandsvæsen, istedetfor, som Lovkommissionen foreslog, ved deklaratoriske Bestemmelser at veilede til Oprettelse af forstandige Husmandskontrakter og derved lede Husmandsvæsenets Udvikling i en heldig Retning. Saa betydelige Indskrænkninger i Kontraktsfriheden kunde ikke andet end skade og har ledet til, at Husmandsvæsenet, til Uheld saavel for Arbeidere som Arbeidsgivere, er geraadet i Forfald og fremdeles findes i en saadan Stilling, at Statsstyrelsens Opmærksomhed og Medvirken paakaldes for at hidføre en Forandring.

Det synes imidlertid, som de ved den hidtil gjældende Lovgivning vundne Erfaringer ikke har været tilstrækkelig virksomme.

Et Blik paa det ovenfor omhandlede private Lovforslag af 1884 og dets Behandling i Komiteen og tildels i Herredsstyrelserne viser, at der endnu paa mange Hold raader den Opfatning, at endog videregaaende Indgreb i Kontraktsfriheden, end hidtil har været tilstedet, er det rette Middel til at raade Bod paa de formentlig tilstedeværende Mangler.

Det synes, som Erfaringerne fra de sidste 30 Aar burde have belært os om, at det ikke er paa denne Vei, den heldige Reform er at finde.

Det kan ansees ganske unødigt nu at give nogen Beskyttelseslov for Landarbeiderklassen. Den er ikke Gjenstand for nogen Undertrykkelse fra Gaardbrugerne, idet Forholdene i det hele nu har forandret sig saaledes, og navnlig Konkurrencen om at faa og beholde brave og duelige Arbeidere paa de fleste Steder er saa stærk, at ogsaa deri ligger et Værn mod Misbrug. Arbeiderstanden er saavel paa Grund af alle forhaandenværende Omstændigheder, den økonomiske Situation og sin sociale Betydning, som ved

den almindelige Oplysning, hvoraf den er i Besiddelse, meget vel istand til selv at varetage sine Interesser. Ved Loven at fastsætte bindende Bestemmelser for Affattelse af Husmandskontrakter er at lægge Baand og Hindringer baade paa Husbonde og Husmand, — at umyndiggjøre dem og er lige meget til Skade for begge. Det maa ansees for en afgjort Misforstaaelse af disse Forhold at forbyde en Arbeider at faa leiet et Stykke Jord og et Hus paa Betingelser, som han selv finder antagelige, og at betage ham Retten til at raade over sin egen Person saaledes, at han ikke engang har Tilladelse til at arbeide hos en Husbonde paa de Betingelser, han selv anser tilfredsstillende. Til at bestyre sin egen Arbeidskraft skal han altsaa ikke være moden. Den første Ret, hver Mand kan gjøre Krav paa, synes dog at maatte være Retten til at raade sig selv med Hensyn til, hvad han vil paatage sig af ærligt og hæderligt Arbeide.

Et Blik paa den anden Side paa Grundeiernes Interesser, bringer et ikke mindre paatageligt og uklogt Tvangsforhold for Dagen. Nødvendigheden af i Almindelighed at opretholde den personlige Handlefrihed og Raadighed over eget Gods turde i vor Tid være almindelig erkjendt; men naar Talen er om at nyttiggjøre et Stykke Jord, synes det fra visse Hold at ansees som en ganske let og ligefrem Sag at belægge dette med Tvangsbud af endog meget bindende Art. En Gaardmand skal ikke faa Tilladelse til at gjøre et fraliggende, ledigt Stykke Jord nyttigt paa en saadan Maade, at det kan blive til varigt Gavn baade for ham selv og hans Arbeider. Men om han vil fæste et saadant Jordstykke, vil man paalægge ham Indskrænkninger, som vil spilde den Nytte, han deraf kunde have, hindre Manden i at faa sin Jord godt bortsat og hindre, at denne Jord kan blive et Bosted for en brav og flittig Arbeiderfamilie.

Maatte det engang gaa op for dem, der i denne Sag kommer til at sidde inde med Afgjørelsens Myndighed, at det er Frihedens og Selvbestemmelsens Ret, Retten til at raade over sig selv, sin egen Arbeidskraft og sit eget Gods, som maa være Grundlaget for en fornuftmæssig og værdig Ordning af disse Forhold. Det synes klart, at naar man vil Udvikling og Fremskridt, da er det rigtigt saameget som muligt at lægge Tilværelsens Betingelser i hver Mands egne Hænder, lade ham selv bestemme og selv bære Ansvaret. At sætte ham under Formynderskab i hans egne private og personlige Anliggender er mest skikket til at vække Misnøie, hvorimod selv-

valgte Livsvilkaar maner til virksom Anstrængelse for at bringe det mest mulige ud af Stillingen, og dette medfører Tilfredshed.

De Grunde, som høres, naar der tales om Forbud mod visse Bestemmelser i Husmandskontrakter, er — naar man ser lidt nærmere paa dem — ikke heller meget stærke.

Arbeidspligt efter Tilsigelse sammenlignes undertiden med Slaveri, med Middelalderens Hoveri,[1]) og der tales om, at en saadan Forpligtelse i Længden maa virke slappende og nedbrydende baade i sædelig og økonomisk Henseende. Derfor maa Arbeidet kun tillades paa saadanne Betingelser, som beskytter Husmanden mod at synke ned i Trællekaar.[2])

Dersom Arbeidspligten i den Form, hvori den hos os har været almindelig, nødvendigvis skulde virke slappende og nedbrydende baade i sædelig og økonomisk Henseende (eller endog kun i en af disse Retninger), hvilket vel maa være Meningen, da man nu foreslaar at forbyde den, da maatte der vistnok være en bedrøvelig Tilstand blandt Arbeiderklassen i en stor Del af vore bedste Bygder; thi Arbeidspligten har der været almindelig ialfald henimod 200 Aar. Alt dette om Slappelse og Trællekaar o. s. v. hører til den Slags, som under visse Forhold kan have en indbildt Klang, gjøre en Slags Effekt, men som, nærmere beseet, ikke er andet end tomme Talemaader. Saalænge en Mand er nødt til at arbeide for at erhverve det daglige Brød for sig og sine og dette sker paa en hæderlig Maade, bliver han ikke mere slappet, om han i en længer Tid arbeider hos samme Husbonde, end om han flakker fra den ene til den anden, for at søge Sysselsættelse snart her snart der. Det rolige, stadige, ordnede Arbeide hos en Husbonde, hvor han har et godt Bosted og kan tilbringe alle Fridage og forøvrigt en Stund — ialfaldt Aftenen — hver Dag hos sin Familie i eget Hjem, er antagelig bedre saavel for Arbeiderens Økonomi som for hans Sædelighed og Moral end Dagarbeiderens omflakkende Liv uden stadigt Opholdssted, uden noget blivende Hjem. Men det er en meget let Sag ved misledende Talemaader, ved at fremholde Husmændenes usle Kaar, deres ringeagtede Stilling i Samfundet, ved at fremstille for dem dem som en Ulykke, at de ikke i dagligt Lag bliver tagne tilbords sammen med sine Husbondsfolk, og at deres Sønner og Døtre almindeligvis ikke har Anledning til at indgaa Ægteskab med Gaardmænds Børn, o. s. v. — at indplante

---

[1]) Det private Lovforslag af 1884. Dok. No. 19.
[2]) Indst. O. No. 59 1884; Odelsth. Prp. No. 29 1887 Side 11.

Husmandsklassen Misnøie med sin Stilling og at bringe den til at anse sig selv som en mishandlet Samfundsklasse, der af heldigere stillede Medborgere er bragt i en Forfatning, hvori den ikke burde være.

At Arbeiderens Kaar ikke altid er saa gode, som man gjerne vilde ønske, er noget, som siger sig selv; men de bliver ikke bedre ved at udsaa Utilfredshed, Misnøie og Fiendskab mellem Samfundsklasser, hvis Interesser hænger saa nøie sammen og især, hvor der ingen særskilt Grund til Misnøie er forhaanden.

Og der ligger ikke i Arbeidspligten nogen saadan særskilt Grund.

Husmandens Arbeidspligt betyder i vor Tid almindeligvis stadigt og jevnt Arbeide Aaret om, kun med saamegen Tid overladt til ham selv, som han tiltrænger for at dyrke sin Plads. Klagerne over Arbeidspligten høres snart at gaa i Retning af for meget Arbeide, Husmanden levnes ikke Tid til at dyrke sin egen Jord, snart af, at han faar for megen Tid ledig, som han ikke kan nyttiggjøre, — modsatte Besværinger i samme Aandedræt. Men saalænge Husmanden maa arbeide for sit Livsophold, er han i Almindelighed bedre tjent med denne Ordning end med at løbe omkring i Bygden, søgende Arbeide snart her snart der og saa være uden Fortjeneste nogle Dage ad Gangen.

Naar Pligtarbeidet eller Arbeidspligten er forstandigt ordnet, er det en Misforstaaelse at tale om sædelig og økonomisk Slappelse og om, at det skulde give Anledning til at synke ned i Trællekaar. Det viser sig ogsaa almindeligvis, at Husmandsstanden er den Klasse af Landarbeidere, som mindre trænger Fattigvæsenets Understøttelse end de løse Dagarbeidere.[1]) Det er imidlertid klart, at disse Forhold kan anskues paa forskjellig Maade og fra forskjellige Synspunkter.

Et synes dog klart af de hidtil vundne Erfaringer, nemlig at lovfæstede Indskrænkninger i Kontraktsfriheden og Forbud mod at ordne sig paa den Maade, hvorom begge de interesserede Parter selv er enige, ikke er de rette Midler til at bringe Husmandsvæsenet eller overhovedet Ordningen af Arbeiderforholdene i Landbruget i en ønskelig Stilling.

Det lader sig neppe gjøre i Forholdet mellem Husbonde og Arbeider ved Lovbud at fremkalde nogen anden Ordning end den, de selv finder fyldestgjørende. Forbydes det Gaardmanden at fæste

---

[1]) Storth. Dok. No. 78 1888 Side 8. 9. 11.

Husmænd paa saadanne Betingelser, som han for sig finder antagelige, vil han undlade at fæste Husmænd. Han vil da nedlægge Pladsen og drive Gaarden ved Tjenere og Dagarbeidere.

Vil man opretholde Husmandsvæsenet, lader det sig ligesaa lidt gjøre at nægte Tilladelse til at betinge Arbeide af Husmænd som at fastsætte en bestemt Afgift af Pladsen eller en bestemt Dagløn eller at foreskrive et bestemt Kosthold paa Gaarden. Gaardbrugeren hverken kan eller vil indgaa paa saadanne Vilkaar. Ligesaa lidt kan man ved Lov paabyde bestemt Tid, hvori Husmandskontrakt skal gjælde, eller hvordan Gaardmand og Husmand skal opføre sig imod hverandre under deres daglige Samfærden paa Gaarden. Vil Loven befatte sig med at give Forskrifter for Enkelthederne ved et Forhold af saa vexlende og rent privat Natur som dette, vil man ikke opnaa andet end at se det hele forstyrret. Husmandsvæsenet vil forsvinde. Dette vilde være til Skade; det vilde hindre nyttig Brug af Jordstykker, som ikke bekvemt kan lægges ind til Gaarden, men nu bidrager adskilligt til Arbeiderfamiliens Underhold, saavelsom til billigere Driftsudgifter og det vilde medføre, at Arbeiderstanden i Landdistrikterne alene kommer til at bestaa af løse Dagarbeidere, hvilket af mange Grunde maa ansees mindre heldigt.

Loven kan altsaa ikke ved positive Bestemmelser udrette noget i den Retning, som i den senere Tid fra enkelte Hold har været forlangt; dens Opgave er ikke at regulere de økonomiske Bestemmelser i Husmandskontrakterne; ansees det nødvendigt at have en Lov om denne Sag, da bør den indskrænke sig til at ordne det gjensidige Retsforhold, hvori Parterne indtræder, give Forskrifter for Tilfælde, hvor Kontrakten ikke har optaget tilstrækkelige Bestemmelser, og forøvrigt overlade Sagen til dem selv. Jo mere frit man kan overlade Kontraktsforholdet til Parternes selvbestemte Overenskomst, desto bedre; med desto større Sikkerhed kan det paaregnes, at den fremtidige Udvikling skal slaa ind i en Retning, der stemmer med Forholdenes Krav og vil blive til alle Parters Gavn.

Det er en ved Erfaring fra alle Landsdele bekræftet Kjendsgjerning, at Arbeidere, som for en Del lønnes med Brugen af Jord har en gunstigere økonomisk Stilling, end andre, som lønnes udelukkende med Penge. Denne Lønningsmaade med Jord har tillige for Gaardbrugeren den Fordel, at han derved kan nyttiggjøre mindre Jordstykker, som ikke kunne drives under Gaardens samlede Areal, men hvis aarlige Brugsværdi paa denne Maade vil dække en meget betydelig Del af Hovedgaardens Arbeidsudgifter

og giver Adgang til altid at have en fast Stok af kjendte, øvede og paalidelige Arbeidere. Betegnelsen Lønning ved Brugen af Jord tilkommer dog i egentlig Forstand kun Husmandsstillingen forsaavidt der i Kontrakten er fastsat almindelig Arbeidspligt. Er der kun fastsat Ydelse af et bestemt ringe Antal Dage- eller at der skal udføres en begrændset Arbeidsmængde, som optager faa Dage og som Følge deraf Afgiften af Pladsen er bestemt forholdsvis høiere, medens Daglønnen for Arbeide efter leilighedsvis Overenskomst bliver henimod den samme, som for almindelige Dagarbeidere, da gaar Forholdet ind under Systemet for Lønning med Penge. Ogsaa under denne Ordning vil Husmandens eller den for jordbrugende Arbeidere økonomiske Stilling, som Regel, være gunstigere end den jordløse Dagarbeiders.

Nedenstaaende Beregninger over Arbeiderens sandsynlige Indtægt under begge Lønningssystemer og sammenlignet med Dagarbeiderens,hvilke ere opstillede under Forhandling med erfarne Landmænd, viser tilnærmelsesvis følgende Resultater.

For Husmand i de søndenfjeldske Amter med Arbeidspligt efter Tilsigelse og Plads med Besætning og Avling som fremgaar af følgende Beregning:

Indlægt af Pladsen.

2 Kjør à 1400 Liter Melk à Kr. 0,08 =	Kr. 224,00	
2 Kalve à Kr. 6,00	„ 12,00	
4 Faar à Kr. 10 aarlig Indtægt	„ 40,00	
1 Svin	„ 30.00	
		Kr. 306,00
1000 kg. Korn à Kr. 8,00 pr. 100 . . =	Kr. 80,00	
2000 „ Poteter à Kr. 3,00 . . . . =	„ 60,00	
		„ 140,00
Husly og Ved		„ 100.00
Indtægt af Pladsen		Kr. 546,00
Arbeidsindtægt 230 Dage egen Kost à 1,17		„ 269,10
Samlet Indtægt		Kr, 815,10
Fragaar Afgift af Pladsen		„ 25,00
Endelig Indtægt		Kr. 790,10

Ved denne Beregning er ikke tilsigtet at give nogen i En-

keltheder indgaaende Udredning, hvilket vilde nødvendiggjøre en vidtløftigere Fremstilling end her ønskeligt. Her er derfor alene medtaget Hovedposterne af Indtægt og Udgift, medens forskjellige mindre Poster paa begge Sider som Udgift til Sæd, Værdien af Hesthjælp til Vaarbruget, Vedkjøring, Havneret for Husdyrene osv. som Husmand med Arbeidspligt oftest faar gratis af Husbonden, ikke er beregnet.

A. Kjær Tillægshefte til Statsøkonomisk Tidsskrift 1892—93 „Indtægts- og Formuesforholdene i Norge“ Side 41 regner jordbrugende Husmænds aarlige Indtægt iberegnet Indtægten af Pladsen til nærmere 400 end 300 Kr., men bliver for ikke at regne for høit staaende ved Kr. 360 og regner det samme for andre Jordbrugsarbeidere, men regner for Skovarbeidere Kr. 400.

Denne Beregning er for Husmænd dog efter vort Skjøn for lav.

Om Husmanden arbeider paa Husbondens Kost bliver vistnok hans kontante Indtægt mindre, idet der da maa gjøres et Fradrag, Kr. 105,80, (Dagløn Kr. 0,71) i den kontante Arbeidsfortjeneste hvorved denne kommer til at udgjøre ca. Kr. 163,30 og altsaa den endelige Indtægt Kr. 684,30 eller med et rundt Tal henimod Kr. 700,00, men saa har han til Gjengjæld fri Kost for sig selv.

Indtægten af Pladsen maa nærmest betegnes, som Netto, idet Arbeidet udrettes af Husmanden selv og hans Familie, og væsentligt i Tider, som ikke kan nyttiggjøres paa anden Maade. De egentlige Arbeidsdage, som anvendes paa Pladsens Dyrkning, ere komne i Afdrag i den ovenfor opstillede Beregning- hvor der kun er opført 230 Arbeidsdage i Aaret, udenfor Pladsen.

Udenfor den daglige Gjerning i Hjemmet kan Husmandens Hustru, eller deres noget tilvoxne Børn, f. Ex. ved Jætning af Kreaturer, eller andet smaat Arbeide paa Gaarden, Bærplukning osv., undertiden have nogen Arbeidsfortjeneste, men dette er ikke til Stadighed og unddrager sig i ethvertfald fra enhver Beregning, herfor vil dog maaske under gunstige Omstændigheder kunne gjøres et Tillæg af Kr. 50,00 om Aaret.

Med lignende Plads, men uden Arbeidspligt vil der for Husmandens Økonomi kunne opstilles følgende Beregning. Da Husmanden i dette Tilfælde oftest eier Husene, maa Renter, Amortisation og Vedligeholdelse her medregnes af Værdien, som kan sættes til Kr. 1200.

Indtægt af Pladsen.

Af Besætningen (som ovenfor)	Kr. 306,00	
Avling Korn Kr. 80,00, Poteter 60 . .	„ 140,00	
Husly.	„ 50,00	
Tilsammen	Kr. 496,00	
Arbeidsfortjeneste 180 Dage à Kr. 1,60	„ 288,00	
Sum af Indtægt		Kr. 784.00

Derimod har han da følgende Udgift.

Afgift af Pladsen.	Kr. 100.00	
Renter $4^1/_2$, Amortisation 2, Vedligehold 1 % af Husenes Værdi Kr. 1200 = . .	„ 90,00	
Brændeved	„ 50,00	
		„ 240.00
Endelig Indtægt		Kr. 544,00

eller Kr. 246,80 mindre end den arbeidspligtige Husmand. Eier han ikke selv Husene og kun har Vedligeholdelsespligt, eller er fri ogsaa for denne, bliver gjerne Afgiften noget høiere.

For denne Mand stiller de økonomiske Forhold sig altsaa mindre gunstigt. Han maa nemlig yde fuld Afgift af Pladsen, der for den arbeidspligtige Mand alene beregnes til ca. $^1/_4$ à $^1/_3$ af Værdien, maa selv skaffe sig Ved og i Almindelighed vedligeholde Husene paa Pladsen, ligesom han ogsaa som oftest maa betale for Sommerhavn til sine Husdyr og kan ikke heller gjøre Regning paa nogen Hjælp af Husbonden f. Ex. Hesthjælp til Dyrkning af sin Jord. Han maa derfor enten mod Vederlag i Arbeide, leie Hest eller anvende flere Arbeidsdage til Dyrkning af Pladsen. Der kan ikke heller for ham paaregnes saa stadigt Arbeide, som for den arbeidspligtige Mand. Af disse Grunde opstilles kun 180 Dages Arbeidsfortjeneste udenfor Pladsen. Disse hver for sig tilsyneladende smaa Fordele, som gjerne tilflyder den arbeidspligtige Husmand, har i Virkeligheden større økonomisk Betydning end det ved første Øiekast synes, hvilket først bliver fuldstændig mærkbart, naar Manden skal rykke ud med kontante Penge for at skaffe sig dem.

Beregning for Husmænd i de vestlandske Amter hvor Pladsene i Almindelighed ere mindre.

Indtægt af Pladsen.

2 Kjør à 1000 Liter Melk à Kr. 0.08 =	Kr. 160,00	
2 Kalve à Kr. 5,00	„ 10,00	
4 Faar à Kr. 10,00	„ 40,00	
Indtægt af Besætning		Kr. 210,00
400 kg. Korn à Kr. 8,00 pr. 100 kg. . .	Kr. 32,00	
1200 kg. Poteter à Kr. 3,00	„ 36,00	
Husly	„ 40,00	
		„ 108,00
Samlet Indtægt af Pladsen		Kr. 318,00
Arbeidsfortjeneste i 180 Dage à Kr. 1,50		„ 270,00
Sum af Indtægt		Kr. 583,00

Udgift.

Afgift af Pladsen	Kr. 25,00	
Renter, Amortisation og Vedligehold af Huse $4^1/_2$, 2 og 1 = $7^1/_2$ % af Kr. 800 =	„ 60,00	
Brændeved og Vedligehold af Gjærder . .	„ 25,00	
		„ 120,00
Endelig Indtægt		Kr. 468,00

Hertil kommer dog ligesom for den østlandske Husmand uden Arbeidspligt, en Del Udgiftsposter, som Havneleie for Kvæget, Leie af Hest til nødvendig Kjøring m. v. som ikke her er opført.

Af denne Beregning sees, at den vestlandske Husmand som Regel er mindre gunstigt stillet, end den østlandske. Dette har tildels sin Grund i, at Pladsens Indmark er mindre, der vindes en mindre Avling baade af Korn og Poteter, medens som oftest en forholdsvis meget betydelig Del af det nødvendige Vinterfoder for Besætningen maa samles fra tildels langt bortliggende Udslaatter. Dette spilder Tid, saa at 180 Arbeidsdage om Aaret til Fortjeneste udenom, her antages høit regnet, ligesom Arbeidet selv, ved Tidsspilde og Udrustning med Nistemad osv. gjerne bliver kostbart. Det falder langt lettere for den østlandske Husmand, som gjerne har hele sit Arbeidsfelt lige omkring sit Hus.

At Husmandsvæsenets Ordning paa Vestlandet er bleven denne, har sandsynligvis ialtfald for nogen Del sin Grund i Hensynet til Binæringer, mest Fiskeri, som fornemlig i tidligere Tider

drog mange Folk til sig til visse Aarstider. De store Vaarsildfiskerier langs Kysten af Stavanger og Bergenhus Amterne, blev søgt af store Skarer af Folk ogsaa fra Indbygderne. Forfatteren af disse Linjer kan erindre, fra Aarene 40 og 50, at der endog fra de øverste Bygder i Telemarken, hver Vinter reiste mange Folk paa Fiske, fornemlig paa Kysten af Stavanger Amt. I Aarene 60 ophørte imidlertid Vaarsildfisket paa Vestlandet næsten aldeles og Søgningen til de andre Fiskerier, hvorvel betydelig fra visse Distrikter, har dog ikke havt den Udstrækning, som til Vaarsildfisket.

Hertil kommer en anden vigtig Omstændighed nemlig den dyrkede og dyrkbare Jords ringere Udstrækning, hvilket har medført, at Pladsens Indmark er meget indskrænket, medens Besætningen som anført for en væsentlig Del maa fodres med Hø fra langt bortliggende Udslaattar, dette kræver mange Arbeidsdage just i den Tid da Husbonden helst ønsker at have Husmanden i sit Arbeide, men da dette under disse Omstændigheder ikke er forenligt med Husmandens Interesser, har det formentlig bidraget til at man fra begge Sider har erkjendt Uhensigtsmæssigheden af den almindelige Arbeidspligt efter østlandsk Skik. Den vestlandske Ordning af Husmandsforholdet er altsaa formentlig grundet i Forholdene selv og hvorvel den stiller Arbeideren i en mindre gunstig økonomisk Stilling, er dette vistnok vanskeligt at ændre.

Opstilles her til Sammenligning den jordløse Dagarbeiders sandsynlige Indtægt, findes maaske gjennemsnitlig følgende:

250 Arbeidsdage à Kr. 1,60 paa egen Kost = Kr. 400,00, hvilket vistnok er det gjennemsnitlige, da han neppe i Almindelighed finder saa stadig Sysselsættelse, at et høiere Antal Arbeidsdage kan paaregnes. Er han ugift, staar han sig med dette nogenlunde godt, hvad han da maa betale for Husly er ikke saa betydeligt, men er han Familieforsørger, hvorved han altsaa faar større Udgift til Husly og Brænde, saavelsom til Familiens Underhold, bliver Stillingen meget knap. — Om han klarer sig uden Hjælp, vil da for en stor Del bero paa, om Hustruen er arbeidsdygtig og kan finde nogen Sysselsættelse, eller om Børnene af og til udenfor Skoletiden kan have en Smule Fortjeneste f. Ex. ved at jæte Kreaturer e. l., hvorved de ialfald kan tjene Kosten og nogle Skillinger.

For at gjøre Sammenligningen mere fuldstændig, skulle vi endnu kaste et kort Blik paa den selveiende Smaabrugers Stilling, saaledes som den vil blive ved den ovenfor omhandlede Statsforan-

staltning, ved Laan af offentlige Midler at lade Kommunerne optræde som Mellemmænd og kjøbe Eiendomme, i Hensigt at udstykke dem i smaa Jordlodder, ikke over 5 ha. — der overdrages til ubemidlede Mænd (Arbeidere) til Selveie mod Betaling efter Indkjøbspris (se ovenfor Side 15).

Da Hensigten her fortrinsvis er at udstykke større Eiendomme i Parceller, er det klart, at de fleste af disse ere uden Huse, Kjøberne vil altsaa strax foruden Kjøbesummen for Jorden, tillige faa Byggeomkostninger og Udgifter til at skaffe sig Besætning og Redskaber m. V.

Regnes her med en Jordvidde, 40 Maal = 4 ha. dyrket, og 10 Maal = 1 ha. udyrket Jord, vil Kjøbesummen blive omtrent Kr. 2200. Dertil kommer Bygninger- antagelig ca. Kr. 2000, og Besætning og Redskaber, omtrent saaledes:

Jordværdien	Kr. 2 200,00	
Bygninger	„ 2 000,00	
		Kr. 4200,00
4 Kjør à Kr. 120 . . , ...	„ 480,00	
6 Faar à Kr. 16	„ 96,00	
1 Gris	„ 14,00	
		„ 590,00
Redskaber og Inventarier		„ 250,00
	Tilsammen	Kr. 5 040,00

eller med et rundt Tal Kr 5 050,00.

Hertil kommer endnu Korn og Poteter til Sæd, tilligemed Livsophold indtil Jorden begynder at give Indtægt.

Af disse Kr. 5 040 eller 5 050 kan den ubemidlede Kjøber, om Kommunen vil gaa ind som Mellemmand, erholde som Laan af Jordindkjøbsfondet[1]) (efter Cirkulæret af 25de Oktober 1895) indtil Kr. 1000, der forrentes med 4 % og afdrages i 25 Aar, altsaa ligeledes med 4 %. Paa lignende Betingelser kan han ved Kommunens Bistand erholde et Laan af samme Fond[2]) til saadant Beløb, som af Kommunestyret bestemmes, under Hensynet til al behørig Sikkerhed bør være tilstede, dog ikke over Kr. 1000 til Bebyggelse.

Af den samlede Begyndelseskapital Kr. 5 050 kan altsaa under de gunstigste Omstændigheder erholdes laant Kr. 2000, hvoraf

[1]) Se ovenfor Side 23. [2]) Se ovenfor Side 23.

aarlig til Renter og Afdrag svares 8 %. Endnu maa der imidlertid tilveiebringes Kr. 3 050, foruden Dækning for en Del andre nødvendige og tilfældige Udgifter, som ikke kunne specificeres, men med et rundt Tal, lavt beregnet maaske kan anslaaes til Kr. 300 altsaa tilsammen Kr. 3 350. I de fleste Tilfælde maa ogsaa dette Beløb dækkes ved Laan og vil neppe være at erholde under 5% Renter og 5 % Afdrag.

Om paaregnes 40 Maal dyrket Jord, hvoraf bruges 4 Maal til Byg, 6 til Havre, 4 til Poteter, 1 til Rodfrugter og 25 til Eng, derhos hører til Gaarden 10 Maal udyrket Jord, som kan bruges til Havn. Hvad der forøvrigt kræves til Sommerophold for Dyrene maa leies Havnegang andetsteds, eller endel af Jorden dyrkes med Fodervæxter istedetfor Korn.

Indtægt og Udgift vil da i runde Tal stille sig omtrent saaledes:

Indtægt.

Byg 4 Maal à Kg. 180 = 720 à Kr. 8,00 =	Kr. 57,60	
Havre 6 Maal à „ 157 = 942 à „ 8,00 =	„ 75,36	
Poteter 4 Maal „ 1500 = 6000 à „ 3,00 =	„ 180,00	
		Kr. 212,96
4 Kjør à 1600 Liter = 6400 à Kr. 0,08 =	„ 512,00	
4 Kalve à Kr. 6	„ 24,00	
6 Faar à Kr. 10	„ 60,00	
1 Gris	„ 30,00	
		„ 626,00
Indtægt af Jorden		Kr. 838,96
Husly		„ 50,00
Arbeidsfortjeneste 60 Dage à Kr. 1,50 (egen Kost) .		„ 90,00
Sum af Indtægt		Kr. 978,96

Udgift.

Renter og Afdrag Kr. 2 000 (Jordindkjøbsfondet) 8 %	Kr. 160,00	
Renter og Afdrag Kr. 3 350 Privatlaan 5 + 5 = 10 %	„ 335,00	
Amortisation og Vedligehold af Bygninger Kr. 2 000 = 3 %	„ 60,00	
Transport	Kr. 555,00	Kr. 978,96

	Transport Kr. 555,00	Kr. 978,96
Skatter og Udredsler à Kr. 8 pr. Skyld-mark	„ 12,00	
Vedligehold af Gjærder	„ 10,00	
Sæd, Korn og Poteter ca.	„ 50,00	
	Sum af Udgift	Kr. 627,00
	Endelig Indtægt	Kr. 351,96

Dersom denne Mand istedetfor et Laan af Jordindkjøbsfondet, kan faa et Laan i Hypothekbanken til $^3/_5$ af Jordværdien, Kr. 1350,00, der afdrages og forrentes med 5 %, vil han i Begyndelsen slippe med et mindre aarligt Udlæg, men Gjældens Indfrielse vil tage længere Tid. Dette vil stille sig saaledes:

Renter og Afdrag af Kr. 1350 à 5 % =	Kr. 67,50
— „ — - „ 4050 à 10 % =	„ 405,00
	Kr. 472,50

altsaa herved Mindreudgift Kr. 26,50 end ovenfor beregnet.

I mange Tilfælde vil denne Mand istedetfor 4, holde 3 Kjør og en Hest, hvorved han sparer Leie af Hest til Jordens Dyrkning og kan have Indtægt ved Kjøring udenfor. Herved kan paaregnes følgende Forandring:

Bortfalder:	For en Ko 1600 Liter Melk à 0,08 = .	Kr. 128,00
	„ - Kalv	„ 6,00
	„ Paaregnet Arbeidsfortjeneste . . .	„ 90,00
	Tilsammen	Kr. 224,00
Vindes:	Arbeidsfortjeneste for Hest og Mand i 60 Dage à Kr. 4	Kr. 240,00
	Sparet Hesthjælp til Jordens Dyrkning og anden nødvendig Kjøring	„ 60,00
	Tilsammen	Kr. 300,00

Herved vindes altsaa Kr. 76,00, men der maa da tillige kjøbes noget Vinterfoder, maaske til Værdi omkring Kr. 30,00, altsaa endelig Gevinst ved denne Ordning Kr. 46,00. Under gunstig Omstændigheder kan han vel erhverve noget mere ved Kjøring. Om han f. Ex. i de 5 Vintermaaneder (150 Dage) foruden nogen Tid om Sommeren mellem Onnearbeiderne ialt kan afse 75 istedetfor

60 Dage vil Gevinsten ved at holde Hest blive Kr. 106, altsaa endelig Indtægt Kr. 457 istedetfor som ovenfor anført Kr. 351,96.

Det siger sig selv, at dette økonomiske Resultat vil ansees ugunstigt, idet der vil komme adskillige Udgifter til, som her ikke er specificerede (uden Hesthold, Leie af Hesthjælp til Pløining osv.) og nogen større Anledning til Fortjeneste ved Arbeide for andre, end her antaget, vil denne Mand under almindelige Forhold neppe have. Om han endog kan afse en Del af Vinteren og nogle Dage af og til under Sommerhalvaaret fra sit eget Brug, vil det dels være mere tilfældigt, at han om Vinteren kan finde Sysselsættelse og det vil ethvertfald blive mod en tarvelig Dagløn. Fra Vaaren til Høsten vil hans egen Jord optage det meste af hans Arbeidskraft, han vil da ikke kunne afse saa megen Tid til Arbeide hos andre, at der kan paaregnes betydelig Fortjeneste.

Herved maa dog ikke oversees, at Afdrag paa Laan ikke er at betragte som almindelig Udgift, men som opsparede Midler, hvorved hans økonomiske Stilling aarlig bliver bedre.

Det vil imidlertid falde en saadan Mand meget vanskeligt at klare Stillingen. Er han ung, rask, stærk og energisk, kan det lykkes ham at slide sig frem gjennem de første Aar, indtil Gjælden mindskes og Forholdene derved blive rimeligere, men inden dette sker, kan det ogsaa hænde, at han er en udslidt Mand og om der imidlertid af og til kommer uheldige Aar, eller hans Helbred bliver mindre stærk, er der størst Sandsynlighed for, at han maa opgive Stillingen.

Denne Beregning med Udgangspunktet fra en Jordlod paa 4 ha. dyrket Mark viser den af Statsstyrelsen iværksatte Foranstaltning med kommunale Laanefonds, for at yde ubemidlede Mænd Bistand til at blive Eiere af Jord i et lidet gunstigt Lys. Hertil maa dog bemærkes, at 4 à 5 ha. dyrket Jord antagelig er den mindst heldige Størrelse. Den giver en for en Families Underhold utilstrækkelig Produktion, men optager saa meget af Mandens Tid og Arbeidskraft, at han faar liden Anledning til at søge Fortjeneste udenfor. Dersom Jordlodden er mindre, saaledes at han faar mere Tid tilovers, vil han, som ovenstaaende Beregning for Husmand uden Arbeidspligt viser, finde gunstigere økonomiske Kaar.

Ligeledes vil han blive heldigere stillet, om hans Eiendom er noget større f. Ex. 75 eller opimod 100 Maal (7,5—10 ha. dyrket Jord. Bygningskapitalen vil da blive forholdsvis mindre i Sammenligning med Jordværdien og Værdien af Gaardens Produktion

og altsaa Vedligeholdelse, Amortisation og Renter forholdsvis mindre byrdefuld. Han vil paa denne Eiendom altid komme til at holde Hest, med hvilken han i Vintertiden, om Anledning gives, vil kunne vinde nogen Bifortjeneste ved Kjøring for andre.

Stillingen vil da blive omtrent følgende:

Grundkapital:

75 Maal dyrket Jord à Kr. 50 = . .	Kr. 3 750,00	
25 — udyrket — „ 20 = . . .	„ 506,00	
Huse	„ 3 000,00	
		Kr. 7 250,00

Driftskapital:

Redskaber	Kr. 400,00	
6 Kjør à Kr. 120	„ 720,00	
10 Faar à Kr. 16	„ 160,00	
1 Gris	„ 14,00	
1 Hest	„ 300,00	
		Kr. 1 594,00
Samlet Anlægskapital		Kr. 8 844,00

Tænker man sig dette Brug dyrket med 5 Maal Byg, 10 Maal Havre, 6 Maal Poteter og forøvrigt Fodervæxter vil det stille sig tilnærmelsesvis saaledes:

Indtægt.

Husly	Kr. 75,00	
Byg 5 × 180 kg. = 900 kg. à Kr. 8,00 .	„ 72,00	
Havre 10 × 157 = 1570 „ „ . . .	„ 125,60	
Poteter 6 = 1500 = 9000 kg. à 3,00 . .	„ 270,09	
		Kr. 467.60
6 × 1600 Liter Melk à 0,08	Kr. 768,00	
6 Kalve à Kr. 6	„ 36,00	
10 Faar à Kr. 10.	Kr. 100,00	
1 Gris	„ 30,00	
		„ 934,00
Indtægt af Gaarden		Kr. 1 476.60
Arbeidsfortjeneste 50 Dage Mand og Hest à Kr. 4 .		„ 200,00
Sum af Indtægt		Kr. 1 676,00

Udgift.

Renter og Afdrag (Hypothekbanken) 4000 Kr. à 5 %	Kr. 200,00
Renter og Afdrag af anden Gjæld 4 844 à 10 %	„ 484,40
Amortisation og Vedligehold af Huse 3 000 Kr. à 3 %	„ 90,00
Vedligehold af Gjærder	„ 20,00
Redskaber Kr. 400 à 10 %	„ 40,00
Sæd	„ 80,00
Skatter og Udredsler (3 Skyldmark) à Kr. 8	„ 24,00
Sum af Udgift	Kr. 938,40
Endelig Indtægt	Kr. 737,80

En Sammenligning af disse forskjellige Lønningsmaader Resultater efter ovenstaaende Beregninger, baade for Arbeideren og Gaardbrugeren viser følgende:

Arbeidere.	Dagløn. Kr.	Husbondens kontante Udlæg. Kr.	Arbeidernes Indtægt. Kr.	Antal Arbeidsdage i Aaret.	Dagløn for Aarets 300 Arbeidsdage. Kr.
Husmand med Arbeidspligt	1,17	269,10	790,10	230	2,63
Husmand uden Arbeidspligt	1,60	288,00	544,00	180	1,81
Husmand paa Vestlandet	1,50	270,00	468,00	180	1,56
Dagarbeider	1,60	400,00	400,00	250	1,33
Selveier med 40 Maal dyrket Jord	1,50	90,00	346,96	60	1.16
Selveier med 75 Maal dyrket Jord med Hest	4,00	200,00	725,10	50	2,42
Tjenestedreng Aarsløn og Kost, hertil kommer Husly med Seng, Lys og Brænde . . .	250 200	450,00	475	290	1,58

Af denne Sammenstilling sees, at under de forskjellige Lønningsmaader har Husmænd med Arbeidspligt den gunstigste øko-

nomiske Stilling. Samtidigt medfører denne Ordning for Gaardbrugeren mindre kontant Pengeudlæg. Vistnok kan man her ikke bortse fra, at det ogsaa koster ham noget at yde Arbeideren disse Goder, Jord, Hus og Ved m. V. som egentlig danner Grundlaget for hans gunstigere Stilling, men dette falder dog, ydet paa denne Maade, langt lettere end om en tilsvarende Værdi skulde ydes i Penge. Den Jord, som udlægges til Husmandspladse vil det i Almindelighed falde vanskeligt at nyttiggjøre paa anden Maade end ved at lade den ligge til Havn eller tilvoxe med Skov, hvorved den kun vil give ringe Indtægt.

Den Ydelse hvorover der oftest høres Klage er Brændeved. Dette skriver sig antagelig fra ældre Tid derfra, at man da, ved at nedsætte Husmand med Livstidsfæste ikke altid var saa forsigtig som ønskeligt med at fastsætte de Betingelser, hvortil Husmandens Ret til Ved skulde være knyttet.

I den senere Tid efterat de ældre Husmænd for største Del ere forsvundne og Trævirkets stigende Værdi har medført større Forsigtighed i denne Henseende, og en mere virksom Kontrol med, at Husmanden ikke misbruger den Ret, som er tilstaaet ham, høres der ogsaa mindre Misnøie med denne Sag.

Ved denne Lønningsmaade yder altsaa Gaarden selv, uden saa særdeles følelig Ulempe for Eieren et meget betydeligt Bidrag til Driftsudgifterne. Det synes efter dette ikke tvivlsomt, at der ved at ansætte et efter Gaardens Størrelse passende Antal Husmænd med Arbeidspligt, paa den mest økonomiske Maade kan tilveiebringes den nødvendige Styrke af faste og øvede Arbeidere, hvorved saavel Tjenerhold som Brug af Dagarbeidere mest muligt kan indskrænkes.

Ovenstaaende Sammenligning viser tillige, at Husmanden har en gunstigere økonomisk Stilling, end den Selveier, som kjøber en liden Jordlod. Her kan det have en vis Betydning, at denne har en passende Størrelse, idet en ganske liden Jordlod ikke alene tilsteder, men gjør det ligefrem nødvendigt, at Eieren, i den Tid, han kan afse fra sin Jords Dyrkning, søger Arbeide hos andre. Derved vil hans Stilling meget nærme sig en Husmands uden Arbeidspligt, men saa fremtræder dog den Forskjel, at Selveieren, som har kjøbt Eiendommen ved Laan, altid maa svare Renter og Afdrag, saavelsom Skatter og offentlige Udredsler. En vel nedsat Husmand er derfor bedre stillet, end en knapt situeret smaabrugende Selveier.

Husmanden har sin Jord i Fred, naar han opfylder sin Kon-

trakt, sidder han trygt og roligt, ingen nærmer sig hans Dør med noget Krav, hnn har hverken Renter eller Afdrag at svare og Skatterne falder paa Gaarden, ikke paa Husmandspladsen. Gaardmanden bekoster i Regelen Husenes Vedligeholdelse, Husmanden fører kun det daglige Tilsyn.

Uagtet Husmandens Stilling rent økonomisk seet altsaa er heldigere, søges den dog ikke i den Udstrækning, som man skulde vente. Dette har utvivlsomt sin Aarsag dels i det Misforhold, som er indkommet i Husmandsvæsenet i den senere Tid efterat Livstidsfæstet, som ovenfor paavist, paa Grund af visse Bestemmelser i den gjældende Husmandslov, er omtrent forsvundet, dels i den senere Tids Retning, der medfører, at man ikke gjerne binder sig til en Virksomhed paa længere Tid, men foretrækker Friheden til at komme og gaa, arbeide eller ikke arbeide efter Behag. Det vilde antagelig være til større Gavn for Landbruget, saavelsom for Samfundet i det hele, om Statsmagterne ved hensigtsmæssig Lovgivning søgte at reorganisere Husmandsvæsenet, end ved særskilte Foranstaltninger at søge Landets Jord udstykket i Smaalapper til Selveiere. Som ovenfor paavist tilfører man ikke derved det almindelige Landbrug Arbeidskraft paa den heldigste Maade, ligesaalidt som derved skabes en Klasse velstaaende og tilfredse Arbeidere.

Den ovenfor omhandlede Statsforanstaltning at aabne Arbeidere lettere Adgang til at blive Eiere af Jord, har været antydet som et Moment til at modarbeide den stærke Flytning af Landbefolkningen til Byerne, men dette stod neppe for de første Forslagsstilleres Tanke og kommer ikke heller tilsyne i Storthingskomiteens Indstilling, hvorimod det var forbigaaende nævnt under Sagens Behandling i Storthinget. Hvorvel det maatte ansees ønskeligt, at en Virkning i denne Retning maatte komme tilsyne, er det eog neppe sandsynligt, at Foranstaltningen vil faa nogen særdeles fremtrædende Betydning i denne Henseende, men derimod vil der paa denne Maade kunne skabes et Landbrugs-Selveier-Proletariat, som det neppe er ønskeligt at se meget talrigt.

Ikke heller kan det ansees heldigt at paaskynde Udstykningen af Landets Jord i Smaalodder, Udstykningen er hos os allerede videre fremskredet end ønskeligt (Statsøkonomisk Tidsskrift 1890 Side 203) og denne Bevægelse gaar fremad, uden at paaskyndes ved administrative Foranstaltninger. Den bedste Maade, hvorpaa Staten kan bidrage til at knytte Arbeiderne til Landbruget, er antagelig ved at aabne Frihed for Arbeidsgivere og Arbeidere til at ordne deres gjensidige Retsforhold efter Godtykke.

Fra Gaardbrugernes Side kan der virkes til samme Maal ved at sætte Husmanden paa saa gode Betingelser som Omstændighederne tillader. Lønningsforholdene maa nu siges at være gode, idet Husmandens Indtægt i Almindelighed er større end Dagarbeideres og jevngod med eller bedre end de fleste Fabrikarbeideres i Byerne. Derimod er der sandsynligvis adskilligt tilbage at ønske med Hensyn til Husmandspladsens Bebyggelse. Om der knnde opnaaes at skaffe Arbeiderfamilierne bedre Bosteder, vilde dette vistnok i ikke ringe Grad bidrage til at gjøre Husmandsstillingen mere tillokkende; I den senere Tid har der været talt om at føre den moderne Sociallovgivning, med alle Slags Forsikringer osv. ind paa Landbrugets Omraade, hvilket maa ansees som lidet heldigt. Det vilde paaføre Landmanden saa mange Vanskeligheder med Anmeldelser, Formaliteter og Udgifter, at det i høi Grad vilde vanskeliggjøre Stillingen, ligesom det maaske ikke heller vilde have synderlig Virkning til at knytte Arbeiderbefolkningen stærkere til den landlige Virksomhed. Det vilde dog føre for langt her at give nogen Udredning af disse Spørgsmaal.

Det siger sig forøvrigt selv, at ovenstaaende Fremstilling og Beregninger over de økonomiske Vilkaar, som beredes Arbeiderne ved de forskjellige Lønningsmaader ikke kan gjøre Krav paa at ansees som fuldkommen nøiagtige. Arbeiderforholdene og Arbeidernes Stilling i det hele paavirkes af saa mange andre Omstændigheder, hvilke for hvert enkelt Sted maa tages med i Beregningen, at det i en sammentrængt Fremstilling som nærværende ikke lader sig gjøre at komme denne Sag nærmere, end til at angive tilnærmelsesvis Gjennemsnitsbestemmelser, hvorved alene de almindelige Jordbrugsforhold kunne tages med i Beregning og Hensyn alene tages til den almindelige Landbrugsarbeider. I Bygder, hvor der findes Binæringer, som give en høiere Dagløn f. Ex. Skovdrift, eller om Arbeideren besidder Øvelse og Dygtighed i bestemte Retninger, som gjør ham skikket til at søge Sysselsættelse ved særskilte Virksomheder f. Ex. ved Sagbrug, Teglverk, eller om han kan et Haandverk, da siger det sig selv, at han kan opnaa en større Fortjeneste om han ikke fæster sig som Husmand med Arbeidspligt, men anvender sin Tid ved det høiest betalte Arbeide. Under saadanne Forhold vil den duelige Arbeider i mange Tilfælde staa sig bedst ved at erhverve til Eiendom en Jordlod af passende Størrelse, hvor han kan finde Bosted og frembringe det væsentlige af Jordbrugsprodukter til sin Husholdning, medens han tillige faar Tid ledig til Erhverv udenfor Jordloddens Dyrkning.

Deslige særegne Forhold maa imidlertid i Landsbygderne i det store og hele betragtes som Undtagelser. Naar Talen er om Landbrug i Almindelighed, uden Hensyn til Binæringer og hvad dertil hører, antages ovenstaaende Fremstilling tilnærmelsesvis at anskueliggjøre det rette Forhold.

Der har ogsaa undertiden været bragt paa Bane at lønne de faste Arbeidere hovedsagligt med kontraktmæssigt fastsat Del af Gaardens Produktion, for saaledes at gjøre dem interesserede i Gaardsdriftens Resultat, idet Forudsætningen derved har været, at de skulde blive flittigere og mere omhyggelige i sit Arbeide, for at øge Gaardens Afkastning og altsaa skaffe sig selv en gunstigere økonomisk Stilling.

Denne Lønningsmaade har været paatænkt enten som en vis Del, visse % af Gaardsdriftens Nettooverskud, udredet i kontante Penge, hvorved altsaa maa forudsættes et nøiagtigt Gaardsregnskab.

Eller ogsaa har man tænkt sig en lavt beregnet Løn i Penge, enten som Aarsløn eller som Dagløn for hver Arbeidsdag, og ved Siden deraf Del i Gaardens Produkter.

Vanskelighederne ved en Ordning som her antydet synes hovedsagelig at ligge i:

Regnskabsførsel paa saadan Maade, at den vinder Arbeidernes ubetingede Tillid. Der kan nemlig af mange Grunde ikke anordnes nogen egentlig Kontrol, det hele maa bygges paa et Tillidsforhold. som naar de økonomiske Interesser kommer med, i mange Tilfælde vil vise sig vanskeligt at opretholde.

Arbeidernes Indtægt vil blive variabel efter Aarets Udfald, hvilket ikke er heldigt. Naar den til Familiens Underhold paaregnede Indtægt er saa stærkt begrændset, som i dette Forhold altid vil være Tilfældet, er det af stor Betydning, at den er nogenlunde stabil, medens et Misvæxtaar, under denne Ordning let kan foraarsage en større Indskrænkning og derved paaføre Arbeiderfamiliens Økonomi Vanskeligheder, hvis Følger kunne blive meget uheldige. Lønnes Arbeideren for nogen Del med Gaardens Produkter, maa dette ialfald ordnes saaledes, at han omtrent faar hvad der er nødvendigt for hans Husholdnings Behov, idet han ikke med nogen Fordel paa anden Maade kan tilgodegjøre eller sælge det lille Overskud, som kan tilfalde ham.

Dette Lønningssystem maatte vistnok helst tillempes saaledes, at der tilstaaes Arbeiderfamilien frit Hus og Ved, enten med eller

uden et ganske lidet Jordstykke til Kjøkkenhave eller Dyrkning af Poteter, en mindre fast Løn i Penge og forøvrigt Produkter.

Om der kunde findes en praktisk Ordning, hvorved Arbeideren kunde blive interesseret i Gaardsdriftens Resultat, er det meget sandsynligt, at dette vilde indvirke paa hans Arbeidsomhed, Flid og Omtanke og saaledes blive en medvirkende Aarsag til øget Udbytte af Virksomheden, men det vilde tillige medføre adskillige Ulemper paa andre Maader. Dette System vil neppe med nogen Fordel kunne træde istedetfor Husmandssystemet, undtagen paa Gaarde, hvor der ikke findes særskilte Jordstykker, som egner sig til Husmandspladse, hvor Stedsforholdene egner sig for Husmandsordningen vil denne antagelig af mange Grunde vise sig heldigere. Lønningsmaade efter Andelssystemet vilde maaske vise sig hensigtsmæssig, om der kunde findes en praktisk Ordning, men dette Spørgsmaal er saavidt vides ikke løst og Løsningen er ikke let at finde, dels fordi Andelsforholdet i og for sig er meget vanskeligt at bestemme, vil kræve særskilte Hensyn for forskjellige Personer og deres Stilling i Virksomheden, dels fordi det i stor Udstrækning maa bygges paa et ubetinget personligt Tillidsforhold, da der ikke kan indrømmes den ene Part nogen Kontrolmyndighed med Hensyn til Regnskabs- og Forretningsførsel, og den anden Part maa alene have ubetinget Raadighed eller Bestemmelsesret over Virksomhedens Ordning, saavel i det hele,som i Enkelthederne. Et Andelssystem vilde sandsynligvis snart lede til, at Arbeiderne vilde forlange ikke alene Kontrol med Regnskab og Forretningsførsel, men ogsaa Delagtighed i Virksomhedens Ledelse, hvormed det hele vilde være paa god Vei til at glide over i Socialisme, og gaa sin økonomiske Undergang imøde.

Vi skulle for nærværende ikke indlade os paa nogen Antydning om, paa hvilken Maade disse Spørgsmaal muligens kunne løses, der foreligger os bekjendt ikke Erfaringer og et videre theoretisk Raisonnement vil for nærværende ikke føre frem til noget klart Overblik over denne Sag.

Som et kort Udtryk for, hvad der i ovenstaaende Fremstilling er antydet, kan her udtales:

1, At Husmandsvæsenet, ialfald i de betydeligste Jorbrugsdistrikter, har været det egentlige Grundlag for Landbrugets Arbeiderforhold, idet Husmændene har været Gaardens faste Arbeiderpersonale, paa hvis Virksomhed Gaardsdriften egentlig har været baseret; —

2. At dette har været en for de praktiske Livsforhold her i Lan-

det passende og saavel for Husbonde som Arbeider heldig Indretning; —

3. At Gaardmanden derved har kunnet sikre sig til enhver Tid at have den nødvendige Bistand af paalidelige Arbeidere, som han paa denne Maade uden uforholdsmæssige Vanskeligheder, har kunnet lønne bedre, end naar deres Arbeide skulde betales udelukkende med Penge;
4. At Husmandens Familie ved Arbeide paa Pladsen faar Anledning til nyttig Sysselsættelse og derved at tilveiebringe et Bidrag til sit Underhold, denne Anledning til Virksomhed og Erhverv er betinget af Adgangen til Brug af et Stykke Jord.
5. At denne Virksomhed, hvorved Husmandsfamilien for en Del tilveiebringer sit Underhold, bidrager til at opdrage Børnene tfl arbeidsomme og nyttige Medlemmer af Samfundet. De samler allerede fra den tidligste Ungdom Erfaringer og Skjøn paa det praktiske Liv, dets Virksomhed og dets Forekomster og bliver derved fra Barndommen udviklede til duelige Arbeidere.
6. At Arbeideren ved at overtage Husmandsplads har opnaaet en gunstigere økonomisk og social Stilling end den løse Dagarbeider, idet han har sikret sig et fast Hjem, hvor han i Ro og Fred kan leve sine Fritider i sin Families Kreds, medens Brugen af Pladsens Jord yder et Tilskud til Familiens Underhold, som han neppe er istand til at tilveiebringe, om han skal betale alt med kontante Penge; —
7. At det er saa langt fra, at Husmandsordningen virker slappende eller nedbrydende i sædelig og økonomisk Henseende, at den tvertimod begunstiger Fremgang i begge Retninger; —
8. At den hidtil gjældende Lovgivning om Husmandsvæsenet har været uheldig og har virket skadeligt, idet den har bidraget til at nedbryde det ønskelige Tillidsforhold mellem Husbonde og Arbeider og tildels til at stille disse Samfundsklasser i et stridende Interesseforhold, f. Ex. i Retning af at vanskeliggjøre Livstidsfæstet;
9. At det vilde være i høi Grad ønskeligt, at dette Arbeiderforhold kunde ordnes paa en Maade, som kunde give Haab om en heldigere Udvikling i Fremtiden i Retning af, at Husmandsvæsenet kunde tage nyt Opsving. Dette kan ansees som en

Sag af den høieste Betydning for vort Landbrug og dermed for Samfundet i det hele;

10, At dette ikke kan opnaaes ved yderligere skjærpede Indskrænkninger i Kontraktsfriheden, men ved at lade Arbeidsgiver og Arbeider, som frie Mænd, selv fastsætte Betingelserne for deres Samvirken.

11. At det, særlig under de i Norge raadende Forhold med Hensyn til Jordens Deling, ansees som et tvivlsomt Gode, ved Statsforanstaltning at søge Jorden udstykkkt i Smaalodder, for at gjøre Arbeiderne til smaa Selveiere. Erfaringen har vist, at disse almindeligvis kommer i knappere økonomiske Kaar og fremtræde som en for det almindelige Landbrug mindre ønskværdig Arbeiderklasse, end Husmændene.

Det Motiv, som stærkest skulde tale for at søge Arbeider-Selveierklassen udvidet, maatte være at tilveiebringe en fastboende altsaa stadigt tilstedeværende Arbeiderklasse og saaledes modarbeide den stærke Indflytning til Byerne, som nu almindelig finder Sted.

Det ligger udenfor Hensigten med denne Fremstilling at antyde bestemte Lovforandringer; at forme disse maa blive de lovkyndiges og Statsmagternes Opgave. Men det er sandsynligt, at om en Lov overhovedet ansees nødvendig, vil den heldige Løsning af Spørgsmaalene findes i den Retning, som var antydet af Lovkommissionen af 1851, at sætte deklaratoriske Bestemmelser, der skulde gjælde, naar intet anderledes i Kontrakten var bestemt. Saadanne Bestemmelser vilde, naar de ere affattede med Kyndighed og Kjendskab til de praktiske Livsforhold, yde Parterne en værdifuld Veiledning ved Affattelse af Kontrakter og vilde sandsynligvis bidrage til at lede Husmandsvæsenets Udvikling i en heldig Retning. Paa samme Tid vil en saadan Lov skille Tvistigheder, naar der opstaar Meningsforskjel i Spørgsmaal, hvorom Kontrakten ikke indeholder tilstrækkelige Bestemmelser.

Paa den anden Side turde der ogsaa være Rum for den Mening, som fra enkelte Hold er udlalt, at en Lov om Husmandsvæsenet ikke er nogen Nødvendighed. Dersom den nu gjældende Lov ophæves, uden at nogen anden sættes istedet, bliver der altsaa fuldstændig Frihed til at ordne Husmandskontrakternes Bestemmelser aldeles dfter Parternes eget Skjøn. Dette er med Hensyn til Sagens rent økonomiske Forhold selvfølgelig det fuldkomneste. Det vil for saa vidt antagelig ogsaa i det praktiske Liv vise sig som det heldigste. Det er ganske unødigt nu at give nogen Beskyttelseslov for at værne Arbeiderne mod Overgreb; Tidsforholdene og

Udviklingen har sat disse Mænd fuldkommen istand til at værne om sig selv og at varetage egne Interesser. Det kan neppe være tvilsomt, at Retten til at raade sig selv er den Lov, som bør bydes dem. Paa den anden Side er Retsforholdet mellem Arbeidsgivere og en talrig Arbeiderklasse, der indtager en saa ganske særegen Stilling som Husmandsklassen, tillige af en saa betydelig Interesse for Samfundet, at dette har Opfordring til, saavidt det uden økonomiske Ulempér kan ske, at paase dette Retsforhold ordnet i betryggende Former.

En heldig Ordning af Arbeiderforholdene er et Spørgsmaal af stor økonomisk Betydning; derpaa beror for en væsentlig Del vort Landbrugs Fremtid. Det turde derfor ansees som en Sag, værdig til Statsmagternes Opmærksomhed, at finde en Løsning paa de herhenhørende Spørgsmaal. For Arbeidsgivere og Arbeidere selv maa Opgaven blive paa den ene Side med Beredvillighed at yde et ordentligt Arbeige fortjent Løn, m. a. O. at give saa gode Betingelser for Bortfæste af Pladsen, som Omstændighederne med Rimelighed kan tilstede, og paa den anden Side med Flid, Orden og Troskab at opfylde de Forpligtelser, som ved Kontrakten er fastsatte. Men dette Forhold maa ordnes paa Grundlag af de kontraherende Parters sunde, praktiske Sans, — det ligger udenfor Lovens Rækkevidde.

Hvorledes Betingelserne i Husmandskontrakter bør være, er en Sag af saa stort Omfang og vil tillige arte sig saa forskjellig i forskjellige Landsdele, at det ikke kan blive Gjenstand for Undersøgelse i en kort Afhandling som nærværende. Dette maa overlades en mere indgaaende Behandling af Emnet og er desuden en Sag, som vil faa et forskjelligt Udseende efter Parternes personlige Opfatning.
